

Страсбург / Варшава, 19-март 2021-ж.

CDL-AD(2021)007*

Венеция комиссиясынын № 1021/2021 корутундусу
ДИАУБ/ЕККУнун № CONST-KGZ/398/20214 корутундусу

Түп нуска тили: англис

ДЕМОКРАТИЯ ҮЧҮН ЕВРОПА КОМИССИЯСЫ УКУК АРКЫЛУУ
(ВЕНЕЦИЯ КОМИССИЯСЫ)

ДЕМОКРАТИЯЛЫК ИНСТИТУТТАР ЖАНА АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА
БЮРО (ДИАУБ/ЕККУ)

КЫРГЫЗСТАН

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫНЫН ДОЛБООРУ
БОЮНЧА
БИРГЕЛЕШКЕН КОРУТУНДУ

Венеция комиссиясы тарабынан онлайн режиминдеги
126-пленардык отурумда кабыл алынган
(19-20-март 2021-ж.)

Паоло КАРОЦЦА мырза (мүчө, Америка Кошмо Штаттары)
Ангелика НУССБЕРГЕР айым (мүчө, Германия)
Керим КЕРИМИ мырза (мүчө, Косово)
Ханна СУХОЦКАЯ айым (Комиссиянын ардактуу төрайымы)
Марта АХЛЕР айым (ДИАУБ/ЕККУ эксперти)
Славица БАНИЧ айым (ДИАУБ/ЕККУ эксперти)
Габор ХАЛМАЙ мырза (ДИАУБ/ЕККУ эксперти)
Мартин ШЕЙНИН мырзанын (ДИАУБ/ЕККУ эксперти)

комментарийлеринин негизинде

Opinion co-funded
by the European Union

* Расмий эмес котормо

Мазмуну

I. Киришүү.....	3
II. Биргелешкен корутундунун предмети.....	4
III. Негизги сунуштамалар.....	5
IV. Талдоо жана сунуштамалар.....	7
A. Жалпы маалымат.....	7
B. Учурдагы Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү процедурасы.....	8
C. Преамбула жана конституциялык тартиптин негиздери.....	11
1. Жалпы комментарийлер.....	11
2. Ченемдердин иерархиясы жана адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдердин статусу.....	12
3. Бийликтин бөлүштүрүлүшү.....	13
D. Бийлик органдарынын системасы.....	14
1. Жалпы комментарийлер.....	14
2. Президент.....	15
3. Аткаруу бийлиги (Министрлер Кабинети).....	18
4. Жогорку Кеңеш.....	19
5. "Элдик Курултай".....	21
6. Сот системасы.....	21
7. Аксакалдар соту.....	30
8. Прокуратура.....	31
9. Акыйкатчы.....	32
10. Борбордук шайлоо комиссиясы.....	33
11. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу.....	34
E. Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери.....	36
1. Жалпы сунуштар.....	36
2. Инсандын эркиндик жана копсуздук укугу.....	39
3. Адилеттүү соттук териштирүүнүн кепилдиги.....	40
4. Тынчтык чогулуштардын жана бирикмелердин эркиндиги.....	41
5. Өз оюн билдирүү эркиндиги жана маалыматтын жеткиликтүүгү.....	42
6. Башка корутундулар.....	44
F. Конституцияга оңдоолорду киргизүү жана жаңы Конституцияны кабыл алуу процедурасы.....	47

I. Киришүү

1. 2020-жылдын 9-декабрында Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы Токон Мамытов мырза ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросуна (мынданы ары "ДИАУБ/ЕККУ") Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформа боюнча корутунду даярдоо өтүнүчү менен кайрылган. 10-декабрда ДИАУБ Венеция комиссиясына биргелешкен корутунду даярдоону сунуштаган. 2021-ж., 16-февралында Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмен) ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясына өзүнүн "Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндөгү" мыйзам долбоору (мындан ары "Конституция долбоору", CDL-REF(2021)017) боюнча корутундуга өзүнүн билдирмесин тастыктаган кат жөнөткөн. Венеция комиссиясы жана ДИАУБ/ЕККУ корутундуну биргелешип даярдоо жөнүндө макулдашкан.
2. Венеция комиссиясынын баяндамачылары болуп Паоло Кароцца мырза (мүчө, Америка Кошмо Штаттары), Ангелика Нуссбергер айым (мүчө, Германия), Керим Керими мырза (мүчө, Косово¹) жана Ханна Сухоцкая айым (Комиссиянын ардактуу төрайымы), Марта Ахлер айым, Славица Банич айым, Габор Халмай мырза жана Мартин Шейнин мырза ДИАУБ/ЕККУнун укук маселелери боюнча эксперттери болуп дайындалышты.
3. Акыркы жылдарда ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформалоо маселелери² боюнча бир канча жолу иштеди, саясий партиялар, сот системасы жана өз алдынча соттор, анын ичинде Жогорку сот жана анын Конституциялык палатасы жөнүндө³ кыргыз мыйзамы боюнча бир катар укуктук корутундуларды даярдашты.
4. 2021-жылдын 4-мартында Паоло Кароцца мырза, Анжелика Нуссбергер айым, Керим Керими мырза жана Ханна Сукоки айымдан турган курамдагы Венеция комиссиясынын атынан, ошондой эле ДИАУБ/ЕККУнун атынан Марта Ахлер айым жана Славица Банич айым, Венеция комиссиясынын Катчылыгынан Сергей Кузнецов мырзанын коштоосунда жана ДИАУБ/ЕККУдан Константин Вардзелашвили мырза жана Анна-Лиз Шателен

¹ ЕККУнун эскертмеси: "Косово тууралуу кайсы гана болбосун эскерүүнү, мейли ал аймак, анын институттары же калкы болсун Бириккен Улуттар Уюмунун Коопсуздук Кеңешинин 1244 резолюциясына толук ылайыктоо менен түшүнүү керек".

² ДИАУБ ЕККУ жана Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү Мыйзам долбоору боюнча Биргелешкен корутунду"](#), CDL-AD(2016)025, 19-октябрь 2016-жыл (мындан ары "2016-жылдагы Биргелешкен корутунду"); ДИАУБ ЕККУ жана Венеция комиссиясы, Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү Мыйзам долбоору боюнча Биргелешкен корутунду, CDL-AD(2015)014, 22-июнь 2015-жыл (мындан ары "2015-жылдагы Биргелешкен корутунду"); Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасынын Конституциясы боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2010)015, 8-июнь 2010-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасындагы конституциялык кырдаал боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2007)045, 17-декабрь 2007-жыл; ДИАУБ/ЕККУ, ["Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдүн долбоору боюнча корутунду"](#), 19-октябрь 2005-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформа боюнча арадагы корутундулар"](#), CDL-AD(2005)022-е, 24-октябрь 2005-жыл, төмөндөгү дарек боюнча бар: Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын Конституциясына өзгөртүүлөрдүн долбоору боюнча корутунду"](#), CDL-AD (2002)33, 18-декабрь 2002-жыл.

³ Кара, мисалы, Венеция комиссиясы, ["Шашылыш корутунду amicus curiae - конституциялык реформадан келип чыккан шайлоолорду которууга тийешелүү кыскача түшүндүрмө"](#), CDL-AD(2020)040, 11-декабрь 2020-жыл; ДИАУБ/ЕККУ, ["Кыргыз Республикасынын саясий партиялары тууралуу мыйзам долбоору боюнча шашылыш корутунду"](#) (13-июнь 2020-жыл); ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасындагы соттордун тартип жоопкерчилиги жөнүндөгү Укуктук базага түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча биргелешкен корутунду"](#), 16-июнь 2014-жыл, CDL-AD(2014)018; Венеция комиссиясы, ["Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамына Жогорку соттун Конституциялык палатасы жөнүндөгү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү конституциялык мыйзам долбоору боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2014)020, 16-июнь 2014-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын Жогорку Сотунун Конституциялык палатасы жөнүндөгү конституциялык мыйзам долбоору боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2011)018-е, 20-июнь 2011-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын Жогорку сот жана жергиликтүү соттор жөнүндөгү Конституциялык мыйзамына түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2008)041, 16-декабрь 2008-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын Соттук өзүн өзү жөнгө салуу органдары жөнүндөгү Конституциялык мыйзамы боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2008)040, 16-декабрь 2008-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын сотторунун статусу жөнүндөгү Конституциялык мыйзамына түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2008)039, 16-декабрь 2008-жыл; Венеция комиссиясы, ["Кыргызстандын сот присяжнйлары жөнүндөгү Конституциялык мыйзам боюнча корутунду"](#), CDL-AD(2008)038, 16-декабрь 2008-жыл; Венеция комиссиясы, ["Өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү мыйзам долбоорлору боюнча корутунду 1\) Конституциялык сот өндүрүшү жөнүндөгү мыйзамга жана 2\) Кыргызстандын Конституциялык соту жөнүндөгү мыйзамга"](#), CDL-AD(2008)029, 24-октябрь 2008-жыл.

айымдан турган биргелешкен комиссия Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы жана бейөкмөт уюмдардын (БӨУ) жана башка кызыктар тараптардын өкүлдөрү менен видеоконференцияларга катышты. 2021-жылдын 26-февралында ДИАУБдун директору Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин спикери Талант Мамытовго, бийликтерге Венеция комиссиясынын баяндамачылары жана ДИАУБ/ЕККУнун Конституциянын долбоору боюнча укуктук маселелер жаатындагы эксперттери менен пикир алмашуу жүргүзүүнү сунуштаган кат жолдогон.

Бирок эч кандай расмий жооп алынган эмес, ошондой эле бийлик органдарынын өкүлдөрү менен жолугушууларды уюштуруу мүмкүн болгон жок. Ушул Биргелешкен корутундуда жолугушуулардын жүрүшүндө алынган маалымат эске алынды.

5. Ушул биргелешкен корутунду анын 71-онлайн отурумунда Демократиялык институттар боюнча комиссиясы тарабынан каралды. Мамытов мырза менен пикир алышкандан кийин биргелешкен корутунду Венеция комиссиясы тарабынан анын 126^{чы} Пленардык онлайн отурумунда кабыл алынды (19-20-март 2021-ж.).

II. Биргелешкен корутундунун предмети

6. Ушул биргелешкен корутундунун предмети кароого берилген конституциянын гана долбоору болуп саналат⁴. Бирок ал толук эмес жана Кыргыз Республикасынын бүт конституциялык системасын бардыгын карабайт.

7. Биргелешкен корутундуда маанилүү маселелер көтөрүлөт жана тынчсызданууну пайда кылган көйгөйлөр белгиленет. Кыскача берүү кызыкчылыгы менен анда конституциянын долбоорунун позитивдүү аспектине караганда көбүнчө түзөтүүлөрдү же жакшыртууларды талап кылган негизги тармактарга көңүл бурулат. Кийинки сунуштамалар адам укуктары жана мыйзамдын үстөмдүүлүгү жана ЕККУнун милдеттемелери, Европа Кеңешинин жана БУУнун стандарттарына, ошондой эле ЕККУнун катышуучу-мамлекеттеринин жана Европа Кеңешинин мүчө-мамлекеттеринин алдыңкы тажрыйбаларына дал келген эл аралык стандарттарга негизделген. Тиешелүү учурларда аларда ошондой эле ДИАУБ/ЕККУ жана/же Венеция комиссиясы тарабынан даярдалган мурдагы укуктук корутундуларда түзүлгөн тиешелүү сунуштамаларга шилтемелер дагы камтылган.

8. Мындан тышкары ЕККУ жана Европа Кеңешинин бардык стратегиялардагы, чаралардагы жана ишмердүүлүк түрлөрүндөгү⁵ гендердик келечектерди эске алуу боюнча милдеттемелерине ылайык, Биргелешкен корутундуда ошондой эле Конституция долбоорунун ушул тармактагы потенциалдуу ар кандай таасир этүүлөрү дагы эске алынган.

9. Бул биргелешкен корутунду Конституциянын долбоорунун расмий эмес англисче котормосуна негизделген. Айрым так эместиктер котормодогу катчылыктарга байланыштуу болушу мүмкүн.

10. Жогоруда баяндалгандарга байланыштуу ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы, ушул Биргелешкен корутунду Конституциянын долбоорунун бардык аспектерин камтыбай тургандыгын жана ошондуктан Биргелешкен корутунду аларга келечекте Кыргыз Республикасынын конституциялык реформасына карата кошумча жазуу

⁴ Акыйкатчы ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясына Конституция долбоорунун дал келүү предметине кароо жүргүзүү өтүнүчү менен кайрылган, анткени адам өлчөмдөрү жана эл аралык стандарттар боюнча милдеттемелер өзүнө адам укуктарын эле эмес, ошондой эле демократиялык институттардын иштешине байланышкан эле маселелерди камтыгандыктан, учурдагы корутунду дагы бийликтин бөлүнүшү, укуктун үстөмдүүлүгү жана сот бийлигинин көз карандысыздыгы сыяктуу маселелерди камтыйт.

⁵ Кар. № 14/04, MC.DEC/14/04 (2004) Чечими менен кабыл алынган Гендердик теңчиликте колдоо боюнча ЕККУнун Аракеттер планы, 32-пункт., анда ЕККУнун ишмердүүлүгүндө гендердик келечекти эске алуу боюнча милдеттемелер жөнүндө айтылат; жана Европа Кеңеши, [2018-2023-жылдарга карата Гендердик тең укуктуулук стратегиясы](#), ал бардык саясий жана башка чараларда гендердик проблематиканы эске алууга жетишүүнү өзүнүн алтынчы стратегиялык максаты катары камтыйт.

жүзүндөгү же оозеки сунуштамаларын же комментарийлерин түзүүсүнө тоскоол болбой тургандыгын белгилеп кетүүнү каалайт.

11. Төмөндөгү Конституциянын долбоорун даярдоо жана кабыл алуу процессиндеги сүрөттөлгөн кемчиликтерди эске алуу менен, ошондой эле бул талаптагыдай оңдолгонго чейин, ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы, тексттин долбоору каралаып жаткан ушул Корутундуну даярдоо жана кабыл алуу, Кыргыз Республикасында жүргүзүлүп жаткан конституциялык реформа процессин жактырууга барабар эместигин жана бул процессти мыйзамдаштыруу катары түшүнбөө керектигин билдирип кетүүнү каалайт.

III. Негизги сунуштамалар

12. Биргелешкен корутундуда Конституциянын долбоорундагы Конституция долбоорунун жалпы алкактарында укуктарды жана адам эркиндиктерин камсыздоо жана Конституциялык сотту ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясынын мурдагы сунуштамаларына ылайык кайра түзүү сыяктуу позитивдүү өзгөрүүлөр белгиленет. Бирок Биргелешкен корутундуда ошондой эле институционалдык алкактарды жана бийликтин бөлүштүрүлүшүн жөнгө салуучу, Президенттин, Парламенттин (Жогорку Кеңештин) жана сот системасынын укуктарын жана компетенциясын аныктаган, ошондой эле адам укуктарына жана эркиндиктерине тиешелүү болгон айрым жоболор эл аралык стандарттарга жана ЕККУнун алкактарындагы милдеттемелерге дал келбейт.

13. Андан тышкары конституциялык түзөтүүлөрдү кабыл алууга алып баруучу божомолдонгон мөөнөттөр жана процедуралар, укуктун жана мыйзамдуулуктун үстөмдүүлүк принциптеринин сакталбай жаткандыгына, ошондой эле маанилүү жана бардыгын камтыган коомдук консультациялардын жана парламенттеги талкуулардын жоктугуна байланыштуу олуттуу тынчсызданууну пайда кылууда. ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы дайыма Конституцияга түзөтүүлөр бардык кызыктар тараптар тарабынан консенсуска жетишүүгө түрткү берүүчү эффективдүү, дыкат жана инклюзивдүү процесстин алкактарында кабыл алынышы керек деген пикирди карманып келген.

14. Конституцияга сунушталган түзөтүүлөрдүн долбоору ("Конституция долбоору") президенттик башкаруу моделине багытталган жана Кыргыз Республикасында 2010-жылдан тарта колдонулуп келе жаткан парламенттик моделден кайтууга багытталган.

15. ЕККУ аймагынын бардык өлкөлөрүндө бийликтин ар кандай системалары кабыл алынган. Ошол эле учурда Европада парламенттик система басымдуу тандоого ээ болгон система болуп саналат, ЕККУнун жарым-жартылай президенттик же президенттик системанын пайдасына тандоо жасаган аймактары дагы бар. Ушул себептен улам ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы башкаруунун кандайдыр бир конкреттүү моделин сунуштабайт. Ошого карабастан кайсы гана модель тандалбасын, мыйзамдын катышуусу, үстөмдүгү, негизги укуктардын жана эркиндиктердин сакталышынын негизиндеги демократиялык башкаруу, ал эми бийликти бөлүштүрүү ар кандай институттардын ортосундагы ооздуктоо жана каршы салмактардын системасынын жардамы менен колдоого алынышы керек⁶.

16. Ошентип, Конституциянын учурдагы долбооруна байланыштуу тынчсызданууну пайда кылган негизги көйгөйлөрдүн бири президенттин бийликтин аткаруу жана башка бутактарына карата чектен ашкан маанилүү ролу жана прерогативасы, ошондой эле парламенттин ролунун начарлашы жана сот бийлигинин көз карандысыздыгына терс таасирин тийгизүү коркунучу болуп саналат. Бул Кыргыз Республикасында бийликтин бөлүштүрүлүшүнө жана укуктун үстөмдүгүнө чыныгы коркунучту пайда кылат. Буга байланыштуу Конституция долбоорунун авторлоруна жалпы институционалдык структураны кайра карап чыгуу жана Конституциянын долбоорунун тиешелүү жоболорун жакшылап кайра карап чыгуу сунушталат.

⁶ мисалы, Венеция комиссиясы, Конституцияга түзөтүүлөр жөнүндөгү корутунду, CDL-AD(2017)010, 14-пункт.

17. Жогоруда баяндалгандарга ылайык, ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы мыйзам долбоорун жакшыртуу боюнча төмөндөгү маанилүү сунуштамаларды берет:

- A. Конституциялык реформа процесси парламентте жана анын чегинен тышкары бардык кызыктар тараптардын катышуусунда, анын ичинде парламенттик эмес саясий партиялар, жарандык коом жана кеңири коомчулук маалыматтуу, бардыгын камтыган жана конструктивдүү талкуу жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн конституциянын сунушталып жаткан долбоорун бардык деңгээлдерде талаптагыдай талкуулоо үчүн жетиштүү убакытка кепилдик берүү менен камсыздоо;
- B. Президентке берилген укуктарды бийликтин бөлүштүрүлүшүн камсыздоо максатында, анын ичинде Президенттин мамлекеттин дээрлик бардык администрациясын жана/же маанилүү кызмат адамдарын (Министрлер кабинети, Башкы прокурор, Баланын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу ж.б.) жеке өзү дайындоосу дана иштен кетириши боюнча укуктарын толук кайра карап чыгуу, ошондой эле анын жогору турган (жогорку, конституциялык) жана төмөн турган соттордун судьяларын кызматтарга дайындоо жана бошотуудагы ролун карап чыгуу; ошондой эле Президенттин жергиликтүү кеңештерди таркатуу боюнча укуктарынан ажыратуу, жергиликтүү бийлик органдарынын ишмердүүлүгүн токтотууга гана уруксат берүү жана Президенттин Конституциялык сотко, ушундай чечим кабыл алынышы мүмкүн болгон кырдаалды көрсөтүү менен кайрылуусу, ошондой эле Президенттин мыйзамдарды демилгелөө жана референдумдарды өткөрүү боюнча укуктарын чектөө;
- C. Жогорку Кеңешке кыйла кеңири укуктарды берүү, анын ичинде мыйзам долбоорлорун демилгелөө боюнча дагы, ошондой эле карап чыгуу боюнча дагы комитеттер аркылуу, ошондой эле Президенттин жана аткаруу бийлигинин укуктарынын үстүнөн контролдоо боюнча ушул маанилүү функцияны колдоо үчүн тиешелүү бюджетти камсыз кылуу;
- D. Конституциянын текстине шайлоо системасынын негизги аспектериндеги өзгөрүүлөр шайлоого чейин бир жылдан кем эмес убакытта күчүнө кирүү фактысын эске алуу менен Жогорку Кеңешке шайлоолор үчүн каралган шайлоо системасынын негизги белгилерин киргизүү, ошондой эле Конституциянын долбоорунан Жогорку Кеңештин депутаттарын “чакырып алуу” системасын алып салуу;
- E. Элдик Курултайга жаңы прерогативаларды берүү зарылчылыгын кайра карап чыгуу (Министрлер кабинетинин мүчөлөрүнүн отставкасы тууралуу сунуш, судьялык кеңештин 1/3 бөлүгүн дайындоо ж.б.), ошондой эле ал Жогорку Кеңешти кызматынан кетирүү үчүн колдонулбашы жана анын же башка мамлекеттик органдардын укуктарын кайталабашы үчүн анын статусуна, курамына жана функцияларына тиешелүү тактоолорду киргизүү;
- F. сот бийлигинин мыйзам чыгаруу жана бийликтин аткаруу бутактарынан, анын ичинде Президенттен көз карандысыздыгын, Конституциянын долбооруна Сот адилеттигинин иштери боюнча кеңештин мүчөлөрү сот органдары тарабынан шайланарын жана сот бийлигинин бардык деңгээлдерде катышуусун камсыздоого тийиш экендигин белгилөө менен бекемдөө; алмашпастык принциптерин жана алмашпастык кепилдиктерин так эскертүү менен; судьялар үчүн беш жылдык сыноо мөөнөтүн толугу менен кайрадан карап чыгуу; судьяларды которуу жана Конституциялык соттун судьяларынан тышкары бардык судьялар үчүн дайындоо, кызмат боюнча көтөрүлүү, которуу жана тартип процедуралары боюнча Сот адилеттигинин иштери боюнча кеңештин укуктарын бекемдөө;
- G. сунушталып жаткан конституциялык тартиптеги Прокурордун ордун тактоо, ошондой эле аны “мыйзамдардын так жана бирдиктүү түрдө ишке ашырылышына көзөмөл” жүргүзүү укуктарынан ажыратуу менен анын укуктарын тактоо;

- Н. жалпы компетенцияларды аныктоо жана Акыйкатчынын институционалдык көз карандысыздыгына кепилдиктерди камсыздоо, анын ичинде Акыйкатчынын жана анын кызматкерлеринин өз ыктыяры менен расмий түрдө жасалган, айтылган же жазылган, кабыл алынган чечимдери же аракеттери үчүн жарандык, административдик жана кылмыш жоопкерчилигинен алар укуктуу болуп турганда жана мөөнөтү өткөндөн кийинки функционалдык иммунитетин аныктоо;
- И. Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук шайлоо комиссиясынын мүчөлөрүн дайындоо жана иштен кетируу тартибин, ал “шайлоо мыйзамынын колдонулушу үчүн жооп берген” “көз карандысыз калыс орган” болушу үчүн кайра карап чыгуу; жана
- Ж. адам укуктарын жана мамлекеттин милдеттерин аныктаган учурда бүдөмүк түшүнүктөр жана сүйлөмдөрдөн качуу менен адам укуктарына жана негизги эркиндиктерине тиешелүү болгон жоболорду кайра карап чыгуу; кандай укуктар жана эркиндиктер чегинүүгө жол бербестигин жана абсолюттук укук болуп саналарын жана кырдаалга карабастан сакталарын, ал гана эмес өзгөчө кырдаал шарттарында дагы сакталарын так көрсөтүү; ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарына, ой-пикирди эркин билдирүү жана маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө тиешелүү болгон жоболорду эл аралык стандарттарга ылайык кайра карап чыгуу.

IV. Талдоо жана сунуштамалар

A. Жалпы маалымат

18. 2020-жылдын 4-октябрындагы Парламенттик шайлоолор бурмалоолор жөнүндөгү көп сандаган билдирүүлөргө жана массалык каршылык көрсөтүүгө алып келди. 2020-жылдын 6-октябрында Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссия (БШК) добуш берүүнүн жыйынтыктарын жокко чыгарды. 2023-жылга чейин иштей ала турган президент 15-октябрда отставкага кетүү чечимин кабыл алды. Парламенттин мурдагы мүчөсү Садыр Жапаров анын жыйынтыгында премьер-министрдин милдетин, андан кийин президенттин милдетин 2020-жылдын 14-ноябрына чейин отставкага кеткенге чейин аткарды (2021-жылдын 10-январындагы мөөнөтүнөн мурдагы президенттик шайлоолорго өзүнүн талапкерлигин коюу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу үчүн).

19. 2020-жылдын 21-октябрында БШК 2020-жылдын 20-декабрында кайрадан парламенттик шайлоолорду уюштуруу тууралуу чечим кабыл алган. Бир күндөн соң, 2020-жылдын 22-октябрында Парламент “*Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө*” *Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамынын айрым ченемдеринин аракеттерин токтотуу жөнүндө*” Конституциялык Мыйзамды үч окууда кабыл алды, ал конституциялык реформа өткөрүү мүмкүнчүлүгүн берүү үчүн, анын менен учурдагы депутаттардын мандатын жаңы шайлоого чейин кеңейтүү аркылуу жаңы Парламентти шайлоону 2021-жылдын июнь айына чейин жылдырды.

20. 2020-жылдын 17-ноябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын өтүнмөсү боюнча Венеция комиссиясы шашылыш *amicus curiae* brief (корутунду) даярдады, анда *пророгация* мезгилинде б.а. укуктарды узартууда, Парламент өзгөчө чараларды, анын ичинде конституциялык реформаларды бекитпестен айрым гана кадимки функцияларды аткаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керектиги тууралуу бүтүм чыгарган жана кайрадан шайлоо мүмкүн болушунча тез арада уюштурулушу керектигин баса белгилеген⁷. Буга карабастан 2020-жылдын 2-декабрында Конституциялык палата парламент шайлоону конституциялык реформалар

⁷ *op. cit.* 3 шилтеме, *paras.* 68 жана 70 (Венеция комиссиясынын 2020-жылы кабыл алынган *amicus curiae* корутундусу).

үчүн жылдыруу менен конституциялык мыйзам менен аракеттенди деген токтом чыгарды, муну туруксуздук мезгилиндеги өзгөчө зарылчылык катары аргументтештирди.

21. Ошол эле мезгилде парламенчилердин тобу 2020-жылдын 17-ноябрында Жогорку Кеңештин сайтына коомдук талкуу үчүн жарыяланган конституциянын жаңы долбоорун сунуштаган. Бирок бул суну кеңири сындоону пайда кылды жана пландалып жаткан конституциялык референдум башкаруу системасы боюнча добуш берүүгө алмаштырылган, анын жүрүшүндө шайлоочуларга же президенттик же парламенттик башкаруу формасын тандоо сунушталган. Референдум 2021-жылдын 10-январында, мөөнөтүнөн мурдагы президенттик шайлоолор өткөн күнү өттү жана ал көпчүлүк шайлоочулардын президенттик системанын пайдасына добуш беришине алып келди.

22. 2021-жылдын 9-февралында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши коомдук талкуу үчүн “Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндөгү” мыйзамдын кайра каралып чыккан долбоорун жарыялады, ал ушул Биргелешкен корутундунун предмети болуп саналат.

23. Кайра каралып чыккан мыйзам долбоорунда сегиз берене бар. Мыйзам долбоорунун 1-беренеси преамбуладан жана 1-116-беренелерден башталган Конституциянын долбоорун камтыйт, ошол эле учурда 2-8-беренелер жаңы жоболор жана өткөөл жоболордун күчүнө кирүү тартибине тиешелүү, ал бүгүнкү күндө кызматтарда отурган адамдардын кызматтарынын сакталышына тиешелүү (анын ичинде Президенттин). Жакшыраак түшүнүктүү болушу үчүн эгерде башкача көрсөтмө жок болсо, ушул Корутундудагы конкреттүү беренелерге бардык шилтемелер “Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндөгү” Мыйзам долбоорунун 1-беренесинде камтылган Конституциянын долбоорунун жоболоруна таандык.

В. Учурдагы Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү процедурасы

24. Конституциянын каралып жаткан долбоору 2021-жылдын 10-январындагы референдумдан кийин даярдалган жана 2020-жылдын 17-ноябрындагы коомдук талкуу үчүн жарыяланган Конституциянын долбоорунун бир кыйла кайрадан каралган вариантынан турат. Бул 2020-жылдын 20-ноябрында ошол кездеги президенттин милдетин аткаруучу адамдын буйругу боюнча түзүлгөн орган – Конституциялык кеңеш тарабынан даярдалган кайра каралып чыккан долбоор – коомдук талкуу үчүн 9-февралда жарыяланган жана 2021-жылдын 9-мартына чейин эскертүүлөр үчүн ачык боюнча калтырылган. Жогорку Кеңештин *пророгаця*⁸ мезгилине карабастан, депутаттар дагы белгилүү бир учурда Конституциялык кеңештин кароосуна сунушталган долбоорго өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча өздөрүнүн сунуштарын берүүгө тийиш болгон, ал андан кийин Жогорку Кеңешке референдум өткөрүү жөнүндө мыйзам долбоору менен биргеликте тааныштырылышы керек болчу. 2021-жылдын 2-мартында 2020-жылдын 11-апрелинде референдум өткөрүү жөнүндөгү мыйзам долбоору Жогорку Кеңешке берилген. Ал 2021-жылдын 3-мартында биринчи окууда кабыл алынган⁹. Мыйзам долбоору ачык айкын жеткиликтүүлүккө ээ болгон жок.

25. Ошол эле учурда Конституция долбоору референдум жөнүндөгү мыйзам долбооруна дээрлик тиркелген жана кабарлангандай 2021-жылдын 11-мартында референдум жөнүндөгү мыйзам долбоору дагы, ошондой эле Конституция долбоору дагы экинчи жана үчүнчү окууда чогуу кабыл алынган.

26. Бүт процесс бир катар көйгөйлүү маселелерди көтөрөт жана олуттуу кемчиликтерден жапа чегүүдө. Биринчиден, учурдагы Конституция тарабынан каралбаган жана аткаруу бийлиги тарабынан түзүлгөн орган - Конституциялык кеңештин

⁸ *op. cit.* 3-шилтеме (Венеция комиссиясынын шашылышы корутундусу *amicus curiae*, 2020-ж.).

⁹ См. < <http://kenesh.kg/ky/news/show/11116/kirgiz-respublikasinin-konstitutsiyasinin-dolbooru-boyuncha-referendumdu-2021-zhilidin-11-aprelinde-belgiloo-sunushtaluuda>>.

легитимдүүлүгү - учурдагы Конституциянын 114-беренесине ылайык күмөн туудурушу мүмкүн, ал Конституцияны кайра карап чыгууда Жогорку Кеңешке башкы ролду жүктөйт. Экинчиден, жогоруда эскерилгендей, *пророгация мезгилинде* Жогорку Кеңешке өзгөчө чараларды, анын ичинде конституциялык реформаларды бекитпестен, айрым гана адаттагы функцияларды аткарууга уруксат берилиши керек болчу¹⁰. Үчүнчүдөн, Конституциянын долбоорун Жогорку Кеңеш тарабынан талкуулоо жана кабыл алуунун бүтүндөй процесси болгону бир канча күндүн/жуманын ичинде өтүшү мүмкүн эмес же аягына чыгарылышы мүмкүн эмес. Бул мөөнөттөр сунушталган долбоорго дыкат кароо жүргүзүүгө жана коомчулуктун эскертүүлөрүн алууга мүмкүнчүлүк бербейт, ансыз конституциянын долбоору шашылыш түрдө иштелип бүтөт. Мындан тышкары, эгерде мындай процедура сактала турган болсо, анда бул сунушталган конституциялык түзөтүүлөр Жогорку Кеңештин үч окуусуна аларды референдумга алып чыкканга чейин алардын ортосунда эки айлык аралык менен киргизилбей тургандыгын билдирет, бул 114(3)-беренеге дал келбейт. Учурдагы Конституцияда жаңы Конституцияны кабыл алуу жөнүндө эмес, Конституцияга гана түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндө айтылып жатса дагы, жалпысынан “конституциялык салт улоочулук” принцибине ылайык, бул учурдагы Конституцияда каралбаса дагы жаңы конституциялар түзөтүүлөрдү киргизүүнүн көрсөтүлгөн процедураларына ылайык, жаңы системасынын туруктуулугун, мыйзамдуулугун жана легитимдүүлүгүн камсыздоо максатында кабыл алынууга тийиш экендиги моюнга алуу керек¹¹.

27. Ушул тапта каралган мөөнөттөр Жогорку Кеңешке парламентте мазмундуу талкуу жүргүзүүгө же маанилүү кызыктар тараптардын ортосунда консенсуска жетишүүгө көмөктөшүүгө мүмкүнчүлүк бербейт. Андан тышкары, бул процесс эл аралык сунуштамаларга жана алдыңкы тажрыйбаларга карабастан, шайлоочулар референдумда добуш берүү учурунда аң-сезимдүү тандоо жасашы үчүн аларга сунушталган түзөтүүлөр жөнүндө талаптагыдай маалымат берүү үчүн жетишерлик убакыт бербейт¹².

28. Андан тышкары, референдумда чечиле турган маселелер эч качан анчалык жалпы болбошу, ал эми мындай жол менен кабыл алынган мыйзам долбоорлору болочоктогу мыйзамдарды кароого маанилүү маселелерди калтырбоого тийиш¹³. Бул контекстен алганда конституцияларда айрым маселелерди конституциялык (органикалык) мыйзамдын чечимине калтыруу адаты бар экендигин белгилей кетүү керек, ошол эле учурда башкалары конституциялык деңгээлде бекитүүгө татыктуу. Бул мындан ары Коротундууда талаптагыдай белгиленмекчи.

29. Акырында, Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү процесси айкындуулук жана инклюзивдүүлүктүн жогорку деңгээли менен мүнөздөлүүгө тийиш – анын ичинде түзөтүүлөр долбоорлорунда, мисалы, учурдагыдай долбоордо Конституциянын маанилүү аспектерине кеңири өзгөртүүлөр сунушталат. Долбоор Конституцияга түзөтүү катары түзүлгөндүгүнө карабастан, ал учурдагы Конституцияны толугу менен алмаштырат; ошентип, анын аталышы адаштырууга алып барат. Референдум жөнүндө мыйзам долбоору биринчи окууда кабыл алынгандан кийин жарыяланбагандыктан процесс ачык болгон жок. Мындан тышкары, жарандык коом жана кеңири коомчулук кабарлангандай, 9-февралда жарыялангандан кийин жаңыланган Конституциянын долбоорунун текстин алууда кыйынчылыктарга бет келишкен.

30. Бул маселеге тиешелүү болгон эл аралык стандарттар демократиялык мыйзам чыгарууга колдонулат. Анын ичинде ЕККУ катышуучу-мамлекеттери мыйзам

¹⁰ *op. cit.* 3-шилтеме, *paras.* 68 жана 70 (Венеция комиссиясынын 2020-жылы о срочных мерах, принимаемых Амикус Кюри тарабынан кабыл алынган кыскама маалымкаты).

¹¹ мисалы, Венеция комиссиясы, Конституциялык түзөтүүлөр жөнүндөгү баяндама, CDL-AD(2010)001-e, өзгөчө 68 жана 124-пункттар

¹² мисалы, Венеция комиссиясына, [Референдумдарды өткөрүү эрежелеринин жыйындысы](#), CDL-AD(2007)008rev-cor, "шайлоочулар добуш берүүгө коюлган текст менен дагы, ошондой эле биринчи кезекте толук түшүндүрүүлөр менен таанышууга тийиш" экендиги белгиленген Түшүндүмө меморандумдун I.3.1.d пункту жана 13-14-пункттары.

¹³ Көр. 2-шилтемени кар., 28-пункт (2015 –жылдагы Биргелешкен корутунду).

“талаптагыдай айкын процедура аяктап, административдик жоболор жарыялангандан кийин” кабыл алынуусун камсыздоого милдеттенишкен, бул аларды колдонуунун шарты болуп саналат (ЕККУнун Копенгаген документи 1990-ж., 5.8-п.)¹⁴. Ошондой эле ЕККУнун милдеттемелери мыйзам “элдин эркин түздөн-түз же анын шайланган өкүлдөрү аркылуу чагылдыруучу ачык процесстин жыйынтыгында” кабыл алынышын талап кыла тургандыгын эске сала кетүү керек (1991-жылдагы Москвалык документ, 18.1-пункт).

31. Венеция комиссиясынын мыйзамдарды кабыл алуу процедураларынын сапаттарына таандык болгон стандарттарды жана багыттарды камтыган укуктун үстөмдүгүнүн контролдук тизмеси дагы, коомчулук мыйзам долбоорлору менен таанышууга тийиштигин жана мыйзам чыгаруу процессине өзүнүн салымын кошууда реалдуу мүмкүнчүлүктөргө ээ болуусу керектигин баса белгилейт. ¹⁵Мыйзам чыгаруу процесси б"ачык-айкын, отчет берүүчү, инклюзивдүү жана демократиялуу" болууга тийиш. Бул орундуу болгон жерлерде, мыйзамдын укуктук кесепеттерин баалоо аны кабыл алганга чейин жүргүзүлүшү керек¹⁶.

32. Мыйзам долбоорлору боюнча консультациялар мазмундуу жана эффективдүү болушу үчүн, алар кызыктар тараптарга сунуштамаларды даярдашы жана бериши үчүн жетишерлик убакыт берүүгө тийиш, ал эми мамлекет кайтарымы байланыштын адекваттуу жана өз учурундагы механизмдин түзүүгө тийиш, анын жардамы менен мамлекеттик бийлик органдары анын ичинде Конституциянын өзүнүн негизинде айрым комментарийлерди/сунуштарды киргизүү же киргизбөө үчүн так негиздемени камсыздоо менен көңүл буруп жана берилген материалдарга жооп чараларын көрүүгө тийиш¹⁷. Мисалы, Конституциянын текстинин өзүндөгү 52-беренедө жарандар “республикалык жана жергиликтүү маанидеги мыйзамдарды талкуулоого жана кабыл алууга катышууга” укуктуу экендиги конкреттүү көрсөтүлгөн. Айкындуулук, ачыктык жана инклюзивдүүлүк, ошондой эле пикирлердин ар түрдүү болушун жана талаштуу маселелерди талаптагыдай кеңири жана предметтик талкуулоону камсыздаган адекваттуу мөөнөттөр жана шарттар демократиялык конституциялык процесстин маанилүү талаптары болуп саналат жана текст коомчулук тарабынан жалпы кабыл алынышына жана элдин эрк-мүдөөсүн чагылдыруусун жана коомчулук тарабынан колдоону камсыздоого түрткү берет¹⁸. Бул консультацияларга саясий институттар, бейөкмөт уюмдар жана жарандык коом, илимий чөйрөлөр, жалпыга маалымдоо каражаттары жана коомчулук катышууга тийиш¹⁹, алар аялдарган жана эркектерге катышуу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоого, ошондой эле улуттук азчылыктар сыяктуу маргиналдашуусу мүмкүн

¹⁴ Төмөндөгү даректе < <http://www.osce.org/fr/odihr/elections/14304> > <http://www.osce.org/fr/odihr/elections/14304>.

¹⁵ Венеция комиссиясы, CDL-AD(2016)007, II.A.5 бөлүмү.

¹⁶ ошол эле жерде. Контролдук көрсөткүчтөр A.5, A.5.iv, A.5.v.

¹⁷ Кар., мисалы, "Ассоциациялардын коомдук чечимдерди кабыл алуу в процесстерине катышуусун кеңейтүү боюнча сунуштамалар" (ДИАУБ/ЕККУ тарабынан 2015-жылдагы "Тынч чогулуштардын жана ассоциациялардын эркиндиги" Адамдык өлчөө боюнча кошумча жыйындын "талааларында" уюштурулган Жарандык коомдун форумунун катышуучуларынан, Вена 15-16-апрель 2015-жыл; ЕККУнун Адамдык өлчөө боюнча конференциясынын Москвалык чогулушунун Документи (1991-ж.), 1.2. 18.1 пункттар, анда "мыйзам чыгаруу элдин эрк-мүдөөсүн түздөн-түз же анын шайланган өкүлдөрү аркылуу чагылдыруучу ачык процесстин жыйынтыгында түзүлүп жана кабыл алына" тургандыгы каралат, ошондой эле мисалы, Венеция комиссиясы, Венгриянын жаңы конституциясын иштеп чыгуу процессинде келип чыккан укуктук үч маселе боюнча корутундуну кар., CDL-AD(2011)001, 28-март 2011-ж., 18.1 пункт, анда "мыйзам чыгаруу элдин эрк-мүдөөсүн түздөн-түз же анын шайланган өкүлдөрү аркылуу чагылдыруучу ачык процесстин жыйынтыгында түзүлүп жана кабыл алына" тургандыгы каралат, 18; жана Венеция комиссиясы, Венеция комиссиясынын Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү конституциялык жоболоруна карата корутундулардын жыйнагы, CDL-PI(2015)023, 22-декабрь 2015-жыл, 5-7-беттердеги С бөлүмү; Венеция комиссиясы, Венгриянын жаңы конституциясын иштеп чыгуу процессинде келип чыккан укуктук үч маселе боюнча корутунду, CDL-AD(2011)001, 28-март 2011-жыл, 19-пункт.

¹⁸ Мыйзамды кабыл алууга байланыштуу ЕККУнун Адамдык өлчөө боюнча конференциясынын Москвалык чогулушунун Документинин (1991-ж.), 18.1 параграфын кар., ошондой эле Венеция комиссиясы, Венгриянын жаңы конституциясын иштеп чыгуу процессинде келип чыккан укуктук үч маселе боюнча корутунду CDL-AD(2011)001, 28-март 2011-ж., 18.1 пункту, анда "мыйзам чыгаруу элдин эрк-мүдөөсүн түздөн-түз же анын шайланган өкүлдөрү аркылуу чагылдыруучу ачык процесстин жыйынтыгында түзүлүп жана кабыл алына" тургандыгы каралат. 18; жана Венеция комиссиясы, Венеция комиссиясынын конституциялык жоболор жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча корутундуларынын Компиляциясы CDL-PI(2015)023, 22-декабрь 2015-жыл, 5-7-беттердеги С бөлүмү.

¹⁹ Мисалы, Венеция комиссиясы, Венгриянын жаңы конституциясын иштеп чыгуу процессинде келип чыккан укуктук үч маселе боюнча корутунду, 28-март 2011-ж., 19-пункт.

болгон адамдарга же топторго активдүү кайрылууну камтууга тийиш²⁰. Ошондуктан конституциялык реформа процесси бардык тиешелүү кызыктар тараптардын, анын ичинде парламенттик эмес саясий партияларды, жарандык коом жана кеңири коомчулуктун катышуусунда негиздүү жана конструктивдүү талкууларды өткөрүүгө мүмкүнчүлүк беришин камсыз кылуу өтө маанилүү; сунушталып жаткан түзөтүүлөрдү бардык деңгээлдерде талаптагыдай талкуулоо үчүн убакыт болууга тийиш.

С. Преамбула жана конституциялык тартиптин негиздери

1. Жалпы комментарийлер

33. Башында эле конституциянын долбоорунун текстин окуу оор экендигин белгилей кетүү керек, анткени бири-бири менен байланышкан ар кандай маселелер ар башка каралат (мисалы, Президент жана аткаруу бийлиги бири-биринен ажыратылган; адам укуктарын коргоо текстте ар кайсы жерге жайгаштырылган), ошондой эле көп сандагы кайталоолор бар, бул колдонууда ырааттуулуктун жоктугун пайда кылат. Бул дал келбестиктердин айрымдары амбуладан орун алган.

Ушул дал келбестиктердин айрымдары преамбулада эле орун алган.

34. Преамбула жана конституциялык түзүлүштүн негиздери тууралуу биринчи бөлүм Кыргыз Республикасын мүнөздөгөн жана жалпы конституциялык принциптерди орнотуучу маанилүү өзгөчөлүктөрдү бириктирип турат, алар жалпысынан ЕККУнун көптөгөн катышуучу-мамлекеттеринин жана Европа Кеңешинин мүчө-мамлекеттеринин тажрыйбасын чагылдырат. Конституциялык укуктар жана адам укуктарынын аспектери негизги укуктар тууралуу II Бөлүмдө эле эмес (23-65-беренелер), ошондой эле Конституциянын башка бөлүмдөрүндө дагы бар экендиги оң учур болуп саналат. Анын ичинде учурдагы Конституцияга салыштырмалуу жаңы болуп саналган Конституциянын негизин түзүүчү принциптер жөнүндөгү 2-беренеде (2) адам жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо тууралуу айтылат, бул аларга бүтүндөй Конституцияда расмий түрдө көрүнүктүү орун бөлүп жатат.

35. Ошол эле учурда учурдагы Конституцияга салыштырмалуу бир катар маанилүү өзгөртүүлөр киргизилип жатат, бул Конституциянын маанилүү баалуулуктарынын жана максаттарындагы кооптуу жылыштарга күбө болуп жатат.

36. I бөлүмдөгү коомдун руханий жана маданий негиздери жөнүндөгү жаңы главанын преамбуласы жана айрым жоболору, адам укуктарына жана негизги эркиндиктерге потенциалдуу зыян келтирүү менен салттарга жана үрп-адаттарга (преамбула жана 21-берене (1)), улуттук жана моралдык баалуулуктарга (10-берене (4)), мекенчилдикке (20-берене (3)) карата көңүл буруунун жогорулагандыгына күбө болот. Моралга, этикалык баалуулуктарга жана “элдин коомдук аң-сезимине” (10-берене (4)) адам укуктарынын жана негизги эркиндиктердин ишмердүүлүгүн чектөө үчүн потенциалдуу негиз катары белгилүү шилтемелер ошондой эле ушул терминдерди мүмкүн болгон кеңири жана өзүнүн табияты боюнча субъективдүү түшүнүүгө таандык²¹. Мындан тышкары, адам укуктарына жана негизги эркиндиктерге арналган II бөлүмдүн алдындагы I бөлүмдө, коомдун руханий жана маданий негиздерине арналган жаңы глава ачылат, **ал эреже катары артыкчылыктарды өзгөртүү жана адам укуктарынын жана негизги эркиндиктердин салмагын жана маанилүүлүгүн жок кылууну божомолдойт.**

²⁰ ЕККУнун Улуттук азчылыктын иштери боюнча Жогорку комиссары (УАЖК), Ар кайсы коомдордун интеграцияланышынын Любляндык жетектөөчү принциптерин кар. (2012-жыл), 9-беттеги 2-принцип жана 32-беттеги 23-принцип.

²¹ *мисалы*, Венеция комиссиясы, “*Европа Кеңешинин айрым мүчө-мамлекеттеринин жакын арадагы мыйзамына ылайык гомосексуализмди пропагандалоо деп аталган тыюу салуу жөнүндө маселе боюнча корутунду*, CDL-AD(2013)022, 18-июнь 2013-жыл, 14-15-беттер.

37. II бөлүмдө каралган **негизги укуктар тууралуу жоболордун** жана I Бөлүмдүн жалпы конституциялык жоболору менен **көп жолу кайталанган** учурлары бар²², бул кайсы жоболор артыкчылыктуу күчкө ээ болушу керектигин түшүнүүдө татаал суроолордун келип чыгышына алып келиши мүмкүн (E бөлүмчөсүн кар. *инфра*)²³.

2. Ченемдердин иерархиясы жана адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдердин статусу

38. Конституциянын долбоорунун 6-беренеси учурдагы Конституциянын ченемдердин иерархиясы жана адам укуктары жаатындагы эл аралык ченемдердин статусуна тиешелүү 6-беренесин кайталайт. Конституциянын долбоорунун 6-беренеси Кыргыз Республикасында иштеп жаткан эл аралык келишимдердин ички укуктук тартибинде юридикалык жактан милдеттүү күчү конституциялык жактан бекемделиши жана таанылышына байланыштуу жактырууга татыктуу. Конституциянын долбоорунун 6-беренесинин 3-пунктунун кызык өзгөчөлүгү бул жобого “эл аралык укуктардын жалпыга таанылган принциптерин жана ченемдеринин” киргизилиши болуп саналат, бул адам укуктары жаатындагы кадимки эл аралык укуктардын келишимдери эле эмес, ошондой эле ченемдери дагы, ошондой эле *jus cogens* ченемдердин категория бөлүмү мамлекеттин ичиндеги укук тартибинин ажырагыс бөлүгү болуп санала тургандыгын божомолдойт. Ошондой эле 61 (1) беренедеге улуттук соттордо “Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде каралган укуктар жана эркиндиктерди” коргоо мүмкүнчүлүгү жөнүндө өзүнчө бекитүү колдоого алынат.

39. Ички укуктук системадагы адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин укуктук статусу сөзсүз түрдө аларды мамлекеттин ичиндеги укуктарда пайдаланууга таасирин тийгизүүчү чечүүчү факторлордун бири болуп саналат. Анын үстүнө Конституциянын, эл аралык келишимдердин, мыйзамдардын жана башка мыйзам алдындагы актылардын түрлөрүнүн ортосундагы ченемдердин иерархиясы 6-беренедеге туюнтмада дээрлик түшүнүксүз. Кош мааниден качуу үчүн иштеп чыгуучулар адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин ички укуктардын үстүнөн болгон артыкчылыгын калыбына келтирүү тууралуу, ошондой эле Конституция менен иерархиялык байланышты тактоо жөнүндө маселени карап көрүшсө болот²⁴.

40. Кандай болгон күндө дагы өлкөдөгү эл аралык укук ченемдерин ишке ашыруунун шарттары жана тартиби кандай болсо дагы, мамлекет эл аралык укук менен байланышта кала берет жана ал ратификациялаган келишимди (Эл аралык келишимдердин укуктары жөнүндөгү Вена конвенциясынын 27-беренеси) аткарбоо үчүн

²² Мисалы, төмөндөгү жоболор, ага ылайык I Бөлүмдөгү жана II Бөлүмдөгү: 8-берене саясий партиялар менен биргеликте ошондой эле профсоюздарды жана коомдук бирикмелерди эске салат v. Абийир жана дин тутуу эркиндиги жөнүндөгү 34-берене; Жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндөгү 10- берене v. Ой-пикирди эркин билдирүү жөнүндөгү 33- берене, ошондой эле “сөз, басма сөз жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин чектеген мыйзамдарга тыюу салына” тургандыгы тууралуу айтылган 63-беренеге байланыштуу; Жеке менчикти коргоо жөнүндөгү 15-берене жана жерге болгон менчик укугу жөнүндөгү 16-берене v. Менчик укугу жөнүндөгү 40-берене; экономикалык ишмердүүлүк шарттары жөнүндөгү 17-берене экономикалык ишмердүүлүк эркиндигине каршы; жыргалчылык, социалдык коргоо жана экономикалык жана социалдык укуктардын көп сандаган аспектери жөнүндөгү 19-берене экономикалык жана социалдык укуктарга тиешелүү негизги укуктар жөнүндөгү иш жүзүндөгү 42-45-беренедеге жоболорго каршы; үй-бүлө жана балдардын укуктарын коргоо жөнүндө 20-берене жеке жана үй-бүлөлүк жашоого болгон укук жана баланын укуктары жөнүндөгү 26 жана 27-беренелерге каршы; маданият жөнүндөгү 21-берене айрым маданий укуктар жөнүндөгү 48-беренеге каршы; жана билим берүү жөнүндөгү 22-берене билим алууга болгон укук жөнүндөгү 46-беренеге каршы.

²³ Мисалы, Конституциянын тигил же бул пункту *lex specialis*, өзүнүн спецификалуулугунан улам кыйла жалпы пункттун үстүнөн артыкчылык күчкө ээ болот же бүтүмдөр *contrario* башкасында анын катышуусунан айырмаланып, бир жободо норманын же сүйлөмдүн жоктугунан улам жасалышы мүмкүн, (эгерде кайсы бир нерсе А пунктунда корголуучу катары эскерилсе, анда ал В пунктунда эскерилбеген фактысы, ал алар тарабынан корголушу мүмкүн эместигин түшүндүрүүчү катары кабыл алынышы мүмкүн).

²⁴ 41-42 пар. (2016-жылдагы биргелешкен корутунду); жана 16-пункт (2010-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын долбоору боюнча Венеция комиссиясынын корутундусу). Ошондой эле мисалы, Венеция комиссиясынын [адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерди ички мыйзам чыгарууда жана соттордун ролуну имплементациялоо](#) жөнүндөгү баяндамасы CDL-AD(2014)036-е, пункттар. 25-28.

өзүнүн ички укуктарынын жоболоруна шилтеме бере албайт²⁵. Ага ылайык, “сот Конституцияга карама-каршы келген ченемдик укуктук актыны колдоно албастыгын” камтыган Конституциянын долбоорунун 102-беренесинин 1-пункту Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган конкреттүү келишимди аны Конституцияга карама-каршы келет деп ички түшүнүүдөн улам, Конституцияга карама-каршы келген келишим катары улуттук деңгээлде түшүнүүдөн улам толук колдонууну кемитүүчү катары түшүнбөө керек.

3. Бийликтин бөлүштүрүлүшү

41. 1-берене Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүн аныктоочу жалпы принциптерди санап берет (көз карандысыз, эгемендүү, демократиялык, унитардык, мыйзамдын үстөмдүгүнө таянуучу, светтик, социалдык). Мамлекет “унитардык” катары аныкталгандыктан, бийликтерди горизонталдуу бөлүштүрүү системасына мүнөздүү келген ооздуктоо жана каршы салмакты потенциалдуу толуктап турган бийликти вертикалдуу бөлүштүрүү жок.

42. Конституция долбоорунун башка бир өзгөчөлүгү бир катар маанилүү маселелерди жөнгө салууну конституциялык мыйзамдардын деңгээлинде, анын ичинде: Министрлер кабинетинин курамы жана укуктары; шайлоо системасы; парламенттик иммунитет маселелери; Элдик курултайды түзүү жана анын укуктары; Конституциялык соттун судьяларынын курамы, дайындоо тартиби жана укуктарынын мөөнөтү, ошондой эле акыйкатчынын укуктары, көз карандысыздык кепилдиктери, дайындоо тартиби сыяктуу тармактагы конституциялык мыйзамдардын деңгээлинде ишке ашыруу пландалууда.

43. 5-параграфтын 1-беренесинин 1-пунктуна ылайык Президентке дагы, Жогорку Кеңешке дагы Кыргыз Республикасынын элинин атынан чыгып сүйлөөгө уруксат берилген, ошол эле учурда 5-параграфтын 66-беренесинин 66-пунктуна ылайык, ички жана эл аралык мамилелерде Кыргыз Республикасынын атынан Президент гана чыгып сүйлөй алат. Бир жактан “элдин атынан чыгып сүйлөө”, экинчи жагынан “ички мамилелерде Кыргыз Республикасынан атынан чыгуу” эмнени түшүндүрө тургандыгын түшүнүүдө көйгөй келип чыгышы мүмкүн. **Бул жобо түшүндүрмө берүүгө муктаж.**

44. 2-берене тикелей дагы, ошондой эле кыйыр дагы демократияны (бир жагынан шайлоолор, референдумдар жана экинчи жагынан мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан өкүлчүлүк) камтыйт. Бирок 4-беренедө эл бийлиги “бүткүл эл шайлаган Президент жана Жогорку Кеңеш тарабынан көрсөтүлүп жана камсыздала” тургандыгы жөнүндө гана айтылат жана тикелей демократиянын ролу айтылбайт. Экинчи жагынан алганда тикелей демократия идеясы кайрадан 37-берененин 2-пунктунда көтөрүлөт, ал жарандардын мамлекеттик жана коомдук иштерди башкарууга түздөн-түз, ошондой эле өзүнүн өкүлдөрү аркылуу катышуусун камтыйт. **Тикелей жана кыйыр демократия жөнүндөгү жобону бардыгы менен макулдашуу аркылуу бул маселени кошумча талдоо керек.**

45. Элестеткендей, 4-берене бийликти бөлүштүрүү принцибин ар кандай мамлекеттик органдардын ортосундагы укуктардын жана функцияларды бөлүштүрүү принцибин (“укуктарды жана функцияларды бөлүштүрүү”) чектейт. Мамлекеттик функциялар (башкаруу, мыйзам чыгаруу, соттук чечимдер) ар кандай мамлекеттик органдардын ортосунда ар кандай ыкмалар менен бөлүштүрүлүшү мүмкүн. Кыргызстандык моделде Президент “аткаруу бийлигинин башчысы” катары аныкталган (66-берене (1) жана “аткаруу бийлиги... Президент тарабынан ишке ашырыла тургандыгын” (89-берене (1)) камтыйт. Мыйзам чыгаруу бийлиги Жогорку Кеңешке таандык (76-берене (1)), бирок Президент дагы мыйзам чыгаруу укуктарын ишке ашырат, анткени ал референдумдарды дагы (70-берене (2)), ошондой эле мыйзамдарды дагы демилгелей

²⁵ 1969-жылдын 23-майындагы Эл аралык укуктар жөнүндөгү Вена конвенциясы күчүнө 1980-жылдын 27-январында кирген. Кыргыз Республикасы Вена конвенциясына 1999-жылдын 11-майында кошулган.

алат (70-берене (3)), ошондой эле Кыргыз Республикасынын бүт аймагында аткаруу милдеттүү болгон буйруктарды жана көрсөтмөлөрдү (71-берене) кабыл алууга укуктуу. Президент ошондой эле талапкерлерди депутаттыкка көрсөтүү процессине катышуу менен соттук укуктарга дагы таасирин тийгизе алат (70 – берене (4)). Бул аткаруу бийлиги бөлүнбөсө дагы, ал толугу менен Президенттин колунда турса дагы, мыйзам чыгаруу жана сот функциялары Парламентке жана судьяларга топтолбогондугун билдирет. Бул эң башынан бери эле бийликтин ар кандай бутактарынын ортосундагы тең салмактуулуктун жоктугун божомолдойт. **Мамлекеттик бийликтердин “координацияланган иштөөсүн жана өз ара аракеттенишүүсү” деген учурдагы туюндурманы “бийликтерди бөлүштүрүүнүн” жана “ооздуктоо жана карама-каршы салмактардын” классикалык принциптерине шилтеме берүүчү так жоболорго алмаштыруу максатка ылайыктуу болмок.**

46. Дүйнө жүзүнүн конституцияларында жашаган мамлекеттик органдарга толуктоо катары Кыргызстандын Конституциясы Элдик Курултай менен “коомдук-өкүлчүлүктүү чогулуш” киргизет (7-берене). Ага кеңешме жана контролдук функциялар берилген жана социалдык өнүктүрүү жаатында сунуштамаларды алып чыга алат (7-берене). Ошентип, аны бийликти бөлүштүрүүнүн моделиндеги кошумча элемент катары кароо керек. Ал мыйзам чыгаруу демилгесинин укуктарына ээ (85-берене), Судьялардын кеңешине катышат (96-берененин 7-пункту) жана Министрлер кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу бийлигинин жетекчилерин кызматтарынан бошотуу тууралуу сунуштарды киргизе алат (70-берен 4-пункт). **Ушул жаңы орган тууралуу жобо анчалык түшүнүктүү эмес жана кайрадан каралышы керек.**

D. Бийлик органдарынын системасы

1. Жалпы комментарийлер

47. Кыргызстандын биринчи демократиялык Конституциясы 1933-жылы кабыл алынган, бирок ага Аскар Акаевдин башкаруусунун учурунда ага барган сайын авторитардык мүнөз берүү менен бир канча жолу түзөтүүлөр киргизилген болчу²⁶. 2005-жылдагы “Жоогазын революциясынан” кийин жаңы Конституцияны кабыл алуу жөнүндө активдүү талкуу башталган. Башкы талаштуу маселе бийликтин бөлүнүү модели, өзгөчө ооздуктоо жана каршы салмактарды бөлүштүрүү болгон. Андан бери бийликтердин бөлүштүрүлүшү тууралуу суроого көп сандаган ар кандай жооптор берилип келе жатат; Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү же жаңысын кабыл алуу жөнүндөгү дебаттар учурдагы саясий карама-каршылыктардын күзгүдөгүдөй чагылышы болчу. 2007-жылдагы Конституцияда жарым жартылай президенттик система сакталган, бирок Венеция комиссиясынын пикиринде, чынында саясий укуктар кайрадан Президенттин колуна топтолгон²⁷.

48. 2010-жылы 2007-жылдагы Конституциянын айрым бөлүмдөрү, өзгөчө Президент, өкмөт жана парламенттин ортосундагы укуктардын бөлүштүрүлүшүнө тиешелүү болгондору жарым жартылай президенттик системадан парламенттик системага өтүү үчүн түп тамырынан бери кайра иштелип чыккан. Бул Венеция комиссиясы тарабынан колдоого алынган. Ошону менен бирге Комиссия өкмөт түзүүнүн жана Президенттин буйруктарды жана көрсөтмөлөрдү чыгаруу боюнча укуктарын чектөөнүн кыйла тагыраак эрежелерин орнотууну сунуштаган. 2015-жылы сунушталган өзгөрүүлөр бийликтин бөлүштүрүлүшүнө, анын ичинде Жогорку Кеңештин депутаттарынын иммунитетине, алардын/алар мандаттарын токтотууга/жоготуусуна, Министрлер кабинетинин мүчөлөрүн кызматынан четтетүү, Премьер-министрдин жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларын кызматтарга дайындоо/четтетүү боюнча

²⁶ CDL-AD (2007)045, 4-пункт.

²⁷ CDI-AD (2010-жыл)015, 7-пункт.

укуктарына, бул боюнча жергиликтүү кеңештердин укуктарына, ошондой эле Жогорку соттун жана анын Конституциялык палатасынын ролуна тиешелүү болгон. Андан тышкары Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү эрежелери өзгөртүлгөн. Венеция комиссиясы сунушталган өзгөртүүлөр бийликтерди бөлүштүрүү жаатында тынчсызданууну пайда кылат деп эсептеген. Бул түзөтүүлөрдүн долбоорлору кийинчерээк четке кагылса дагы 2016-жылы жасалган Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү жаңы сунуштар жана кайрадан Венеция комиссиясы тарабынан каралган сунуштар ушуга окшош эле тынчсызданууну пайда кылды. Алар бийлик бутактарынын тең салмактуулугуна аткаруу бийлигинин укуктарын күчтөндүрүп жана ошол эле учурда парламентти дагы, ошондой эле ал гана эмес сот системасынын көп даражада алсыздандыруу менен терс таасирин тийгизип жатат деп эсептелген. ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы тарабынан каралган бир канча түзөтүүлөр иштеп чыгуучулар тарабынан 2016-жылдын 11-декабрында улуттук референдумга алып чыккан акыркы текстте калтырылган. Кароого алып чыккан Конституция долбоору 2007-жылдан бери Кыргыз Республикасынын конституциялык өнүгүүсүнө берилген багыттан, башкача айтканда парламенттик модель тарапка кыйла четтөөлөрдөн турат. Кириш сөздө белгиленгендей, 2007-жылдан тарта (жана мурда) ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясынын көмөгү астында Кыргыз Республикасында Конституциялык тартипти чыңдоо боюнча, анын ичинде парламенттик башкаруу моделинин алкагында бийликти бөлүштүрүү системасын жакшыртуу боюнча чоң жумуш жасалган болчу. Конституциянын долбоорунда сунушталган система бийликтин бөлүштүрүү принциптерин, укуктун үстөмдүгүн, демократиянын сакталышын жана негизги укуктар жана эркиндиктерди коргоону камсыздоо үчүн күчтүү президенттик моделге кайтуудан турат.

2. Президент

50. 66-берене (жана кийинки жоболор) Президенттин абдан кеңири укуктары менен президенттик системаны орнотот. Алар Конституциянын долбоорунун III Бөлүмүнүн I Главасында жазылган, бирок ошондой эле башка бөлүмдөрдүн бир катар жоболорунда дагы бар. Президенттин укуктарын кыйла чектөөлөр 67-берене (2) камтылган, анда “бир эле адам экиден ашык мөөнөткө Президент болуп шайлана албайт” деп айтылат. Бул жобо маанилүү болуп саналат, анткени ал эгерде Конституция долбоору чындап ушундай формада кабыл алына турган болсо ага кийинки түзөтүүлөр киргизилбеген шартта президенттик укуктарды чектөөнү орноткон көп эмес жоболордун бири болуп эсептелет,

51. Президенттин укуктары 73-берене менен чектелет, анда кызматтан четтетүүнүн себептери жана тартиби жазылган. Кызматтан кетирүү татаал болуп саналат, анткени ал “Жогорку Кеңеш тарабынан түзүлгөн атайы комиссиясынын корутундусу чыгарылып жана Башкы прокуратурага жана Конституциялык сотко жөнөтүлгөн учурда Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынан үчтөн экиси добуш берүүсүн” божомолдойт (73-берене (3)). Андан кийин бул корутунду Башкы прокурор, Конституциялык сот тарабынан тастыкталып жана кайрадан Парламенттеги 2/3 көпчүлүк добуш менен тастыкталышы керек. Буга байланыштуу Конституцияга Президенттин бийлигине кошумча чектөөлөрдү, анын ичинде эки мөөнөт менен чектелген жана кызматтан кетирүүнүн татаал процедурасы менен беш жылда бир жолу шайлоо формасында эле эмес, анын укуктарынын мөөнөтүнүн ичинде мандатын ишке ашыруу процессинде бекитүү сунушталат. Кызматтан кетирүү процесси эң жок дегенде президенттик бийликти чектөө мүмкүнчүлүгүн камсыздоо үчүн кыйла реалдуу болууга тийиш. Буга кантип жетишүү керектиги тууралуу сунуштар мындан ары текстте жазылган.

52. Президенттик модель тууралуу айтуу менен, Конституция долбоорунун 66-беренеси (1) Президент мамлекет башчы эле эмес, ошондой эле “жогорку кызмат

адамы” жана “Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин башчысы” болуп саналарын бекемдейт. 66 –берене (2) Президент “элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин камсыздайт” тургандыгын камтыйт. Бул 66-берененин 4-пунктунда дагы бир жолу кайталанат: “мамлекеттик бийликтин биримдигин, мамлекеттик органдарды координациялоо жана өз ара аракеттенишүүнү камсыздайт”. Ушуга окшош жоболор башка конституцияларда дагы кездешсе дагы²⁸, бийлик бөлүштүрүү принцибин сактоого карата белгилүү бир көйгөй бар экендиги айдан ачык. Мындай жобону анын аткаруу бийлигине таандыктыгы катары эмес, Президенттин бийликтин башка бутактарынын үстүнөн үстөмдүк кылуучу жобо катары түшүнүүгө болот. Бул окугандар Конституциянын структурасы менен бекемделет, анда аткаруу бийлигине III бөлүм бөлүнгөн, ошол эле учурда Президентке өзүнчө бөлүм берилген.

53. 70-беренеге (1) ылайык, Президент: Министрлер кабинетинин “структурасын жана курамын аныктайт” (ошол эле учурда 1-параграфтын 1п 2 боюнча айрым дайындоолорго “ Парламенттин макулдугу” тууралуу жазылган), аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилерин жана жергиликтүү мамлекеттик администрация башчыларын кызматтарга дайындайт жана бошотот, Президенттин Администрациясын түзөт, Коопсуздук Кеңешин түзөт, Мамлекеттик катчыны кызматка дайындайт жана бошотот, Баланын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу адамды кызматка дайындайт жана бошотот (Конституциянын долбоору, 70-берене). Бирок Конституция долбоору бул мамлекеттик органдардын функцияларын же укуктарын аныктабай тургандыгын белгилей кетүү керек. Көп жагынан алганда бул 2007-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынан алынган Кыргыз Республикасынын Президентинин укуктарын калыбына келтирүү болуп саналат. Президенттин ушул кеңири укуктары ошондо дагы тынчсызданууну пайда кылган жана азыр дагы көйгөйлүү болуп кала берүүдө²⁹. **Президенттин мамлекеттин дээрлик бардык администрациясын жалгыз дайындоо жана кетирүү укуктары отчеттуулуктун жоктугуна алып келиши мүмкүн, толук баалуу демократиялык саясий процесстерге бүлгүн салып, кыянаттык менен пайдалануу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачат, ошондуктан Конституциянын долбооруна көп өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат.**

54. Андан тышкары 70-беренеге (1)(2) каралган Президент Министрлер Кабинетинин Төрагасын, анын орун басарларын жана Министрлер Кабинетинин башка мүчөлөрүн дайындоо үчүн алууга тийиш болгон Парламенттин “макулдук” берүү көрүнүшү андан ары иштеп чыгууга муктаж. Бул ошондой эле “Кыргыз Республикасынын Мыйзам чыгаруу бийлиги” II Главысынын 80-беренесинде (1)(6) дагы кайталанат. **Конституциянын долбоорунда “макулдук” добуш берүүнү жана канча көпчүлүк добуш экендигин билдире тургандыгы так көрсөтүлүшү керек.**

55. Тынчсызданууну пайда кылган экинчи маселе Конституциянын долбоорунун 66-беренеси (3) менен байланышкан, анда Президент “Конституциянын, укуктардын жана адамдын жана жарандын эркиндиктеринин кепилдиги” болуп саналат деп айтылат. Борбордук жана Чыгыш Европанын же Борбор Азиянын өлкөлөрүнүн айрым конституцияларында ушуга окшош жоболор камтылгандыгына карабастан, бул **функция конституциялык соттук көзөмөлдөө аркылуу соттор тарабынан аткарылууга тийиш.** ДИАУБ³⁰ жана Венеция комиссиясы өзүнүн мурдагы корутундуларында белгилешкендей – “**сот бийлиги адам укуктарынын жана эркиндиктеринин жана бүтүндөй конституциялык тартиптин кепилдиги катары каралат**³¹”. Президентти “кепилдик” катары атоо аны конституциялык түзүлүштүн алкагынан чыгарышы жана милдети укуктарды жана эркиндиктерди камсыздоо болгон сот бийлигинин көз карандысыздыгына кийлигишүүнү билдириши

²⁸ Мисалы, Франциянын Конституциясынын 5-беренеси, Россиянын Конституциясынын 80-беренеси

²⁹ CDL-AD(2007)045, Комиссия тарабынан 73-пленардык отурумда кабыл алынган Кыргыз Республикасындагы конституциялык кырдаал жөнүндөгү корутунду (Венеция, 14-15-декабрь 2007-жыл).

³⁰ 29 ДИАУБ/ЕККУ, Түркмөнстандын Конституциясынын долбоору боюнча комментарийлер (2016-жыл), (а) пункт. 59.

³¹ Көрс. соч. 2-шилтеме, 24-пункт (2010-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын долбоору боюнча Венеция комиссиясынын корутундусу).

мүмкүн. Бул жобо учурдагы Конституциядан адилеттүү чыгарылган, анткени ал Президенттин жана башка мамлекеттик органдардын укуктарынын бузулушуна алып келмек болчу. **Ушул жобону алып салуу сунушталат.**

56. 70-берене (4) жана 95-берене (7) жана (8) Президентке сотторду дайындоого дагы, ошондой эле аларды кызматтан кетириүүгө дагы маанилүү роль ыйгарат. Мындан тышкары ушул эле жоболор Президент Конституциялык соттун жана Жогорку соттун Төрагаларын жана Вице-төрагаларын кызматтарга тандоо жана бошотууда роль ойнойт деген мааниде (бул маселе сот системасына арналган бөлүмдө толугу менен каралат) Президентке жогорку сотторду ички уюштурууга байланышкан укуктарды ыйгарат. Бул өзгөчөлүктөр айкалышканда ал гана эмес башка президенттик конституциялык системаларга салыштырмалуу адаттан тышкары.

57. Конституциянын долбоорунун 85-беренесине (2) ылайык, (II Глава "Кыргыз Республикасынын Мыйзам чыгаруу бийлиги"), Президент мыйзам чыгаруу демилгесине ээ. 86-берене андан ары Президент (же анын Министрлер Кабинетинин Төрагасы) тарабынан демилгеленген, ал шашылыш деп эсептеген кайсы гана болбосун мыйзам долбоорлору артыкчылыктуу болуп саналарын жана Парламент тарабынан өзгөчө кырдаалдагы тартипте каралышы керектиги камтылган (86-берене 2- пункт). 116-берене Президентке Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүүнү демилгелөөгө жол бере тургандыгын белгилей кетүү маанилүү. Бул президенттин референдумду демилгелөө укуктарына кошумча болуп саналат (70-берене (2) (1)), ал кеңири тармактагы маселелер боюнча укуктук тартипти түзүүгө жөндөмдүү болгон тикелей демократиянын инструменти болуп саналат.

58. Венеция комиссиясы буга чейин “бийлик бөлүштүрүү принциби биринчи кезекте мыйзам чыгаруу демилгесин жөнгө салууну камтый тургандыгын” билдиргендигин эске сала кетүү керек. Ал бийлик институттарынын үч бутакка бөлүштүрүлүшүн билдирет мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлиги. Мыйзам чыгаруу бийлиги мыйзамдарды кабыл алат; аткаруу – мыйзамдарды аракетке келтирет; ал эми сот – мыйзамдарды түшүндүрөт. Ошентип, бийлик бөлүштүрүү бардык бутактар бир бийликке топтолгон абсолютизм жана диктатурага бөгөт коюшу керек³². **Ошондуктан президенттин конституциялык түзөтүүлөрдү жана башка мыйзамдарды демилгелөө боюнча укуктарын чектөө тууралуу маселени кароо сунушталат.**

59. Бул жагынан алганда көптөгөн конституцияларда мыйзам чыгаруу бийлиги мыйзам чыгаруу демилгесине ээ болгон эксклюзивдүү мамиле жок экендигин белгилей кетүү керек. ЕККУ жана Европа Кеңешинин мейкиндиктеринде айрым конституциялар ошондой эле аткаруу же ал гана эмес президенттик бийликке мыйзам чыгаруу демилгесин ыйгарышат, бул ал гана эмес парламенттик системалар үчүг дагы саясий реалдуулук болуп саналат. Мамлекет башчыга мыйзам чыгаруу демилгеси боюнча укуктарды ыйгаруу жана бийликтерди талаптагыдай бөлүштүрүүнү сактоого президенттен өзүнчө болгон күчтүү аткаруу бийлиги (өкмөт), мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнө күчтүү парламенттик көзөмөлдөө; жана чыныгы көз карандысыз сот бийлигин камсыздаган эрежелер болгон учурда гана мүмкүн болот. Ал эми каралып жаткан Конституция долбоорунда, Президенттин укуктары анын өзгөчө аткаруу укуктары менен бирге кабыл алынып жатканда, мыйзам чыгаруу демилгеси, сот системасынын ашыкча жүктөлүшү (төмөндө талкууланат), ошондой эле парламенттин ролунун начарлашы менен (төмөндө талкууланат), **бийлик бөлүштүрүү системасы ишке ашпайт.**

60. 70-беренеге (1) (7) ылайык, Президент "Президенттин Администрациясын түзөт ". Андан ары 89-беренедө “Министрлер Кабинетинин Төрагасы Президенттин Администрациясынын башчысы” болуп саналат деп айтылат. Бул кайталанма же ал

³² Венеция комиссиясы, [Мыйзам чыгаруу демилгеси жөнүндөгү баяндама](#), CDL-AD(2008)035, 11-пункт.

гана эмес ашыкча структуралар менен өзүнчө, бирок де-факто кабатталган органдардын түзүлүшүнө алып келиши мүмкүн. Кайталануу тобокелчилиги Конституциянын долбоорунда ушул кызмат адамдарынын укуктары жана функциялары аныкталбагандыгына байланыштуу андан дагы жогорулайт. **Ошондуктан Министрлер Кабинетинин Төрагасынын жана Президенттин Администрациясынын жетекчисинин кызматын так ажыратуу, ошондой эле ушул органдардын ортосундагы кайталануунун жоктугун камсыздоо сунушталат.**

61. Акырында Президенттин өзгөчө кырдаалдарды жарыялоо боюнча укуктары (70-берене (9)) толугу менен жок, анткени ал Жогорку Кеңеш тарабынан алдын ала жактыруу же андан ары ратификациялоону (билдирүү гана) талап кылбайт, ошондой эле эч кандай башка чектөөлөрдү камтыбайт, мисалы, мыйзам тарабынан белгиленген убакыт өлчөмдөрү.

Венеция комиссиясы өзүнүн өзгөчө кырдаалдар боюнча документтеринде кайсы гана болбосун өзгөчө кырдаалдагы чаралар “зарылчылык, шайкештик жана убакыт алкактары боюнча жалпы үч шарт менен алдын ала аныктала” тургандыгын көрсөткөн³³. **Конституция долбоорунун өзгөчө кырдаалдар тууралуу ушул жана башка тиешелүү жоболору кайрадан каралып чыгууга тийиш.**

3. Аткаруу бийлиги (Министрлер Кабинети)

62. "Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлиги" III Глаvasы 89-берене менен ачылат, 1-пунктта, " Кыргызстандагы аткаруу бийлиги Президент тарабынан ишке ашырыла" тургандыгы жазылат. Президент "аткаруу бийлигинин ишмердүүлүгүнө жетекчилик кылат, Министрлер Кабинетине жана ага баш ийген органдарга көрсөтмөлөрдү берет, анын тапшырмаларынын аткарылышына көзөмөл жүргүзөт, Министрлер Кабинетине жана ага баш ийген органдардын актыларын жокко чыгарат, Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн конституциялык мыйзамдын негизинде кызматтарынан убактылуу бошотот" (89-берене 3-пункт)) Президент ошондой эле Министрлер Кабинетинин бардык отурумдарына төрагалык кылат.

63. Жогоруда сүрөттөлгөндөй, Министрлер Кабинетинин Төрагасы ошол эле учурда, түздөн түз Президентке баш ийген Президенттин Администрация башчысы болуп саналат, бул өтө адаттан тышкары схема катары эсептелет. Бул кызматка дээрлик “жетекчилик” роль ыйгарылат (90-берене (2)), ошондой эле **бул 91-беренедө көрсөтүлгөндөй Президенттин чечимдеринин аткарылышына көзөмөл кылуу боюнча милдет, Министрлер кабинетинин жана анын төрагасынын саясатты калыптандыруу жана чечимдерди кабыл алууда же аларга таасир этүү эмес, ишке ашыруудагы ролун азайтат. Конституциянын долбоорунда ошондой эле Министрлер Кабинетинин Төрагасынын укуктары жана функциялары тууралуу эч нерсе айтылбайт.**

64. Андан ары Конституциянын долбоорунун 70-беренесинин 1-беренесинин 4-бөлүмүндөгү пунктка ылайык, Президент кайрадан “өзүнүн демилгеси боюнча” же “Жогорку Кеңеш же Элдик Курултайдын сунушу боюнча” Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу органдарынын жетекчилерин мыйзамдын алкагында кызматтарынын бошотот. “Бул Жогорку Кеңеш же Элдик Курултай (төмөн. Кар.) Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу органдарынын жетекчилерин “мыйзамдын алкагында” иштен кетируүнү сунуштай ала тургандыгын билдирет”. Бирок эки учурда **тең Конституциянын долбоору менен сунушталган иштен кетируүнүн негиздери дагы (себептери жана критерийлери), аны өткөрүү тартиби дагы**

³³ Кар., башкалардын арасында, CDL-AD(2020)014-е, баяндама – «Демократияны, адам укуктарын жана укуктук үстөмдүгүн өзгөчө кырдаалдар учурунда урматтап сыйлоо: ой жүгүртүүлөр» - Венеция комиссиясы тарабынан 2020-жылдын 19-июнунда 123-пленаардык отурумду алмаштырган жазуу процедурасында эске алынган; CDL-PI(2020)003 Венеция комиссиясынын өзгөчө кырдаалдар жөнүндөгү пикирлерин жана отчетторун компляциялоо.

аныкталган эмес. Бул Министрлер Кабинетин стабилдүү эмес, ал эми анын мүчөлөрүнүн абалын туруксуз кылат. Мындан тышкары Элдик Курултайдын бул процесстеги ролу жана анын кийлигишүү зарылчылыгы такыр түшүнүксүз. Конституциянын долбоорунда Министрлер Кабинетинин жана анын мүчөлөрүн кызматка дайындоо, кызматтан четтетүү үчүн негиздер жана анын тартиби сөзсүз так аныкталышы керек.

4. Жогорку Кеңеш

65. Жалпысынан алганда, Жогорку Кеңештин ролу жана структурасы бүтүндөй бир катар багыттар боюнча кайра каралып жатат. Учурдагы Конституцияга салыштырмалуу долбоордогу биринчи маанилүү өзгөрүү Жогорку Кеңештин мүчөлөрүнүн санын 120дан 90го чейин кыскартуу.

66. "Кыргыз Республикасынын Мыйзам чыгаруу бийлиги" II Глаvasы Парламентке мыйзам чыгаруу демилгесинин укуктарын сактоо менен анын сандык эле эмес, ошондой эле уюштуруучулук маанисинен алганда дагы кыскартты, мында учурдагы Конституцияда камтылган парламенттик комитеттер тууралуу жоболор Конституциянын долбоорунда толугу менен жок болгон. **Мындай комитеттерди түзүү Парламенттин Регламентинин ыктыярына калтырылышы мүмкүн болсо дагы, ушундай комитеттерди түзүү үчүн *prima facie* контституциялык негиздердин жоктугу аткаруу бийлигине көзөмөлдөө боюнча парламенттин мүмкүнчүлүктөрүн чектейт жана аларды анын ичинде алардын иштеши үчүн тиешелүү бюджет менен кайра калыбына келтирүү сунушталат.**

67. Конституциянын долбоорунда депутаттардын фракцияларды жана депутаттык топторду түзүү мүмкүнчүлүгү сакталган, бирок бул жобо депутаттарды шайлоо тартибиндеги өзгөрүүлөрдү жана алардын өкмөт түзүүгө таасир этүү укуктарынын жоктугун эске алганда жөн гана символикалуу катары сезилет. Анын ичинде эгерде Конституциянын долбоорунун 80-беренесинин 1-бөлүмүнүн 6-пунктуна ылайык, Жогорку Кеңеш Министрлер Кабинетинин Төрагасын, депутаттарды жана Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн дайындоого божомолдуу түрдө добуш берүү жолу менен өзүнүн "макулдугун" бериши керектиги белгиленет, бирок Конституциянын долбоорунда эгерде мындай макулдук берилбесе эмне болушу мүмкүн экенлиги тууралуу маселени чечүү каралган эмес. Бийлик бутактарынын ортосунда ооздуктоо жана карама каршы салмактарды камсыздоо үчүн негиз түзүүчү маани макулдуктун жоктугун камтыган процессти орнотуу болуп саналат.

68. Андан тышкары, Конституция долбоору жаңы шайлоо системасын көрсөтпөстөн учурдагы пропорционалдык өкүлчүлүк системасын алып салуу менен болочоктогу Жогорку Кеңешти түзүүнү жана анын курамын жөнгө салбайт. **Эреже катары, мындай маанилүү маселелерди баштапкы мыйзам чыгаруунун ыктыярына койгондун ордуна Конституцияда түздөн-түз чечүү алдыңкы тажрыйба болуп саналат. Чындап эле, болбосо бул – алар мыйзам чыгаруу деңгээлиндеги ченемдерде гана бекитилгендиктен – жеринде аракеттенген көпчүлүк адамдар үчүн аларды өздөрү каалагандай өзгөртүү үчүн дайыма азгырылууну пайда кылышы мүмкүн экендигин тажрыйба көрсөтүп жатат. Андан тышкары, мынчалык алыска бара жаткан конституциялык реформа шайлоо мыйзам чыгаруусуна таасирин тийгизет – ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы шайлоо жаатындагы алдыңкы тажрыйбага ылайык шайлоо системасынын фундаменталдык аспектериндеги**

өзгөрүүлөр шайлоого чейин бир жылдан кем эмес убакытта күчүнө кириши керектигин белгилейт³⁴.

69. Конституциянын долбоорунда ошондой эле парламенттин мүчөсүнүн мандатын такыр өзгөртүү сунушталат. Учурдагы Конституция императивдик мандат жана парламентарийлерди чакырып алууга тыюу салса³⁵, Конституция долбоорунун 76-беренеси (3) бул жобону жокко чыгарат жана чакыртып алуу системасын киргизип жатат. Белгиленген беренедө, “Жогорку Кеңештин депутаты конституциялык мыйзамда каралган учурларда жана тартипте кайра чакырылышы мүмкүн” экендиги айтылат. Кайта чакырып алуунун так формуласа белгисиз жана балким ушул тапта иштелип чыга элек; бирок шайланган өкүлдөрдү кайта чакырып алуу өкүлчүлүк принцибине карама – каршы келе тургандай сезилет³⁶. Кайта чакырып алуу системалардын реликти болуп саналган императивдик мандат системасына тыгыз байланышкан, анда мандатты башкаруучу субъект шайлоочулар эмес, партия болгон³⁷. Кыргыз Республикасында ушул маселе боюнча мурдагы пикирлерде белгиленгендей³⁸, бул “фракциядагы жана партиялардагы депутаттардын көз карандысыздыгын начарлатууга” кызмат кылат. Андан тышкары, ДИАУБ ЕККУ – Венеция комиссиясынын саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу боюнча Жетектөөчү принциптеринде³⁹ депутаттарга салынучу императивдик мандат болбошу керектиги айтылат, “жалпы кабыл алынган демократиялык принциптерге ылайык, парламенттик мандат жеке депутатка таандык, анткени ал аны саясий партиядан эмес, шайлоочулардан жалпы шайлоо таануунун негизинде алат⁴⁰”. **Шайланган өкүлдөрдү чакырып алуу институту тынчсызданууну пайда кылат жана Конституциянын долбоорунан чыгарылышы керек.**

70. Конституциянын долбоорунун 78-беренеси депутаттардын иммунитетин камтыйт. Депутаттын иммунитетин кайсы гана болбосун жөнгө салуу куугунтуктоолордон жана мүмкүн болгон кыянаттык менен пайдаланууларга бөгөт коюнун ортосундагы адилеттүү тең салмактуулукту камсыз кылууга тийиш. Жалпысынан алганда 2014-жылдагы Венеция комиссиясынын парламенттик иммунитеттин мазмуну жана аны салып салуу жөнүндөгү отчетунда парламенттик иммунитеттин эки категориясы бар, тактап айтканда, “ соттук жана соттук эмес куугунтуктоодон бошотуу” жана “кол тийбестик”.

Ошол эле учурда биринчи категория адатта ой-пикирлер, эскертүүлөр жана добуш берүүнүн жыйынтыктары үчүн иммунитетти божомолдойт, кол тийбестик парламенттин макулдугусуз мыйзам бузууга айыпталган парламентарийлердин өзгөчө укуктук коргоосун камсыз кылат⁴¹. **Анын ичинде Конституциянын долбоорунда парламенттин мүчөлөрүнө берилүүчү иммунитет “функционалдык” же “куугунтуктоодон бошотуу” гана болуп саналары, жана убакыт алкактарынын көз карашынан алганда иммунитеттин бул түрү алар кызматтан кеткенден кийин аларга каршы соттук доолордун кесепеттери үчүн куугунтуктоолордон чочулоо менен алар добуш берүүдө же ой пикирлерин билдирүү эркиндигин ишке ашырууда чектелип калбашы үчүн парламенттин мүчөлөрүнүн мандатынын алкактарынан чыкпашы керектиги сунушталат.**

³⁴ Венеция комиссиясы, [Шайлоолорду өткөрүү үчүн сунушталган ченемдердин жыйындысы - Жетектөөчү принциптер жана түшүндүрмө баяндамасы](#), CDL-AD(2002)023 rev2-cor, II бөлүм.2.d жана түшүндүрмө баяндама. Баяндама, пункттар 63-65.

³⁵ Учурдагы Конституциянын 73-беренеси (1).

³⁶ Венеция комиссиясы, Мэрлерди жана жергиликтүү шайланган өкүлдөрдү чакырып алуу жөнүндө отчет, CDL-AD(2019)011, §§ 17-18; Копенгаген документинин 7.9 параграфта (1990) айтылат:

“мыйзамда талап кылынган добуштардын керектүү санын алган талапкерлер кызматтарга талаптагыдай дайындалган жана өзүнүн укуктарынын мөөнөтү бүткөнгө чейин кызматтарда калууга укуктуу болчу же башкача жол менен мыйзамда жөнгө салынган тартипте демократиялык парламенттик жана конституциялык процедураларга ылайык аягына чейин чыгарылган”

³⁷ Венеция комиссиясы, [Императивдик мандат жана ушуга окшош тажрыйба жөнүндө баяндама](#), CDL-AD(2009)027, 10-пункт.

³⁸ *Op.cit* fn 1., 2015 Joint Opinion, para 52

³⁹ ДИАУБ/ЕККУ Венеция комиссиясынын Саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу боюнча Жетектөөчү принциптери, 2-чыгарылыш, 131-132 пп., CDL-AD(2020)032, “ЕСПЧ, Паунович жана Миливоевич Сербияга каршы” ишине шилтеме берүү менен

(*Paunović and Milivojević v. Serbia*), no. 41683/06, 24-май 2016-ж., 63-п.

⁴⁰ Ошол эле жерде, 131-пункт

⁴¹ Венеция комиссиясы, [парламенттик иммунитеттерди камтуу жана көтөрүү тармагы жөнүндө баяндама](#), CDL-AD(2014)011.

71. Акырында Конституциянын долбоорунун 80-беренеси (1) (3) Жогорку Кеңешке “мыйзамдарды расмий түшүндүрүү” укуктарын ыйгарат. Парламент учурда иштеп жаткан мыйзамдарды жакшыртуу үчүн тигил же бул тармактарды кыйла толугураак жөнгө салуучу мыйзамдарды кабыл алат. Ошого карабастан мыйзамдарды түшүндүрүү функциясы сот органдарына таандык болуусу керек. **Бул жобону алып салуу сунушталат.**

5. "Элдик Курултай".

72. Конституциянын долбоорунун I Бөлүмү конституциялык тартиптин негизги элементтеринин бири болуп саналган жана “социалдык өнүгүү жаатында сунуштарды алып чыгуучу кеңеш берүүчү, көзөмөлдөөчү чогулуш” катары чыгуучу элдик курултай же коомдук-өкүлчүлүктүү чогулуш жөнүндө жобону камтыйт (7-берене). Элдик курултай маанилүү прерогативаларга ээ, анын ичинде (буга чейин жогоруда эскерилгендей) Министрлер кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу органдарынын жетекчилерин кызматтарынан бошотуу тууралуу сунуштарды киргизүү (70-берене 4-пункт), мыйзам чыгаруу демилгесинин укуктарына (85-берене 6-пункт) жана Соттор кеңешине өкүлдөрүн үчтөн бир бөлүгүн дайындоо укуктарына ээ (96-берене 7-пункт). Конституциянын долбоорунда Элдик курултайды уюштуруу жана анын ишмердүүлүк тартиби конституциялык мыйзам тарабынан аныктала тургандыгынан тышкары анын курамы же укуктары такталып берилген эмес (7-берене 3-пункт).

73. Абдан кеңири прерогативага ээ болгон жана эч кандай жоопкерчилик тартпаган жаңы орган түзүүнү түшүндүрмөсү түшүнүктүү дагы, негиздүү дагы эмес болуп саналат. Элдик Курултай башка мамлекеттик институттардын арасында III Бөлүм менен жөнгө салынбай турган фактынын өзү, Конституциянын долбоорунда каралган сунушталып жаткан жаңы институционалдык механизмдердин алкагында өзгөчө ролду божомолдошу мүмкүн. Андан тышкары анын “жогорку өкүлчүлүктүү орган” катары Жогорку Кеңешке карата статусу түшүнүксүз. Учурдагы Конституциянын 52(2) беренеси жарандар мамлекеттик жана коомдук маанидеги маселелер боюнча сунуштарды берүүгө укуктуу болсо дагы, кыйла чектелген укуктарга ээ болгон элдик курултайларды (ассамблеяларды) өткөрүү укуктарына ээ экендигин камтый тургандыгын белгилей кетүү зарыл.

74. **Социалдык өнүктүрүү боюнча кеңеш берүү ролунан тышкары ал ээ болгон маанилүү укуктарды эске алуу менен, Конституциянын долбоорунун айрыкча II главасында ошол эле учурда Жогорку Кеңешти арткы планга жылдыруу же анын укуктарын же башка мамлекеттик органдардын укуктарын кайталай тургандай колдонулбашы үчүн ушундай органды түзүү зарылчылыгын кунт коюп изилдеп чыгуу же зарылчылык болсо анын статусун, курамын, функцияларын жана укуктарын кошумча тактоо сунушталат.**

6. Сот системасы

74. Сот бийлиги Конституциянын долбоорунун IV главасынын 94-201-беренелеринде каралат. Биринчи кезекте сот бийлигине шилтемелер ошондой эле судьяларды дайындоо, иштен кетируу жана тандоо боюнча укуктар Президентке (70 (4) берене, 1-6-пункттар), Жогорку Кеңешке (80 (3)-берене 1-4-пункттар) жана Элдик Курултайга (IV глава, б.а. 95-беренедө (7)) берилүүчү башка бөлүмдөрдө дагы камтылган. Бул жоболор негизинен жалпы мүнөзгө ээ. Аларда сот түзүлүшү конституциялык жана башка мыйзамдар менен жөнгө салынары тууралуу айтылат, бирок белгиленген беренелер муну ырааттуулукта жасабайт.

75. Конституциянын долбоорундагы Сот бийлиги жөнүндөгү IV главанын Декларативдик жоболору колдоого алынат жана сот бийлигинин көз карандысыздык принцибине дал келет, анын ичинде “Кыргыз Республикасындагы сот адилеттиги соттор тарабынан гана ишке ашырылары” жөнүндөгү билдирүү (94(1) берене) жана “судьялар көз карандысыз жана Конституцияга жана мыйзамга гана баш ийет” (95(1) берене). Бул жоболор жогоруда Президентке карата айтылган, 66-беренеден (3) “Президент Конституциянын, адамдын жана жарандык укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиги болуп саналат” деген туюндурманы алып салуу сунуштарын кошумча бекемдейт. Бул судьялардын функциясы болуп саналат жана мындай туюндурма тиешелүү укуктардын жоюлушуна жана сот бийлигинин конституциялык көз карандысыздык принцибинине бузулушуна алып келиши мүмкүн⁴². Долбоордун авторлоруна IV главасына соттор өзүнчө бийликтен турарын жана бийликтин башка бутактарынан көз карандысыздыгын конкреттүү көрсөтүүнү кошууну сунуштоого болот эле.

76. Сот системасынын структурасында фундаменталдуу позитивдүү өзгөрүү Конституциялык соттун түзүлүүсү болуп саналат. Конституциянын 94-беренесинин 3-пунктунда Конституция жана мыйзамдар тарабынан орнотулган сот системасы Конституциялык сот, Жогорку сот жана жергиликтүү соттордон турат деп айтылат. Конституциялык соттун жоюлушу Венеция комиссиясынын мурдагы корутундуларында сындогоо кабылган⁴³ ошондуктан аны кайрадан түзүү колдоого алынат (төм. кар.)

77. Сот системасынын жана анын институттарынын структурасын, бирок башкысы Конституциянын долбоорунда сунушталган – сот бийлигинин көз карандысыздыгын баалоодо, - түзөтүүлөрдүн негизин түзгөн бүт конституциялык түзүлүштүн контекстин эске алуу керек. Бул Президент, парламент, ошондой эле “*Элдик Курултай*” тигил же бул даражада Сот адилеттиги жана ар кайсы соттордун судьяларынын иштери боюнча кеңештин мүчөлөрүн тандоого жана дайындоого, ошондой эле аларды бошотууга катыша тургандыгын билдирет.

78. Конституциянын долбоорундагы 70 (4) берененин 1-6 пункттары Президентке Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин атынан чыгуу үчүн же судьяларды (“жергиликтүү сотторду”) дайындоону, же дайындоо үчүн судьялардын (Конституциялык жана Жогорку соттордун) талапкерлигин Жогорку Кеңешке көрсөтүү, анын ичинде Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин анын чыгуу үчүн судьяларды дайындоо укуктарын берип жатат. Сезилип жаткандай, сунушталып жаткан структурасынын иш жүзүндөгү жыйынтыгы Президент судьяларды (жергиликтүү деңгээлге чейин) дайындоодо маанилүү роль ойной тургандыгында болууда. Андан тышкары Жогорку соттун жана калыбына келтирилген Конституциялык соттун төрагаларын дайындоодон тышкары, Президент ошондой эле Жогорку соттун жана Конституциялык соттун төрагаларынын орун басарларын ушул соттордун төрагаларынын тааныштыруусу боюнча дайындайт (70-берене 4-пункт жана 95-берене 7-пункт).

79. Көз карандысыз сот бийлигин түзүү жана колдоо үчүн зарыл болгон институционалдык мамилелер көптөгөн эл аралык документтерде, анын ичинде Комитеттин Жалпы тартиптеги №32 Эскертүүсүндө каралгандыгын эске сала кетүү керек.

⁴² 2-шилтемени, 24-пунктту кар. (2010-жылдагы Конституциянын долбоору боюнча Венеция комиссиясынын корутундусу), анда Венеция комиссиясы президентти “гаранта Конституциянын жана адам жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиги” катары мүнөздөмөнү алып салууну колдогон болчу.

⁴³ Ошол эле жерде, 59-пункт. (2010-жылдагы Конституциянын долбоору боюнча Венеция комиссиясынын корутундусу). Ошондой эле көрс. 2-шилтемени кар., 2. 9 пункт (2015-жылдагы Биргелешкен корутунду).

БУУ МПГПП 14-беренеси боюнча адам укуктары боюнча⁴⁴, Сот бийлигинин көз карандысыздыгы жөнүндө БУУнун негизги принциптери⁴⁵, ошондой эле ЕККУ⁴⁶ жана Венеция комиссиясынын маанилүү документтери жөнүндө⁴⁷.

80. Конституциянын долбоорунда берилген институционалдык механизмдер, ушул эл аралык ченемдерди жана тиешелүү документтерди эске алуу менен бааланат. Башкача айтканда, 96(7) беренедө Сот адилеттиги кеңешинин курамы төмөндөгүдөй жазылган: “Сот адилеттиги кеңешинин курамынын 2/3 кем эмес курамы (котормого тиешелүү эскертүү: Конституциянын орусча версиясында (96-бер., 7-п.) Сот адилеттиги иштери боюнча кеңеш жөнүндө айтылат, долбоордун башка бөлүмдөрүндө “Судьялардын кеңеши” 103-бер., 2-п., эскерилет) – судьялар, үчүнчү бөлүгү – Президент, Жогорку Кеңештин, элдик Курултайдын жана юридикалык жамааттын өкүлдөрү”. Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин курамы Жогорку Кеңеш тарабынан конституциялык мыйзамда белгиленген тартипте бекитилет (80-бер., 4-п.). Буга байланыштуу “**Элдик Курултайга**” арналган бөлүмдө көрсөтүлгөндөй, алардын Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешке судьяларды тандоого катышуусу Элдик Курултайдын өзүнүн мүнөзүнө, анын курамына жана шайлоо тартибине байланыштуу дыкат изилдеп чыгууну талап кылат. Ошондой эле Жогорку Кеңеш менен Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин курамын бекитүү жөнүндө маселени кайра карап чыгуу керектигин белгилей кетүү керек.

81. Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин мүчөлөрүнүн судьялар болуп саналган 2/3 бөлүгү кандай жол менен Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешке өзүнүн кызматтарына дайындала тургандыгы түшүнүксүз. 96(8) беренеси Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешти түзүүгө конституциялык мыйзамга ылайык аныктама түзөт, ал эми Түшүндүрмө катта бул боюнча эч кандай кошумча маалымат жок. Ушундай Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешке судьяларды дайындоонун тартиби, анын ичинде аларды дайындап жаткан органдардын мүнөзү соттук өз алдынча башкаруу⁴⁸, ошондой эле сот кеңештеринин өздөрү көз карандысыз жана калыс болуп саналышабы⁴⁹, б.а. бийликтин аткаруу жана мыйзам чыгаруу бутактары тарабынан кийлигишүүдөн эркин экендигин аныктоо көз карашынан алганда мааниге ээ.

82. Буга байланыштуу сот кеңешинин курамына дайындалып жаткан органдар аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийлигинин өкүлдөрү болууга тийиш эмес, анткени бул көрсөтүлгөн мүчөлөрдү дайындоо/тандоо учурунда аларда саясий ой жүгүртүүлөр көбүрөөк болушу мүмкүн экендигин билдирет. Жогорудагыларга айкалышуу менен судьяларды дайындоо процесси толугу менен саясий бийликтердин көзөмөлү астында тургандыгы, бул ушул органдын көз карандысыздыгына күмөн туудурат⁵⁰.

⁴⁴ МПГПП 14-беренеси боюнча Жалпы тартиптеги № 32 эскертме: Соттордун жана трибуналдардын алдындагы жана адилеттүү соттук териштирүүлөргө болгон тең укуктуулук укуктары 23-август 2007-жыл.

⁴⁵ 1985-жылдагы БУУ Башкы Ассамблеясынын 40/32 жана 13-декабрь 1985-жылдагы 40/146 резолюциялары менен жактырылган Сот органдарынын көз карандысыздыгы жөнүндө БУУнун негизги принциптери (1985).

⁴⁶ Анын ичинде, ЕККУ, [СБСЕ Адамдык өлчөө боюнча конференциясынын Копенгагендик кеңешмесинин документи](#), 1990-ж.; ЕККУ, [СБСЕ Адамдык өлчөө боюнча конференциясынын Копенгагендик кеңешмесинин документи](#), 1991-ж.; ЕККУ/ДИАУБ, Чыгыш Европадагы, Түштүк Кавказдагы жана Борбор Азиядагы сот бийлигинин көз карандысыздыгы боюнча Киев сунуштамалары. (2010-ж.) ДИАУБ жана Макс Планк атындагы салыштырмалуу эл алдындагы укук жана эл аралык укук институту - Минерва Сот бийлигинин көз карандысыздыгы боюнча Изилдөө тобунун жетекчилиги астында көз карандысыз эксперттердин тобу тарабынан иштелип чыккан.

⁴⁷ Анын ичинде Венеция комиссиясы, [Сотторду дайындоо тууралуу баяндама](#) (2007-жыл), CDL-AD(2007)028-е; жана [Сот системасынын көз карандысыздыгы жөнүндөгү баяндама - I-бөлүм: судьялардын көз карандысыздыгы](#) (2010-жыл), CDL-AD(2010 год)004.

⁴⁸ мисалы, ЕСПЧ, ["Александр Волков Украинага каршы" иши](#) (№ 21722/11 арыз, 25-май 2013-ж., чечим), пп. 109 - 117, анын ичинде 112 п.

⁴⁹ Кар. Соттордун жүрүм-турумунун [Бангалор принциптери](#) (2002 - ж.), БУУнун 2006-ж., 27-июлундагы 2006/23 резолюциясында Экономикалык жана Социалдык кеңеш менен жактырылган. Преамбула, анда Бангалор принциптери “судьялар соттук стандарттарды колдоо үчүн түзүлгөн, өзүнөн өзү көз карандысыз жана калыс болгон тиешелүү институттардын алдында жоопкерчиликти үзгөндүгүн божомолдой” тургандыгы айтылат.

⁵⁰ мисалы, ДИАУБ, [Польшанын Сот бийлигинин улуттук кеңеши жөнүндөгү Мыйзамга жана башка айрым мыйзамдарга түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча биротоло корутунду](#). (2017-ж.), (b) пункту. 39; Венеция комиссиясы, [Комиссия тарабынан анын 70-пленаардык отурумунда кабыл алынган Сербиянын Конституциясы боюнча корутунду](#) (Венеция, 17-18-март 2007-ж.), 70-пункт; жана [Украинанын сот системасына тиешелүү сунушталып жаткан конституциялык өзгөртүүлөр жөнүндөгү алдын ала корутунду](#), CDL-PI(2015)016-чы, 24-июль 2015-жыл, пункты. 36-37 пункттар.

Конституциянын долбоору башка үч сот органын: Судьялардын курултайы, Судьялардын жыйыны жана судьялардын кеңешин камтыйт (103 (2) берене). Сот кеңештеринин же башка ушуга окшош органдардын мүчөлөрүн тандоого тиешелүү ЕККУ жана Европа Кеңешинин камкордугу астында иштелип чыккан сунуштамалар сот бийлиги тарабынан тандалышы керек болгон сот кеңештеринин мүчөлөрү болуп саналган судьялар үчүн тикелей сунуштамаларды камтыйт⁵¹. **Ошондуктан Конституциянын долбооруна судьялар – Сот адилеттиги Кеңешинин мүчөлөрү сот органдары тарабынан тандаларын жана бардык деңгээлдерде сот органдарынын катышуусун камсыздоого тийиш экендигин көрсөтүү сунушталат.**

83. Сот адилеттиги иштери боюнча кеңеш – бул судьялардын *prima facie* 2/3 бөлүгүнөн турган орган (жогоруда эскерилген Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешти ким дайындай тургандыгы тууралуу эскертме менен). Бирок иш жүзүндө ал чечимдерди кабыл алуу, көз карандысыздыкка болгон укуктардын жоктугунан коркунуч астында турат жана потенциалдуу түрдө көбүрөөк саясатташууга дуушар болот. Юстиция кеңеши дайындоолорду жана иштен кетируүлөрдү “көрсөтөт” жана “сунуштайт” жана эгерде Президент же Жогорку Кеңеш бул дайындоону четке какса эмне болушу мүмкүн экендиги түшүнүксүз. Конституциялык деңгээлдеги жалгыз маанилүү компетенция Кеңештин судьяларды кызматынан убактылуу четтетүүгө макулдугун берүү укугу болуп саналат (96(4) берене).

84. Президенттин соттук дайындоолорго карата укуктары боюнча сөз кылсак, анда президент кыйла формалдуу укуктарга (жарым жартылай) жана президенттик системаларга ээ болгон парламенттик системалардын ортосунда айырмачылыктарды жүргүзүү керек. Мурдагы системада президент партиялык саясаттан көбүрөөк ыкмалдуулук менен четтетилиши мүмкүн, ошондуктан анын таасир этүүсү сот бийлигинин көз карандысыздыгы үчүн азыраак коркунуч туудурат. Баарынан маанилүүсү мамлекет башчы дайындоо тууралуу чечим кабыл алууда канчалык эркин экендигинде турат. Бул процессте негизги роль көз карандысыз орган – сот кеңешине берилишин камсыздоо керек. Бул кеңештин сунуштары өзгөчө учурларда гана четке кагылышы мүмкүн, Президент дагы ага тааныштырылган тизмеге киргизилбеген талапкерди дайындоого укугу жок болот⁵². Президенттин талапкерди дайындоодон баш тартышы процедуралык ой жүгүртүүлөргө гана негизделиши жана ошол эле учурда тандоо боюнча органга варианттардын бири катары Президенттин ветосун квалификациялуу көпчүлүк добуш менен жокко чыгарууга негизделиши керек⁵³. Мунун ордуна элестетилип жаткандай Конституция Юстиция кеңеши тарабынан көрсөтүлгөн талапкерлерден баш тартуу боюнча президенттин укуктарын чектөөлөрдү камтыбайт жана президент сунушталган талапкерди четке кага ала турган шарттарды толук сүрөттөөнү камтыбайт, бул сот бийлигинин көз карандысыздык жагынан алганда өзгөчө көйгөйлүү болуп саналат.

85. Конституциянын долбоорунда сунушталган учурдагы мамиле судьяларды дайындоо процедурасына саясатташтыруунун жогорку даражасын киргизет жана сот органдарынын көз карандысыздыгы жана калыстыгына потенциалдуу жөнсүз таасир этүү менен олуттуу тынчсызданууну пайда кылат. **Ошондуктан бул тармакта**

⁵¹ Кар., мисалы, 46-шилтеме, 7-параграф. (2010-ж. ДИАУБ сот бийлигинин көз карандысыздыгы жөнүндөгү Киев сунуштамалары), анда “Сот кеңешин түзүп жаткан учурда анын мүчөлөрү кесиптештери тарабынан шайланаары” айтылат; жана Венеция комиссиясы, Судьяларды дайындоо жөнүндөгү [отчет](#) (2007-ж), CDL-AD(2007)028-е, 25-п.; жана [Сот системасынын көз карандысыздыгы жөнүндөгү баяндама - I бөлүм: Соттордун көз карандысыздыгы](#) (2010-ж.), CDL-AD(2010)004, 1-п. ; [Соттордун көз карандысыздыгы](#) (2010-ж.), CDL-AD(2010)004, 2-п.: Соттордун көз карандысыздыгы (2010-ж.). 50, анда “маанилүү элемент же Сот кеңешинин көпчүлүк мүчөлөрү сот бийлигинин өзү тарабынан шайланууга тийиш” экендиги айтылат. Европалык судьялардын консультативдик кеңеши (ЕСКК) ал “Парламент же аткаруу бийлиги сыяктуу саясий бийлик органдарын катыштырган системаны (система үчүн) тандоонун (Сот кеңештеринин курамына судьялардын) бир дагы баскычтарынын биринде колдобой” тургандыгын түз эле билдирген. ЕСКК кар. “;С, [Коомдун кызматына магистратура кеңеши жөнүндөгү № 10 корутунду](#) (2007), 50-пункт, анда “маанилүү элемент же Сот кеңешинин көпчүлүк мүчөлөрү сот бийлигинин өзү тарабынан шайланууга тийиш” экендиги айтылат. 31.

⁵² Венеция комиссиясы, сот органдарына дайындоолор жөнүндөгү баяндама, CDL-AD(2007)028, 14-пункт

⁵³ [Буйрук. соч.](#) 46-шилтеме, 23-п. ([Киевдик сунуштамалар](#) ДИАУБ 2010-ж.).

Президенттин прерогативаларын кайра карап чыгуу жана ал Судьялар палатасы тарабынан коюлган сунуштарга байланыштуу болушун жана Президенттин талапкерди дайындаодон баш тартышы ал баш тартуунун себебин көрсөтүүнү талап кылуу менен процедуралык негиздер менен гана чектелишин камсыздоо сунушталат.

86. Айрым судьялар тууралуу айта турган болсок, анда учурдагы Что касается отдельных судей, то и настоящая Конституция дагы, ошондой эле Конституция долбоору дагы “кызматка отуруу жана судьянын укуктарын сактоо” үчүн алдын ала шарт катары “кынтыксыздык” терминин камтыйт (96-берене 2-пункт) .

Бул критерийди сактабай турган болсо судья кызматынан четтетилиши мүмүн. 2016-жылдагы ДИАУБ / ЕККУ жана Венеция комиссиясынын биргелешкен корутундусунда мөөнөтүнөн мурда иштен кетируу дайыма так жана объективдүү критерийлерге, ошондой эле ачык жана айкын процедураларга негизделиши керектиги тууралуу пикирлерин билдиришкен⁵⁴. Эгерде мөөнөтүнөн мурда иштен кетируу үчүн негиздер башка мыйзам чыгаруу актыларында так жана катуу тартипте аныкталбаса, анда тиешелүү жоболор судьялардын кызматта иштеп туруусу жана бүтүндөй сот бийлигинин көз карандысыздыгын коркунуч астында калтырышы мүмкүн⁵⁵. **Сотторду дайындао жана алмашкыстыгын камсыздоонун конкреттүү эрежелери конституциялык деңгээлде эмес мыйзам чыгарууда кездешип жатса дагы, Конституциянын долбоору соттордун алмашкыс принцибин жана көз карандысыздыгын камсыздоону так эскертүү менен сот бийлигинин мыйзам чыгаруу жана бийликтин аткаруу бутактарынан көз карандысыздыктын негизги принциптерин бекемдеши сунушталат.**

87. Андан тышкары, 96(3) беренесинде судьяны “кынтыксыздык жөнүндөгү талаптарды бузууга байланышпаган башка учурларда” кызматынан четтетүүгө мүмкүнчүлүк бере турган тактыктын жоктугу, ушунчалык кеңири жана бүдөмүк болуп саналат, бул эркин түшүнүүгө жана кыянаттык менен пайдаланууларга жол ачышы мүмкүн, **ошондуктан аны Конституциянын долбоорунан чыгарып салуу сунушталат.**

88. Андан тышкары, Конституциянын долбооруна жергиликтүү соттор үчүн 5 жылдык “сыноо мөөнөтү” киргизилип жатат (95(8) берене). ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция комиссиясы сотторду сыноо мөөнөтү менен дайындао сот бийлигинин көз карандысыздыгын бузушу мүмкүн экендигин, анткени бул мезгил ичинде сотторго алар өмүр бою дайындалуу тууралуу чечим кабыл алышы үчүн белгилүү бир кысым көрсөтүлөрүн бир канча жолу билдиришкен⁵⁶. Эреже катары, дисциплинардык чаралардын жыйынтыгында иштен кетирилип, сыноо мөөнөтүндө турган соттордон тышкары, өмүр бою дайындалуу же кызматка бекитүү мөөнөтү сыноодон кийин автоматтык түрдө камсыздалуучу шартта, узартууга жатпаган кыска сыноо мөөнөтү

⁵⁴ Буйрук. соч. 2-шилтеме, 55-параграф. (2016-жыл – Биргелешкен корутунду).

⁵⁵ ошол эле жерде, 55-пункт. (2016-жыл - Биргелешкен корутунду). Кар., мисалы салыштыруу үчүн, Европа Кеңеши, Мүчө-мамлекеттерге судьялар тууралуу Министрлер комитетинин сунуштамалары CM/Rec(2010)12: 2010-жылдын 17-ноябрында министрлердин орун басарларынын 1098-отурумунда Министрлер кабинети тарабынан кабыл алынган: Көз карандысыздык, эффективдүүлүк жана жоопкерчилик; БУУнун Адам укуктары боюнча комитети, МПГПП 14-беренеси боюнча №32 Жалпы тартиптеги эскертүү: Соттордун жана трибуналдардын астындагы тең укуктуулукка болгон укук, 2007-жылдын 23-августу, (b). 19 пункту, анда мамлекеттер “сот бийлигинин көз карандысыздыгына кепилдик берүүчү, судьяларды алар чечимдерди кабыл алууда конституция же мыйзамдарды кабыл алуу аркылуу саясий таасир этүүнүн кайсы гана болбосун формаларын коргоочу жана дайындао, сыйлоо, укуктардын мөөнөттөрүн, кызмат боюнча көтөрүлүү, кызматынан убактылуу четтетүү жана сот системасынын мүчөлөрүн иштен бошотуу, ошондой эле аларга карата колдонулуучу дисциплинардык санкцияларды орнотуучу так **процедураларды жана объективдүү критерийлерди орнотуучу конкреттүү чараларды көрүүгө**” тийиш экендиги айтылат.

⁵⁶ мисалы, ДИАУБ/ЕККУ, [Молдованын "Судьяларды тандоо, кызматтык аттестациялоо жана судьялардын кызматтык өсүүсү жөнүндөгү"](#) Мыйзамы жөнүндөгү корутунду.

13-июнь 2014-жыл, (b) пункту. 37; [Венеция комиссиясынын жана | Башкы директордун Сотторду түзүү жана судьялардын статусу жөнүндөгү Мыйзамы жана Украинанын жогорку юстиция кеңеши жөнүндөгү мыйзамга түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү Биргелешкен корутундусу](#) CDL-AD(2015)007, 37-пункт; [Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү жана Украинанын Конституциялык Ассамблеясы тарабынан сунушталган судьялардын көз карандысыздыгын бекемөө жана Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү мыйзам долбооруна карата корутунду](#), CDL-AD(2013)014, 16-18 пп.

колдонулушу мүмкүн⁵⁷. Венеция комиссиясы мурда эгерде сыноо мөөнөтүнө дайындоолор зарыл деп эсептелсе, анда соттордун калыстыгынан күмөн санай турган факторлор жокко чыгарылышы керектигин билдирген болчу⁵⁸. Маанилүү жокко чыгаруучу факторлордун бири укуктарды кайра жандандыруу тууралуу чечим көз карандысыз орган тарабынан гана кабыл алынышы мүмкүн экендиги болуп саналат.

Беш жылдык сыноо мөөнөтүн толугу менен кайра карап чыгуу же мында бул маселе боюнча чечимдерди көз карандысыз гана орган кабыл ала тургандай кылып камсыздоо менен кыйла кыскартуу керек; конституциянын долбоорунун жобосун талаптагыдай кайра карап чыгуу керек.

89. Соттордун дайындоо жана иштен бошотуу процессиндеги абалы чечимдерди кабыл алуунун эркин процесстеринен коргоо үчүн каралган кепилдиктерге карабастан саясий ишмерлердин катышуусу менен оорлошо бере турган болсо, сот бийлиги саясаттын керектөөлөрүн жарандардын керектөөлөрүнө карабастан канааттандыруу тенденциясына ээ болуу менен саясий аренанын “четинде” турат. Бул алардын шайкеш иштөөсү жана ал Конституциянын долбоорунун 4-беренесинде баяндалган түрүндө өз ара аракеттенишүүсү, ошондой эле коомчулуктун сот системасына ишеними менен бийликти бөлүштүрүү принцибин алсыратат.

90. Буга байланыштуу **Сот адилеттиги иштери боюнча кеңеш Конституциялык соттун сотторунан тышкары бардык сотторду дайындоо, кызматтан көтөрүлүү жана тартиби жөнүндө чечим кабыл алуу боюнча укуктарга ээ болушу үчүн дайындоо жана иштен бошотуу процедуралары жөнүндө жобону кайра карап чыгуу сунушталат; буга байланыштуу бийликтин аткаруу (б.а. Президенттин) жана мыйзам чыгаруу бутактарынын ролун өтө азайтуу сунушталат.**

91. Андан тышкары, 96(6) беренесинде каралган жергиликтүү соттордун судьяларын которуу (ротация) соттордун алмашкыстыгына потенциалдуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Башка сотко которуу судьянын макулдугусуз чечилиши мүмкүн болгон жалпы эреже бар болсо дагы, дисциплинардык чараларды колдонууда, сот системасын кайра уюштуруу же коңшу соттун күчтөндүрүү үчүн убактылуу дайындоо үчүн болгондо гана өзгөчө учурларга жол берилет⁵⁹. Бирок сунушталып жаткан 96(6) беренеси чечимдерди кабыл алууга эки деңгээлдүү мамилени камтыгандыктан көйгөйлүү болуп саналат, мында деңгээлдердин бири мындай которууну сунуштаган Жогорку соттун Төрагасынын (Республиканын Президенти тарабынан тандалган) чечими, ал эми экинчи деңгээл – мындай сунушту которууну өзү ишке ашыруучу Республиканын Президентинин аткаруусу. Чечимдерди кабыл алууда Жогорку соттун төрагасынын катышуусу өзүнүн жетекчилиги тарабынан мыйзамсыз кысымдын коркунучусуз калууга тийиш болгон судьялардын “ички көз карандысыздыгы” жөнүндө маселени коёт. **Мында судьяларды которуу жөнүндө чечимди көз карандысыз сот органына өткөрүп берүү абдан сунушталат, ал эң жакшысы Сот адилеттиги иштери боюнча кеңеш болууга тийиш жана бул укуктарды Жогорку соттун Төрагасынын жана Республиканын Президентинин карамагынан алып салуу сунушталат.**

92. Жогорку сотко байланыштуу тынчсызданууну пайда кылган бир канча маселелер бар. Биринчиси жогоруда айтылган судьяларды дайындоо процедурасына тиешелүү. Экинчиси Жогорку соттун төрагасынын Жогорку Кеңештин макулдугу менен (депутаттардын жалпы санынан жарымынан азы) Республиканын Президенти

⁵⁷ Мисалы, [БУУнун Судьялардын жана адвокаттардын көз карандысыздыгы жөнүндөгү Атайы баяндамачысынын баяндамасы](#), A/HRC/11/41, 24-март 2009-жыл, 56-пункт.

⁵⁸ 37- параграфты карагыла (Венеция комиссиясынын сот системасынын көз карандысыздыгы жөнүндөгү баяндамасы, 2010-жыл, I Бөлүм).

⁵⁹ мисалы, Европалык судьялардын ассоциациясы тарабынан кабыл алынган, Европа Кеңеши [DAJ/DOC (98)23] тарабынан жарыяланган Судьялардын статусу жөнүндөгү [Европалык хартияга](#) (Страсбург, 8-10-июль 1998-жыл); жана Европа Кеңеши, [Мүчө-мамлекеттерге судьялар жөнүндөгү Министрлер Комитетинин сунуштамалары CM/Rec\(2010\)12: Көз карандысыздык, эффективдүүлүк жана жоопкерчилик, 2010-жылдын](#) 17- ноябрында министрлердин орун басарларынын 1098-отурумунда Министрлер Комитети тарабынан кабыл алыныган, 1. 52. Пункту.

тарабынан 5 жылдык мөөнөткө дайындалуусуна тиешелүү, ошол эле учурда төраганын орун басары Республиканын Президенти тарабынан Жогорку соттун төрагасынын сунушунун негизинде ошондой эле 5 жылдык мөөнөткө дайындалат. Үчүнчү көйгөй Жогорку соттун Төрагасынын жергиликтүү соттордун төрагаларын дайындоосуна, ошондой эле жергиликтүү соттордун судьяларын которууну сунуштоосу менен байланышкан. Акыркысы, бирок маанилүүсү төртүнчүсү Жогорку соттун Пленумунун сөзсүз күчкө ээ боло турган сот тажрыйбасынын маселелери боюнча түшүндүрмө берүү укуктарына тиешелүү. Акыркы пункт тууралуу айтсак, анда Жогорку соттун Пленуму тарабынан 98-берененин 3-пунктуна ылайык берилген укуктар, ага ылайык Жогорку соттун Пленуму “Кыргыз Республикасынын соттору жана судьялары тарабынан аткаруу милдеттүү болгон соттук тажрыйбанын маселелери боюнча түшүндүрмөлөрдү берүүчү” укуктар иш жүзүндө соттор өздөрүнүн чечимдерин чыгарган учурда соттордун соттук ички көз карандысыздыгына коркунуч туудура турган сот тажрыйбасынын маселелери боюнча түшүндүрмөлөрдүн милдеттүү күчүн камтыйт. Бул Жогорку Соттун укуктары 2015-жылдагы Биргелешкен корутундуда кескин сынга кабылган болчу жана келтирилген аргументтер өзүнүн актуалдуулугун сактап кала берет⁶⁰. Жогорку сотторго директиваларды, түшүндүрмөлөрдү же токтомдорду чыгаруу сунушталбайт, бирок алар өкүм сүрүп жатканда, алар төмөн турган соттордун судьялары үчүн милдеттүү болууга тийиш эмес. Болбосо алар судьялардын жекече кол тийбестигине кол салууну билдирет⁶¹. **Бул жобону алып салуу жана мыйзамды соттук чечимдердин же каа альтернативалардын сапатын жогорулатуу аркылуу бир түрдүү түшүндүрүүнү камсыздоо, бул жобону Жогорку сот мыйзамдарды бир түрдө пайдаланууга (жана)же укуктук тактыкка) түрткү берүүчү жетектөөчү принциптерди аныктай ала тургандай, бирок аларга сөзсүз күч бербестен өзгөртүү сунушталат.**

93. Жогорку соттун Төрагасын жана Төраганын орун басарларын дайындоо боюнча айтсак, анда 70 (4) берененин 5-пункту Республиканын Президенти Жогорку соттун Төрагасын Сот кеңешинин тааныштыруусу боюнча, ошондой эле анын орун басарларын Жогорку соттун төрагаларынын Жогорку соттун судьяларынын ичинен көрсөтүүсү боюнча дайындайт 70 (4)) берененин (6-пункту). Эреже катары соттордун төрагаларын дайындоо процедуралары, мындай процедуралар сот бийлигинин көз карандысыздыгын урматтоону камтыган шартта сотторду тандоо жана дайындоо процедуралары сыяктуу эле процедураларды ээрчүүгө тийиш. Ошол эле учурда⁶², тигил же бул соттун судьялары соттун төрагасын шайлап жатканда бул эреже катары⁶³, сот бийлигинин ички көз карандысыздыгынын принциптеринин талаптарына ылайык алдыңкы тажрыйба деп эсептелет⁶⁴. Жогорку соттун Төрагасын жана Төраганын орун басарларын шайлоо жөнүндөгү маселеге дыкат талдоо жүргүзүү 2015-жылдагы Биргелешкен корутундуда ишке ашырылган болчу⁶⁵. Бул биргелешкен корутундуда бийликтин аткаруу же мыйзам чыгаруу органдары Жогорку соттун Төрагасын шайлоо процессине катышуусу мүмкүн экендигинен баш тартылбаса дагы, ошол эле учурда мындай чечим максатка ылайыктуу эмес деп таанылган болчу. Учурдагы Конституциянын 94 (7) беренеси Жогорку соттун судьялары өзүнүн курамынан Жогорку соттун Төрагасын жана анын орун басарларын шайлай тургандыгын камтыйт. **Жогоруда баяндалгандарга ылайык, ушул тартипти Жогорку сот үчүн дагы, ошондой эле Конституциялык сот үчүн дагы сактоо сунушталат, бул эл аралык деңгээлдеги алдыңкы тажрыйбага дал келет.**

94. Акырында Конституциянын долбоорунун 85-долбоорунун 5-пункту Жогорку сотко анын компетенциясына таандык болгон маселелерде мыйзам чыгаруучу демилгеленген

⁶⁰ 71-пар., CDL-AD(2015)014чү Венеция комиссиясы тарабынан анын 103-пленардык сессиясында кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Конституциясына” өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү” мыйзам долбоору боюнча Биргелешкен корутундусу (Венеция, 19-20-июнь 2015-ж.)

⁶¹ 35-пункт, 2010-ж. ДИАУБ сунуштамалары Киев

⁶² Кар., мисалы, 46-шилтеме, 16-параграф. (ДИАУБдун Киев сунуштамалары 2010-ж.); жана ДИАУБ, Польшанын Жогорку соту жөнүндөгү долбоордун айрым жоболору боюнча корутунду, 2017-жылдын 26-сентябрына карата) (13-ноябрь 2017-ж.), (b), 103 пункту

⁶³ Ошол эле жерде, 16-пункт. (ДИАУБ сунуштамалары, Киев, 2010-ж.);

⁶⁴ Венеция комиссиясы жана DGI, Грузиянын жалпы юрисдикциядагы соттору жөнүндөгү органикалык мыйзамга түзөтүүлөр жөнүндөгү мыйзам долбоору боюнча Биргелешкен корутунду, CDLAD(2014)031, 14-октябрь 2014-жыл, 48-пункт.

⁶⁵ *op. cit.* 2-шилтеме, paras. 75 жана 78 (2015-жылдагы Биргелешкен корутунду).

ыйгарым укуктарды берет. Бийликтерди бөлүштүрүү принцибин катуу тартипте түшүндүрүү сот бийлиги мыйзамдарды демилгелебестен, аларды түшүндүрө тургандыгын билдирет⁶⁶. Венеция комиссиясы буга чейин “Жогорку сотко анын юрисдикциясына таандык болгон маселелер боюнча мыйзам чыгаруу демилгесинин укуктарын берүү, анын сот бийлигинин көз карандысыздык принциби менен дал келбестигине байланыштуу тынчсызданууну пайда кылат. Жогорку сотко мыйзам чыгарууну кабыл алгандан кийин түшүндүрүү милдети жүктөлгөн жана ал мыйзам чыгарууну кабыл алуунун саясий процессине тартылбашы керек” деп билдирген болчу⁶⁷. ДИАУБ/ЕККУ ошондой эле эл аралык стандарттар же документтер эгерде жогорку соттор мыйзамдарды иштеп чыгууга катышса, ушул сыяктуу мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнө судьялардын катышуусуна тыюу салбай тургандыгын белгилеген,⁶⁸ бирок бул дагы аларга ошол алар карап жаткан иштеги ушул мыйзамды түшүндүрүү жана колдонуу тууралуу өтүнүч менен кайрылганда, алардын объективдүү калыстыгынан күмөн туудурушу мүмкүн. Ошол эле учурда⁶⁹, мыйзам чыгаруу демилгесин *sensu stricto* соттордун мыйзам чыгаруу же аткаруу бийлигинин аларга тиешелүү болгон мыйзамдарды же мааниси боюнча бүтүндөй укуктук системага тиешелүү болгон кайсы гана болбосун мыйзамдарды иштеп чыгуу учурундагы процессинин жүрүшүндө комментарий берүү же пикирлерин айтуу мүмкүнчүлүгү менен чаташтырып албоо керек⁷⁰. **Мындай принциптер Конституциянын долбоорунда чагылдырылышы керек.**

95. Жогоруда эскерилгендей, 97-берене Кыргыз Республикасына көптөн бери күткөн Конституциялык Сот институтунун кайтып келүүсүн камтыйт. Соттун компетенциясына учурдагы Конституциялык палатага караганда кыйла кеңири экендиги айдан ачык. Анын ичинде, Конституциянын долбоору жарандарга адам укуктары бузулган учурда мыйзамдардын жана мыйзам алдындагы актылардын конституциялуулугун талашуу мүмкүнчүлүгүн берет (97 (3) берене), жана ага ылайык алынып салынган мыйзамдардын же жоболордун жыйынтыктарынын негизинде чыгарылган чечимдерди кайра карап чыгууга мүмкүнчүлүк берет. Ошого карабастан, акыркылар боюнча ушундай алынып салынган мыйзамдардын негизинде кабыл алынган чечимдерди кайра карап чыгуу процедурасын конституциялык укуктун алкагында орнотуу абдан мааниге ээ болот. 97-берененин 6-пунктунда жарандардын арыздарын карап чыгуу процедурасы баяндалат, ага ылайык, сот ишти карайбы, ал тууралуу чечим ар бир конкреттүү учурда кабыл алынат, буга байланыштуу жарандардын укуктук ачык айкындуулук маселелери келип чыгат.

Ошондуктан айрым адамдарга түшүнүктүү боло турган жана укуктук ачык айкындуулукту, ошондой эле мыйзамдын алдындагы тең укуктуулукту алардын ичи ошол эле процедураларга ылайык карала тургандыгын кепилдик берүү менен камсыздай алган процесске “иштин артынан иш” туюндурмасын алмаштыруу сунушталат.

96. Ошол эле учурда Конституциянын долбоорунун 97-беренеси дээрлик жалпы боюнча кала берүүдө, ал эми Конституциялык соттун курамын жана аны түзүү тартиби конституциялык мыйзам тарабынан аныкталат (97(7) берене). Мындай эрежелер конституциялык мыйзам тарабынан аныкталуу фактысы ДИАУБ/ЕККУ жана Венеция

⁶⁶ Венеция комиссиясы, [Мыйзам чыгаруу демилгеси жөнүндөгү баяндама](#), CDL-AD(2008)035, 59-пункт.

⁶⁷ Мисалы, Венеция комиссиясы, [Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформа боюнча ортодогу корутунду](#), CDL-AD(2005)022, 37-параграф.

⁶⁸ ЕККУ/ДИАУБ, [Түркмөнстандын Конституциянын долбооруна комментарийлер](#), 21-июль 2016-жыл, 52-параграф.

⁶⁹ Венеция комиссиясы, [Финляндиянын Конституциясы жөнүндөгү корутунду](#), CDL-AD(2008)010, пункт. (№ 14570/89 арыз, 28-сентябрь 1995-жылдагы чечим), 110-пункт; жана Адам укуктары боюнча Европа соту [Люксембургга каршы оңунан чыкпаган иш боюнча](#) (№ 14570/89 арыз, 28-сентябрь 1995-жылдагы чечим), 1. 41 пункту.

⁷⁰ Мисалы, Польшанын Жогорку соту жөнүндөгү мыйзамда (2017 -ж., акыркы өзгөртүүлөр 2021-ж., киргизилген.), 1-берененин 1-пунктунда 4, Жогорку сот адилеттигин “мыйзам долбоорлору жана башка ченемдик актылар боюнча, ошондой эле Жогорку соттун компетенциясына кирүүчү иштерге алардын таасири жаатындагы башка мыйзам долбоорлору боюнча корутундуларды чыгаруу жолу менен ишке ашырат, алардын негизинде соттук чечимдер кабыл алынып жана ишке ашырылат” айтылат Dz. U. 2018 poz. 5.

комиссиясынын мурда чыгарылган сунуштарына дал келсе дагы⁷¹, **курам, укуктардын мөөнөтү, кайра шайлануу, дал келбөөчүлүк жөнүндөгү жоболор Конституцияга кириши мааниге ээ, анткени алар ушул институттун көз карандысыздыгынын маанилүү кепилдиктери болуп саналат.** Конституциялык соттун судьяларын жана Төрагасын\вице-президенттерин дайындоо жана иштен бошотуу тууралуу жобо жалпысынан Жогорку сот жөнүндөгү жобого дал келет. Конституциялык соттун өзгөчө ролун эске алуу менен кадимки судьяларга колдонулгандардан айырмаланган эрежелер колдонулушу керектиги жалпы таанылган⁷². Анын максаты конституциялык соттук көзөмөлдөөнүн көз карандысыздыгына, кадыр-барктуулугуна жана эффективдүүлүгүнө институционалдык кепилдиктерди камсыздоонун ортосунда тең салмактуулукту табуу жана тандоо процессине Конституциялык соттун судьялары тигил же бул саясий күчтүн жөн гана инструменти эмес андан чоң маанидеги катары каралышы үчүн ар кандай мамлекеттик органдарды жана саясий күчтөрдү катыштыруу⁷³. Акырында тандоо процедурасы Конституциялык соттун коомдун курамын чагылдыруучу компетенттүү, тажрыйбалуу, гендердик жактан тең салмакталган судьяларынын топтомун камсыздоого тийиш, бул парламент тарабынан элдин өкүлү катары кабыл алынган мыйзам чыгарууну жокко чыгарууга карата конституциялык соттун легитимдүүлүгүн жогорулатышы мүмкүн⁷⁴, жана кыйла жалпы пландан алганда коомчулуктун соттун калыстыгына чоң ишенимди пайда кыла алат⁷⁵. Мындан тышкары, конституциялык соттун легитимдүүлүгү жана коом тарабынан анын чечимдерин кабыл алуу соттун ар кандай социалдык баалуулуктарды жана сезимдерди эске алуу даражасынан көз каранды болушу мүмкүн⁷⁶, ага анын курамында ар түрдүүлүктү камсыз кылуу түрткү бериши мүмкүн. Буга байланыштуу **гендердик ой жүгүртүүлөр жана ар түрдүүлүк ой жүгүртүүлөрү талапкердерди көрсөтүүнүн (жана шайлоонун) бүт процессинин ичинде көңүл бурулушу керектигин** тактаган жоболорду киргизүү сунушталат⁷⁷. Бул Конституциянын долбоорунун 13-беренесиндеги (бардык этникалык топтордун катышуусу) жана 24 (аялдардын жана эркектердин тең укуктуулугу) беренелерде бекитилген конституциялык принциптерди сактоого жана тастыктоого мүмкүнчүлүк берет.

97. 70(4) берене 80(3) беренеси менен биргеликте Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин сунушу боюнча Президент талапкерди Жогорку Кенешке сунуштап, ал аларды депутаттардын жалпы санынан жарымынан кем эмес добушу менен шайлай тургандыгын камтыйт. **Конституциянын долбоору бул процедурага кеңири саясий спектрди киргизүүнү жана туңгуюкка кабылган кырдаалдарга каршы күрөшүүнүн ылайыктуу механизмдин пайдалануу менен квалификациялуу көпчүлүк добуш менен добуш берүүнү камтуусун камсыз кылуусу жакшы болмок**⁷⁸. Алардын

⁷¹ Көрс. соч. 2-шилтеме, 48-параграф. (2016-жылдагы Биргелешкен корутунду).

⁷² ЕККУ, ЕККУнун аймагындагы укуктук үстөмдүгүн мындан ары чыңдоо жөнүндөгү [№ 7/08 чечим](#) (2008-жыл), 4-пункт.

⁷³ мисалы, Венеция комиссиясы, [Молдова Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү сунуштар боюнча корутунду \(представление индивидуальной жалобы в Конституционный суд\)](#), CDL-AD(2004)043, 18-19-параграфтар жана [Венгриянын Конституциялык соту жөнүндөгү Мыйзам боюнча корутунду CLI 2011-жыл](#), CDL-AD(2012)009, 8-пункт, анда “депутаттар үчүн гана” модель жогорку демократиялык легитимдүүлүктү, конституциялык судьяларды ар кандай мамлекеттик органдардын дайындоолору мүчөлөрдүн бир бөлүгүн саясий акторлордун ичинен дайындоонун өзгөчө экрандашуусуна ээ” экендиги белгиленет

⁷⁴ [мисалы](#), Венеция комиссиясына, [Босния жана Герцеговинанын Конституциялык соту үчүн добуш берүүнүн сунушталган эрежелери жөнүндөгү корутунду](#), CDL-AD(2005)039, 3-пункт

⁷⁵ [мисалы](#), Венеция комиссиясына, [Палестина улуттук администрациясынын Жогорку конституциялык соту жөнүндөгү Мыйзамы боюнча Корутунду](#), CDL-AD(2009)014, 48-пункт.

⁷⁶ мисалы, Венеция комиссиясы, [Укуктук үстөмдүгү маселелери боюнча контролдук тизме](#), CDL-AD(2016)007, 18- март 2016-жыл, пункт. жана [Конституциялык соттордун курамы – илим жана демократия техникасы](#), № 20 (1997), CDL-STD(1997)020, 21-бет.

⁷⁷ мисалы, Черногориянын Конституциялык соту жөнүндөгү Мыйзамдын 10-беренесинде (2015-жыл), которая гласит, что “талапкерлигин сунуштаган талапкерлерди көрсөткөн учурда [б.а.Черногориянын Президенти жана Черногориянын парламентинин жооптуу жумушчу органынын], азчылыктын мүчөлөрүнүн жана башка этникалык коомдордун азчылыгынын учитывається пропорционалдуу катышуусу эске алынат”. См. также Ошондой эле [ЕККУнун Министрлер кеңешинин аялдардын саясий жана коомдук жашоого катышуусу жөнүндөгү 2009-жылдын 2-декабрындагы 7/09 чечимин карагыла, анда ЕККУ катышуучу-мамлекеттерине “бардык мыйзам чыгаруу, сот жана аткаруу органдарында гендердик тең салмактуулук максатына жетишүү үчүн конкреттүү чараларды кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн кароого” чакырык камтылган;](#)

⁷⁸ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Венеция комиссиясынын конституциялык сот адилеттиги боюнча корутундуларынын, баяндама жана изилдөөлөрүнүн жыйнагы](#), CDL-PI(2020)004, 4.3.1. бөлүм

укуктарынын мөөнөттөрү боюнча токтолсок, **жалпыга ылайыктуу модель кыйла узак мөөнөткө бекитилген кайра жандандырылбай турган мандат** болуп саналат⁷⁹, **буга байланыштуу 97-беренени толуктоо сунушталат.** Конституциялык соттун судьяларын иштен кетирүү боюнча токтолсок, анда 70-берененин 2) пункту Сот адилеттиги иштери боюнча кеңешти тааныштыруу боюнча, Президент Жогорку Кеңешке “кынтыксыздыктын” жоктугу себебинен улам болушу мүмкүн болгон иштен бошотуу үчүн Конституциялык соттун (жана Жогорку Соттун судьяларынын) судьяларынын аты-жөнүн тааныштыруусун камтыйт (2-пункт) 96-берене). Жогоруда эскерилгендей, иштен бошотуу үчүн мындай бүдөмүк жана кеңири негиздеме олуттуу тынчсызданууну пайда кылат жана Конституциялык соттун айрым судьяларын кызматтарынан бошотуу максатында колдонулушу мүмкүн. Чындап эле Венеция комиссиясы билдиргендей, “эгерде мөөнөтүнөн мурда иштен кетирүү үчүн негиздемелер башка мыйзам чыгаруу актыларында так жана катуу тартипте аныкталбаса, тиешелүү жоболор судьялардын кызматта туруу коопсуздугун жана бүтүндөй сот бийлигинин көз карандысыздыгын коркунучка кептейт”⁸⁰. **Конституциялык соттун судьяларын иштен бошотуу тартибин саясий ой жүгүртүүлөрдүн потенциалдуу таасиринен чектөө жана Президент жана/же Жогорку Кеңеш тарабынан, мисалы, Конституциялык соттун өзүнүн судьяларынын жалпы санынын үчтөн экисине кем эмес добушу сыяктуу чечимдер менен башка шарттарды кароо жолу менен кыянаттык менен пайдаланууга бөгөт коюу максатында кайра карап чыгуу сунушталат**⁸¹.

Ошондой эле **мандаттын мөөнөтү бүткөндөн кийин Конституциялык соттун судьясын институционалдык стабилдүүлүктү камсыздоо максатында алмаштырууга жөндөмсүз болгон учурдагы механизмди кайра карап чыгуу маанилүү (например, продление мандата выбывающего судьи до назначения его преемника).**

7. Аксакалдар соту

98. Конституциянын долбоорунун 115-беренесинде *аксакалдар сотунун* ролу тууралуу айтылат. Учурдагы Конституциянын 59-беренесинде жарандардын ушундай сотторду түзүүгө болгон укуктары тууралуу гана айтылат жана соттордун укуктары, процедуралары жана ишмердүүлүгү мыйзам тарабынан кошумча аныкталышы керектиги каралган. Конституциянын долбоорунун 115-беренесинде алардын укуктарына, жергиликтүү бюджеттен каржылоо жана алардын чечимдерине даттануу процессине карата алгачкы алкактар каралган. Анын ичинде мындай соттор “иштерди тараптарды элдештирүү жага мыйзамга карама-каршы келбеген адилеттүү чечимдерди чыгаруу максатында кароого” тийиш.

99. Аксакалдар сотуна мүнөздүү болгон элдешүүнүн сезилерлик белгилерин, ошондой эле алардын салттуу баалуулугун жана маданий мурастардагы маанисин моюнга алуу менен, алардын жалпы юрисдикциядагы соттор менен параллелдүү иштеши бир канча багыттар боюнча көйгөй жаратышы мүмкүн. Биринчиден БУУнун Адам укуктары боюнча комитети өзүнүн Кыргыз Республикасы боюнча 2014-жылдагы Корутунду эскертүүлөрүндө, мындай соттор адилеттүү соттук териштирүүлөрдүн кепилдиктерин жана басмырлабоо принциптерин толугу менен сактабастыгын моюнга алган жана аксакалдар сотторунун үй-бүлөлүк иштер боюнча чечимдери аялдарга терс таасирин

⁷⁹ мисалы, [Латвиянын Конституциялык соту жөнүндөгү Мыйзамга түзөтүүлөрдүн долбоору жөнүндөгү корутунду](#), CDL-AD(2009)042, 14-пункт.

⁸⁰ 2-шилтемени, 55-параграфты кар. (2016-жыл – Биргелешкен корутунду). Ошондой эле См. также ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын [Кыргыз Республикасындагы судьялардын дисциплинардык жоопкерчилиги жөнүндөгү Укуктук базага түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча биргелешкен корутунду](#) 16-июнь 2014-жыл, CDL-AD(2014)018, IV.2. бөлүм.

⁸¹ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Украинанын конституциясына Конституциялык комиссия тарабынан 2015-жылдын 4-сентябрында бекитилген сот системасына карата сунушталып жаткан түзөтүүлөр жөнүндөгү корутунду](#), CDL-AD(2015)027, 28-29-пункттар; жана [Украинанын Конституциялык Соту жөнүндөгү мыйзам долбооруна карата корутунду](#), CDL-AD(2016)034, 26-пункт.

тийгизиши мүмкүн экендигин белгилеген⁸². Экинчиден, мындай механизмдер элдешүүгө түрткү берет, бирок көп учурда бул мындай соттордун жабыркагандарды коргоо буйруктарын берүүгө, колдоо көрсөтүүгө же ниети бузук адамды камакка алуу жөнүндө буйрук берүүгө жөндөмсүздүгүн өзгөчө эске алганда жабыркагандарды коргоонун эсебинен жүрөт⁸³. Ушул себептен улам аксакалдар сотундагы элдешүү процедурасы кылмыш мыйзам чыгаруусунун таасирине туура келбеген учурларда гана колдонулууга тийиш⁸⁴ же болбосо үй-бүлөдөгү зомбулук сыяктуу маселелер боюнча соттук чечимдерди чыгаруу жолу менен басынтууга дуушар болуу тобокелчилигине туш болушат. Ошондой эле аялдардын аксакалдар сотунун ишине катышуусун коддоо зарыл⁸⁵. Жогоруда баяндалгандарга ылайык, мындай соттордун параллелдүү иштеши адилеттүү соттук териштирүү жана басынтпоо принцибине болгон укукка зыян келтирбеши керек. Жалпы юрисдикциядагы сотторго кайрылуу мүмкүнчүлүгүнө бардык учурларда кепилдик берилиши керек.

8. Прокуратура

100. 70(5)(1) беренесинде, Төрага Башкы прокурорду “Жогорку Кеңештин макулдугу” менен дайындайт деп айтылат. Башка жоболордогудай эле “макулдуктун” мүнөзү Конституциянын долбоорунда б.а. бул дайындоо жөнөкөй же квалификациялуу көпчүлүк добуштар менен тастыкталабы же жокпу айтылбайт. Тескерисинче, Президент тарабынан Башкы прокурордун отставкага кетирилиши “Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын жарымынын” макулдугун талап кылат. Шайланган Башкы прокурордун сунушу боюнча Президент өзүнүн орун басарларын дайындайт.

101. Конституциянын долбоорунун “Кыргыз Республикасынын өзгөчө статуска ээ болгон мамлекеттик бийлик органдары” V главасынын 105-беренеси Прокуратуранын ролун аныктайт: “мыйзамдардын жана башка ченемдик актылардын так жана бир түрдүү аткарылышына көзөмөлдү ишке ашырат” жана “прокуратура органдары кылмыш куугунтуктоону ишке ашырат, соттук териштирүүлөргө катышат, соттун чечимдеринин аткарылышына көз салат жана конституциялык мыйзам тарабынан каралган башка укуктарды ишке ашыра” тургандыгын бекитет.

102. Алгач Европада жана анын чегинен тышкары аймактарда Башкы прокурорду дайындоонун көп сандаган моделдери бар экендиги моюнга алынат. Айрым өлкөлөрдө прокуратура аткаруу бийлигине бекитилген жана ушул Конституция долбоорундагыдай эле, аткаруу бийлиги же президент аларды парламенттин жактыруусу менен дайындайт (70-берене). Башка өлкөлөрдө прокуратура толугу менен аткаруу бийлигинен ажыратылган, бул Конституциянын долбоорундагыдай эле, Башкы прокурорго өкмөттүн, парламенттин мүчөлөрүн же ал гана эмес Президентти кылмыш куугунтуктоо сыяктуу саясий жактан дээрлик оор иштерди жүргүзүү тапшырылган учурда пайдалуу (Конституциянын долбоорунун 73 (3) беренеси). Прокурор сунушталган Конституциянын долбоорунда учурдагы конституциялык тартиптеги так орду жок. **Бул роль такталышы керек**⁸⁶.

⁸² См. ССРР, [Кыргызстандын экинчи мезгилдик баяндамасы боюнча жыйынтыктоочу эскертүүлөр](#) (2014), ССРР/С/КГЗ/СО/2, 19-пункт.

⁸³ БУУнун Аялдарга карата зомбулук, анын себептери жана кесепеттери жөнүндөгү маселелер боюнча Атайы баяндамачысы, [2010-жылдагы Баяндама A/HRC/14/22/Add.2](#), 28-май 2010-жыл, 83-пункт.

⁸⁴ ДИАУБ/ЕККУ, [Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндөгү Мыйзам долбоору боюнча корутундусу](#) (28-октябрь 2014-жыл), 44-пункт.

⁸⁵ *op. cit.* 83-шилтеме, *para.* 92 (БУУнун Кыргыз Республикасы боюнча 2010-жылдагы Атайы Баяндамачысынын Баяндамасы). Ошондой эле ЕККУ, [“Өлкөдөгү коопсуздукту камсыздоо”](#): “ЕККУ аймагындагы аялдарга карата зомбулук менен күрөшүү”, алдыңкы тажрыйбалардын мисалдарынын жыйнагы, 85-бет.

⁸⁶ Долбоорду түзүүчүлөр, балким; Министрлер комитетинин мүчө-мамлекеттерге кылмыш сот адилеттиги системасындагы мамлекеттик айыптоочунун ролу жөнүндөгү СМ/Rec(2000)19 сунуштары сыяктуу прокурорлордун канцелярияларына тиешелүү болгон Европа Кеңешинин стандарттарына шилтеме берүүнү максатка ылайыктуу деп эсептешет; - Министрлер комитетинин мүчө-мамлекеттерге кылмыш сот адилеттиги системасындагы мамлекеттик прокурорлордун ролу жөнүндөгү СМ/Rec(2012)11 сунуштамалары; - Заключение № 3 (2008) Европалык прокурорлордун Консультативдик кеңешинин “Прокуратура органдарынын кылмыш укугу тармагындагы ролу” - № 12 Корутунду. (2009) Европалык судьялардын консультативдик кеңеши (CCJE) жана Европалык прокурорлордун Консультативдик кеңешинин

103. ДИАУБ/ЕККУнун жана Венеция комиссиясынын мурдагы корутундуларында жана сунуштамаларында бул маселе боюнча сунушталып келгендей⁸⁷, **өкмөт же Прокуратура кеңеши тарабынан жана коомчулук тарабынан кадыр-баркка ээ болгон (кесипкөй саясий эмес эксперттер) адамдардан турган комиссия түзүү жөнүндө** маселени кароо керек болот⁸⁸.

104. Ошондой эле Конституциянын долбоорунда мыйзамдуудук жана дал келбөөчүлүк, функционалдык иммунитетке тиешелүү ченемдерге (жалпы иммунитеттен айырмаланып)⁸⁹ жана отчеттуулукка тиешелүү критерийлерге карата жалпы эрежелер, ошондой эле мандаттын жарактуу жана токтотуу мөөнөтү каралышы сунушталат.

Башкы прокурор туруктуу негизде же ошол мөөнөт өткөндөн кийин узартууга мүмкүн эместиги менен салыштырмалуу узак мөөнөткө дайындалууга тийиш.

105. Мындан тышкары, Прокуратуранын милдеттемелерине тиешелүү маселелер боюнча, “мыйзамдарды так жана бир кылка ишке ашырууга көзөмөл жүргүзүүгө” жана чындап бул тармактагы компетенцияга шилтемени алып салуу сунушталат.

106. Прокурордун негизги ролу жалпы көзөмөлдөө эмес, кылмыш сот өндүрүшүн жүргүзүүдө турат. Буга чейин ДИАУБ/ЕККУ билдиргендей, прокуратуранын ролуна жана укуктарына “көзөмөл жүргүзүү” модели” постсоветтик мамлекеттерде кеңири жайылган жана иш жүзүндө “прокуратуранын” эски веттик моделин эске салат⁹⁰. Бул Башкы прокурордун Конституциянын долбоорунун 85-беренесинин **7-пунктуна ылайык мыйзамдарды демилгелөө** боюнча жаңы ыйгарым укуктары менен айкалышууда өзгөчө актуалдуу. **Башкы прокурордун Прокурорго жүктөлгөн көзөмөлдөө функциясы менен биргеликте мыйзамдарды демилгелөө боюнча** укуктары Конституциянын долбоорунан алынып салынууга тийиш.

9. Акыйкатчы⁹¹

106. Конституциянын долбооруна ылайык, Баланын укуктары боюнча акыйкатчы Президент тарабынан дайындалат (70 (1) (10) берене), ошол эле учурда адам укуктары боюнча акыйкатчы *Жогорку Кеңеш* тарабынан кызматка дайындалат жана бошотулат. 80 (3) (8)-(9) берене Парламентке ушул укуктарды ыйгарат, ошондой эле депутаттар Акыйкатчыны анын сунушу боюнча шайлоого жана бошотууга укуктарды ыйгарат. Адам укуктары боюнча ыйгарым укуктуу адамдын ролу жана дайындалышы конституциялык деңгээлде бекитилгендиги оң учур болуп саналат⁹².

107. Акыйкатчы (Омбудсмен) өзүнүн жылдык отчетун Парламентке тааныштырат (80-бер 2-п., 109-бер. 5-п.), ага ылайык “Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышына парламенттик контролдоо

(ССРЕ) “Демократиялык коомчулуктагы судьялар жана прокурорлор” жөнүндөгү” № 4 (2009) корутундусу (“Бордос декларациясы”); - Европалык прокурорлордун Консультативдик кеңешинин № 9 (2014) корутундусу (“Рим хартиясы”); - Сот системасынын көз карандысыздыгына карата европалык стандарттар жөнүндөгү баяндама CDL-AD(2010)040: II бөлүм -Прокуратура, принятая Венеция комиссиясы тарабынан анын 85-пленардык сессиясында кабыл алынган.

⁸⁷ ДИАУБ/ЕККУ, [Прокуратуры Кыргыз Республикасынын Прокуратурасынын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу негизги укуктук актылар боюнча корутунду](#), 18-октябрь 2013-жыл.

⁸⁸ Кар. [Венеция комиссиясынын сот системасынын көз карандысыздыгына карата европалык стандарттар тууралуу баяндамасы: II бөлүм - Прокуратура](#) (И№ 494 / 2008 изилдөө, Венеция комиссиясы тарабынан анын на 85-пленардык сессиясында 17-18-декабрь 2010-жылы кабыл алынган), 48-пункт.

⁸⁹ ДИАУБ/ЕККУ, [Түркмөнстандын Конституциясынын долбооруна комментарийлер](#) (2016-жыл), (а) пункту. 114.

⁹⁰ Кар., анын ичинде, ЕККУ/ДИАУБ, [Кыргыз Республикасындагы прокуратуранын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу маанилүү укуктук актылар жөнүндөгү корутунду](#), 18-октябрь 2013-жыл, 13-пункт.

⁹¹ Ушул Корутундунун максаттары үчүн “омбудсмен” термини колдонулат, анткени ал мекеме тарабынан колдонулуп жаткан квалификация. Признавая, что Скандинавиялык “омбудсмен” термини келип чыгышы боюнча өсүп жаткан эл аралык тажрыйбага ылайык, гендердик-сезгич туюндурмаларды колдонууну камсыз кылуу үчүн гендердик-нейтралдуу болуп эсептелет. (кар., мисалы-https://www.unescwa.org/sites/www.unescwa.org/files/page_attachments/1400199_0.pdf).

⁹² Венеция комиссиясы, Омбудсмен институтун коргоо жана илгерилетүүнүн [Венециялык принциптери](#), CDL-AD(2019)005, Венеция комиссиясы тарабынан 118-пленардык сессияда кабыл алынган (Венеция, 15-16-март 2019-ж.), 2-принцип.

Акыйкатчы (Омбудсмен) тарабынан ишке ашырылат”. Конституциянын долбоорунун 110-беренеси ушул бөлүмдө эскерилген “мамлекеттик органдарды уюштуруу жана ишмердүүлүк тартибин” [курамына Акыйкатчы (Омбудсмен) кирген], ошондой эле алардын көз карандысыздык кепилдиктери конституциялык мыйзам тарабынан аныктала” тургандыгын камтыйт. Ошол эле учурда жок дегенде акыйкатчынын жалпы компетенциялары, институционалдык көз карандысыздык кепилдиктери, укуктардын мөөнөтү жана акыйкатчыны иштен бошотунун негиздери, ошондой эле аны шайлоо же иштен бошотуу үчүн талап кылынган зарыл болгон көпчүлүк добуш конституциялык деңгээлде көрсөтүлүшү сунушталат⁹³. Мындан тышкары, акыйкатчы мамлекеттин аракеттерине же аракетсиздигине көзөмөл кылуучу орган болуп саналгандыктан, акыйкатчынын жана анын кызматкерлеринин жарандык, административдик жана айтылган же жазылган, кабыл алынган чечимдер же алардын расмий түрдө ак ниеттүүлүк менен аткарган иштери үчүн алардын укуктарынын мөөнөтү бүткөндөн кийин кылмыш жана жаза жоопкерчилигинен иммунитетти алдын ала так карап чыгуу керек⁹⁴.

10. Борбордук шайлоо комиссиясы

108. Кароого берилген Конституциянын долбоору, Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Борбордук комиссиясынын (“БШК”) мүчөлөрүн дайындоо тартибин өзгөрттү. Учурдагы Конституция БШКнын мүчөлөрүнүн 1/3 Президент, 1/3 - Парламенттеги башкаруучу көпчүлүк добуш тарабынан жана 1/3 - парламенттик оппозиция тарабынан шайланары жазылган. Конституциянын долбоору, бирок, 70(5)(3) беренедө, Президент “Жогорку Кеңешке шайлоолор жана Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Борбордук комиссиясынын мүчөлөрүнүн жарымын кызматтарынан бошотуу жөнүндө сунуш киргизет” деп айтылат. 80 (3)(6) беренедө парламент “ Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Борбордук комиссиясынын мүчөлөрүн шайлайт; биринчи жарымы – Президенттин сунушу боюнча, экинчи жарымы – өзүнүн демилгеси боюнча, четке кагууга болбой турган 70 (5)(3) беренедө камтылган сунушту жасоо менен шайлайт деп айтылат. Мындай сөзсүз кабыл алуу кайра каралып чыгышы керек, анткени ал аткаруу жана мыйзам чыгаруу бутактарынын ортосундагы бийликтерди бөлүштүрүү принцибине андан дагы көп кол салат. Ошондой эле парламенттик оппозицияга катышуудан чыгаруу тууралуу маселени кароо керек (эгерде ал акырында түзүлө турган болсо).

109. Эл аралык стандарттар чынында демократиялык шайлоолорду өткөрүү шайлоолорду өткөрүү боюнча комиссиялар/органдардын көз карандысыз жана калыс болушун божомолдойт⁹⁵, жана буга Конституцияда кепилдик берилиши керек. ДИАУБ/ЕККУнун мурдагы корутундуларында белгиленгендей⁹⁶, шайлоо процессин башкаруу боюнча органдар шайлоолорду уюштуруу боюнча маанилүү чечимдерди кабыл алат жана ишке ашырат, ошол эле учурда алардын мүчөлөрүн тандоо жана дайындоо ЕККУ жана Еуропа Кеңешинин аймагынын ар кайсы өлкөлөрүндө кыйла айырмаланат; мыйзамдар мындай органдар өздөрүнүн милдеттерин көз карандысыз жана калыс аткаруусун камсыздоонун акыркы зарылчылыгын⁹⁷ бүт шайлоо процессин талаптагыдай башкарууну камсыз кылуу менен жетекчиликке алуулары зарыл⁹⁸.

⁹³ Венеция комиссиясы, CDL-AD(2019)005-е, Омбудсмен институтун коргоо жана илгерилетүүнүн принциптери (“Венеция принциптери”), Венеция комиссиясы тарабынан 118- пленардык сессияда кабыл алынган (Венеция, 15-16-март 2019-ж.), 2-пункт.

⁹⁴ ДИАУБ/ЕККУ, [Польшанын Адам укуктары боюнча ыйгарым укуктары жөнүндө Мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү мыйзам долбоору боюнча акыркы корутунду](#) (16-февраль 2016-жыл), 43-пункт (а).

⁹⁵ Кар. ССРР, [25 МПГПП 25-беренеси боюнча №25 Жалпы тартиптеги эскертүүлөр](#), 27-август 1996-жыл, 20-пункт, анда: “Шайлоо процессине көзөмөл кылуу жана анын Пактыга дал келген адилеттүү, калыс жана мыйзамда белгиленгендерге дал келиши үчүн көз карандысыз шайлоо органы түзүлүшү керектиги” каралат.

⁹⁶ ДИАУБ/ЕККУ, [Түркмөнстан Конституциясынын долбооруна комментарийлер](#) (2016 год), пункт (а). 129 пункт.

⁹⁷ Кар., ошондой эле Венеция комиссиясы, [Шайлоолорду өткөрүү боюнча сунушталган ченемдердин жыйнагы - Жетектөөчү принциптер жана отчет](#), CDL-AD(2002)023 II Бөлүм, 3.1 а пункт.

⁹⁸ Кар. ЕККУ, ЕККУнун катышуучу-мамлекеттериндеги [демократиялык шайлоолор боюнча учурдагы милдеттемелери](#) (2003-ж.), 4-бөлүм.

110. Шайлоолорду өткөрүү боюнча сунушталган ченемдердин жыйнагында⁹⁹ маанилүү процедуралык кепилдиктердин бири Борбордук шайлоо комиссиясынын туруктуу мүнөзүн камсыз кылуу болуп саналары, ал эми шайлоолор “калыс органдар тарабынан уюштурулушу жана жүргүзүлүшү” керектиги белгиленген¹⁰⁰. Жыйнакта “шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүн дайындаган органдар өзүнүн каалоосу боюнча иштен бошотуу укугунда эркин болбошу” керектиги айтылат¹⁰¹.

111. Конституциянын долбоорунда ушул сунуштамаларды чагылдырбаган модель сунушталат. Ал президенттин БШКны түзүүгө кеңири катышуусун божомолдойт, бул учурдагы тең салмакталган мамиледен алаксытат. БШК кызматка президент тарабынан дайындалат, ал эми экинчи жарымын Конституциянын сунушталып жаткан долбоорундагы жоболордо укуктары кыйла кесилип калган Жогорку Кеңеш шайлайт. Мындан тышкары парламенттик көпчүлүк президент сыяктуу эле ошол эле саясий күчтөн тургандыктан, сунушталып жаткан модель президенттин БШКга таасирин тереңдетиши мүмкүн. Бул БШКнын коомчулук тарабынан кабыл алынышына потенциалдуу терс таасирин тийгизиши, анын көз карандысыздыгына жана калыстыгына доо кетириши жана коомчулуктун ушундай мекеме тарабынан өткөрүлүп жаткан шайлоонун жыйынтыктарына карата ишенимине коркунуч туудурушу мүмкүн. Президент үчүн БШКнын мүчөлөрүнүн жарымын иштен бошотуу мүмкүнчүлүгү ошондой эле, айрым мүчөлөрдүн көз карандысыздыгын кыйла жогорку тобокелчиликке дуушар кылуу менен БШК мүчөлөрүн саясий кысым үчүн аялуу кылышы мүмкүн.

112. Конституциянын долбоору тарабынан сунушталган башкаруунун президенттик формасы парламенттен президентке белгилүү бир укуктарды кайра бөлүштүрө алса дагы, бул БШК, омбудсмен ж.б., сыяктуу көз карандысыз институттарды түзүүдө болбошу керек. БШК мүчөлөрүн тандоо жана иштен бошотуу процедурасы Конституциянын долбоору тарабынан кайра каралууга жана “көз карандысыз орган” катары “шайлоо мыйзам чыгаруусун колдонуу үчүн жооп бере” тургандай кайра каралып чыгууга тийиш. БШКнын көз карандысыздык жана калыс болуу принциби Конституцияда так бекитилиши керек.

11. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу

113. Жергиликтүү деңгээлде Конституция жергиликтүү өз алдынча башкарууну Конституциянын долбоорунун IV бөлүмүндө каралгандай карайт. 111 (1) беренедө бул “жергиликтүү коомдор үчүн жергиликтүү маанидеги маселелерди өздөрүнүн кызыкчылыгында жана өз жоопкерчилиги астында чечүүгө реалдуу мүмкүнчүлүк бере” тургандыгы белгиленет. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жергиликтүү коомдор тарабынан же түздөн-түз же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аркылуу (111-берене 3-пункт) ишке ашырылат. 112-берененин 1-пунктуна ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасы өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдарын камтыйт. Ушул жобонун 2-пунктуна ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары өзүнүн ишмердүүлүгүндө өкүлчүлүктүү органдарга баш ийет. Көз карандысыздык принциби так жазылгандыгы колдоого алынат (111 (1) жана (5) беренеси), ошондой эле укуктарды өткөрүп берүү принциби тиешелүү финансы ресурстары менен коштолууга тийиш (114 (2) берене). Мындан тышкары, ошондой эле Уставдын **IV бөлүмүнө уюмдун ар бир деңгээли ал канчасын канааттандыраарлык түрдө ишке ашырууга жөндөмдүү болсо, ошончо укуктарды алууга тийиш экендигин билдирүүчү Субсидарлык принцибинин уставын киргизүү сунушталат**¹⁰².

⁹⁹ Венеция комиссиясы, Шайлоолорду өткөрүү боюнча сунушталган ченемдердин жыйнагы - Жетектөөчү принциптер жана түшүндүрмө баяндама, CDL-AD(2002)023.

¹⁰⁰ Ошол эле жерде. II бөлүм, 3.1 пункту, а. (Венеция комиссиясынын 2002-жылдагы шайлоолор боюнча ыктыярдуу тажрыйбасынын кодекси).

¹⁰¹ Ошол эле жерде.

¹⁰² [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Румыниянын Конституциясын кайра карап чыгуу долбоору боюнча корутунду](#) CDL-AD(2003)004, 7-пункт.

114. Конституциянын долбоорунун IV бөлүмүндө борбордук жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлдөрүнүн ортосунда бөлүштүрүү жана тиешелүү укуктар жөнүндө маселе такталган эмес, бул эң жакшысы Конституциялык сот тарабынан аныкталууга тийиш болгон каттоодогу чыр чатактарга жана башка карама-каршылыктарга потенциалдуу түрдө алып келиши мүмкүн¹⁰³.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын “өздүк укуктарын” конституциялык деңгээлде жазуу же жок дегенде бул конституциялык мыйзам тарабынан аныкталууга тийиш экендигин көрсөтүү керек¹⁰⁴. Бул мыйзам чыгаруучулардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктарын потенциалдуу ажыратууларынан качууга мүмкүнчүлүк берет.

115. Конституциянын долбоорунун 113 (1) беренесинде “жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (кеңештер) тиешелүү административдик-аймактык бирдикте жашап жаткан жарандар тарабынан, мыйзамда белгиленген тартипте бирдей мүмкүнчүлүктөр менен шайланарын” камтыйт. Бирок колдонула турган шайлоо системасынын түрү тууралуу эч нерсе айтылбайт. Адатта мындай маанилүү маселелерди баштапкы мыйзам чыгаруунун ыктыярына калтырбастан түздөн-түз Конституцияда чечүү оң тажрыйба болуп саналат¹⁰⁵. **Мыйзам долбоорунун авторлору Конституциянын долбоорунун өзүндө жергиликтүү кеңештердеин мүчөлөрүн шайлоо үчүн шайлоо системасынын түрүн тактоо жөнүндө маселени кароого тийиш.**

116. Конституциянын долбоорунун 70 (2) (3) беренеси, мыйзам тарабынан белгиленген учурларда жана тартипте жергиликтүү кеңештерди (кеңештерди), ошондой эле жергиликтүү кеңештерге мөөнөтүнөн мурда шайлоолорду дайындай ала тургандыгын камтыйт.

Бул укуктарды колдонуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу принцибин коркунучка дуушар кылышы мүмкүн. Президенттин жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктарын токтотуу эмес – токтото туруу мүмкүнчүлүгү менен чектөө артыкчылыктуу болмок¹⁰⁶ же жок дегенде мисалы, Президент чечим кабыл алуунун алдында Конституциялык сот же башка көз карандысыз орган менен кеңешүүсү тууралуу талап коюу менен кошумча кепилдиктерди киргизүү керек¹⁰⁷. Мындан тышкары, мисалы өз алдынча башкаруу органы өзүнүн конституциялык жана укуктук ыйгарым укуктарынын чегинен сырткары чыгып жатканда жана мамлекеттин эгемендүүлүгүнө, аймактык бүтүндүгүнө жана коопсуздугуна коркунуч туудурганда ушундай таркатуу тууралуу чечим кабыл алынышы мүмкүн болгон шарттар/кырдаалдар тууралуу эч нерсе айтылбайт¹⁰⁸. **Ушундай прерогативаны кайра карап чыгуу же ушундай укуктарды мисалы, Конституциялык соттун чечимин алдын ала сурап жана мындай чечим кабыл алынышы мүмкүн эмес болгон кырдаалды көрсөтүү менен потенциалдуу дискрециялык колдонуу үчүн кепилдиктерди кошуу сунушталат.**

¹⁰³ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Грузиянын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана түзөтүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү конституциялык мыйзамдын долбоору боюнча корутунду \(VII глава – Жергиликтүү өз алдынча башкаруу\)](#), CDL-AD(2010)008, 19, 30-31 жана 50 пункттар; жана Румыниянын Конституциясын кайра карап чыгуу долбоору боюнча корутунду (Конституцияны кайра карап чыгуу боюнча Комитеттин бүтө элек тексттери), CDL-AD(2003)004, 7-пункт.

¹⁰⁴ Ошол эле жерде, 31-34 пункттар (Грузиянын Конституциясына түзөтүүлөрдүн долбоору жөнүндөгү 2010-жылдагы корутунду).

¹⁰⁵ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Тунис Республикасынын Конституциясынын акыркы долбоору боюнча корутунду](#), CDL-AD(2013)032, 198 пункт.

¹⁰⁶ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Украинанын Конституциясына аймактык структура жана жергиликтүү өз алдынча башкарууга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү корутунду](#), [Конституциялык комиссиянын Жумушчу тобу тарабынан 2015-жылдын июнь айында сунушталган](#), CDL-AD(2015)028, 24-пункт.

¹⁰⁷ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Армения Республикасындагы конституциялык реформалар жөнүндөгү ортодогу корутунду](#), CDL-AD(2004)044, 27-пункт.

¹⁰⁸ [мисалы](#), Венеция комиссиясы, [Украинанын Конституциясына аймактык структура жана жергиликтүү өз алдынча башкарууга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү корутунду](#), Конституциялык комиссиянын Жумушчу тобу тарабынан 2015-жылдын июнь айында сунушталган, CDL-AD(2015)028, 24-пункт.

117. Иштеп жаткан Конституцияга салыштырмалуу жергиликтүү кеңештер “жергиликтүү салыктарды жана төлөмдөрдү орнотуу, ошондой эле алар боюнча прференциялар тууралуу маселелерди чечүү” укуктарына ээ эместиги белгиленет (Учурдагы Конституциянын 112(3)(3) беренесин кар.). Мындай түзөтүү шектүү, анткени жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жалпы каражаттарынын жок дегенде бир бөлүгү, алар ченин аныктай ала турган “өздүк кирешелерден” б.а. жергиликтүү салык жана төгүмдөрдөн түшүп турушун камсыз кылуу маанилүү¹⁰⁹. Бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык өз алдынчалыгын камсыздоо үчүн зарыл.

Ушундай өзгөчө учурду кайра карап чыгуу сунушталат.

118. Жергиликтүү деңгээлде ошондой эле тиешелүү административдик-аймактык бирдиктин тиешелүү аймагында аткаруу бийлигин ишке ашырып жаткан “жергиликтүү административдик органдар” бар экендигин белгилей кетүү керек (Конституциянын долбоорунун 93-беренеси). 70(1)(6) беренесине ылайык, Президент “жергиликтүү мамлекеттик административдик органдардын башчыларын” жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мындай дайындоолорго/бошотууларга катышуусун эч кандай эскербестен кызматка дайындайт жана бошотот. Ушул прерогативаны жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын катышуусуз Премьер-министрге камсыз кылуучу ушуга окшош жобо ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын 2015-ж., Биргелешкен корутундусунда, жергиликтүү автономиянын деңгээлин жогорулатууга жетишүүнүн ордуна башка юрисдикцияларда субулуттук көзөмөлгө туш келген айрым маселелердин үстүнөн борбордук контролдоону бекитүү каражаты катары сыңдоого кабылган¹¹⁰. Бул жобо дагы көйгөйлүү болуп саналат, анткени анда Президентке бул жаатта кеңири дискрециялык укуктарды калтырып жаткан ушундай учурлар үчүн шарттар жана критерийлер аныкталган эмес, бул акырында жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана борбордук өкмөттүн ортосундагы мамилердеги чыңалууну башкарууну кыйындатышы мүмкүн. 2015-ж., Биргелешкен корутундуда камтылган сунуштарга ылайык¹¹¹ **мыйзам долбоорунун иштеп чыгуучулары жергиликтүү жаматтарда аракеттенген ыйгарым укуктуу мамлекеттик администрациялардын жана өз алдынча башкаруу органдарынын ортосундагы айкындуулукту жогорулатууга жана карама-каршылыктын ыктымалдуулугун азайтууга мүмкүнчүлүк бере турган механизмдерди жайылтуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгууга тийиш**¹¹².

Е. Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери

1. Жалпы сунуштар

119. Конституциянын долбоорунун II бөлүмүндөгү адам укуктарынын жана негизги эркиндиктеринин каталогу жетишерлик толук. Көңүл конституциялык укуктарды коргоонун убактылуу жана аймактык—юрисдикциялык негиздерин аныктоо үчүн конституциялык негизди түзүүгө (24-берене) ошондой эле жарандык укукка (51-берене), ошондой эле конституциялык укуктар жаран эмеестерге кандай даражада колдонулаарын жңнүндө маселеге (52-берене) бурулган. Ошондой эле адам укугу боюнча эл аралык келишимдерде каралбаган, таза айлана-чөйргөгө укук сыяктуу айрым укуктар (49-берене) да киргизилген.

120. Ошондой болсо да, II бөлүмдү ылайыксыз болсо да бир нече главага бөлгөндүктөн, ошондой эле адам укугуна тиешелүү жоболорду Конституциянын башка бөлүмдөрүнө киргизгендиктен адамдын баардык укуктарынын өз ара байланыштуулук

¹⁰⁹ [мисалы](#), Венеция комиссия, [Сербия Республикасынын Конституциясына түзөтүүлөрдүн долбоору боюнча корутунду](#), CDL-AD(2008)016, 11-пункт; жана [Сербиянын Конституциясына карата корутунду](#), CDL-AD(2007)004, пункт.

¹¹⁰ Кар. көр., 2-шилтеме, 64-65 параграфтар (2015-жылдагы Биргелешкен Корутунду);

¹¹¹ ошол эле 66-пункт. (2015-жылдагы Биргелешкен Корутунду).

¹¹² Ошол эле жерде айтылган ушундай сунушту караңыз, 68-пункт (2015-жылдагы Биргелешкен корутунду).

жана бөлүнгүстүк принциби бузулушу мүмкүн. Конституциянын долбоорунун текстинде бекитилмекчи болгон укуктарга зыян келтирбеш үчүн ушул структуралык өзгөчөлүктөрдү кайра карап чыгуу сунушталат.

121. Конституциялык укуктарды жана милдеттерди аныктоодо так эмес баяндоодон мүмкүн болушунча качуу маанилүү. Бул боюнча 53(1)-беренедө көйгөй бар деп эсептейбиз, анда “коомдук жүрүш-туруштун эрежелерин жана ченемдерин сактоо, коомдун кызыкчылыктарын коргоо ар бир адамдын милдети” деп аныкталган. “Коомдук жүрүш-туруштун эрежелери жана ченемдери” же “коомдун кызыкчылыктарын сыйлоо” – бул кеңири түшүнүктөр жана алар убакыттын өтүшү менен өзгөрүп жана алмаша бериши мүмкүн. Ошондуктан адам укуктарын жана эркиндиктерин колдонууну чектөө опурталы бар так эмес жана кеңири түшүнүктөрдү болтурбоо үчүн 53-беренени кайра карап чыгуу сунушталат.

122. Конституциянын долбоорунун II бөлүмү 23-берененин айрым бир жалпы жоболору менен башталат. Атап айтканда, 1-пунктунда Конституциянын долбоорунда аныкталган жана корголуучу баардык адам укуктары жана эркиндиктери “абсолюттук” деп таанылышы сунушталат. Мындай аныктама так эмес жана адамшууга алып келиши мүмкүн, ошондой эле Долбоордун ушул беренесинин негизги укуктарды мыйзамдуу негизде чектөөгө жол берүүчү башка пункттарына каршы келет.

123. Колдонуудагы Конституциянын эч кандай чектөө коюлууга тийиш эмес болгон абсолюттук укуктардын тизмеси көрсөтүлгөн 20-беренеси (4) жана (5) Конституциянын долбоорунан чыгарылып калаарын да айтып коюу керек. МПГПП¹¹³ 4 (2) беренесинде көрсөтүлгөн чектөө коюлбачу укуктардан тышкары, өзгөчө кырдаал мезгилинде да чектөө коюлбачу айрым укуктар, анын ичинде укуктук коргоонун натыйжалуу каражаттарына укук да таанылган (МПГПП 2-беренеси), анткени ал укук адамдын башка укуктарын (чектөө коюлбачу укуктарын) ишке ашыруунун¹¹⁴ жана адилеттүү соттук териштирүүнүн фундаментаалдуу принциптеринин¹¹⁵, мыйзамсыз кармоого каршы фундаментаалдуу кепилдиктердин¹¹⁶ жана мажбурлап артка кайтарууга жол берилбестик принцибинин ажырагыс элементи болуп саналат, ал абсолюттуу жана андан баш тартууга болбойт¹¹⁷. Абсолюттук укуктар кыйноого жана катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамиледен жана жазадан, кулдуктан жана эрксиз абалдан тышкары болуу укугун камтыйт, геноцидге, согуштук кылмыштарга жана адамзатка каршы кылмыштарга тыюу салат, жазык мыйзамдарынын ретроспективдүү колдонулушуна тыюу салат, жазык мыйзамдары тармагында мыйзамдуулукту кененирээк талап кылат, эркиндиктен мыйзамсыз ажыратууга тыюу салат жана ага байланыштуу эркиндиктен ажыратылган ар бир адамдын аны кармоонун мыйзамдуулугу боюнча сотко берүү укугун камтыйт¹¹⁸, ошондой эле мажбурлап артка кайтарууга жол берилгистик принцибин камтыйт¹¹⁹. Андан тышкары, нике курагындагы

¹¹³ Ошол эле жерди караңыз, 33-сноска.

¹¹⁴ БУУнун адам укуктары боюнча комитети (КПЧ), [МПГПП 4-беренеси боюнча Жалпы тартиптеги № 29 пикир](#), 14-15-пункттар.

¹¹⁵ ККПП, Жалпы тартиптеги № 29 пикир, 16-пункт; жана Жалпы тартиптеги пикир, № 32 (2007-жыл), 6-пункт. Буга соттолуу жана көз каранды эмес калыс сот болуу укугу кирет (Жалпы тартиптеги пикир, № 32 (2007-жыл), 6-пункт). 19); күнөөсүздүк презумпциясы (Жалпы тартиптеги пикир, № 32 (2007-жыл), 6-пункт. 16; жана Жалпы тартиптеги пикир, [№ 35, 9-статья \(Эркиндик жана жеке кол тийгистик\)](#), 9-пункт ([Эркиндик жана жеке кол тийгистик](#)), 67).

¹¹⁶ ГКПП, [Жалпы тартиптеги пикир, № 35, 9-берене \(Эркиндик жана жеке кол тийгистик\)](#), 66-67-пункттар, бул сотто кармоонун мыйзамдуулугу жөнүндө чечимди сот дароо чыгарышы үчүн соттук териштирүүгө укукту камтыйт.

¹¹⁷ БУУнун Башкы Ассамблеясы, [A/RES/51/75 резолюция](#), 1997-жылдын 12-февралы, 3-пункт. О.э. БУУнун Качкындар иши боюнча башкы комиссарынын башкармасы (УВКБ), 12 жана 20-пункттар.

¹¹⁸ Мыйзамсыз кармоолор боюнча жумушчу топ, [Коомдук саламаттык сактоо жагындагы өзгөчө кырдаалдардын шартында мыйзамсыз эркиндигинен ажыратууну болтурбоо тууралуу № 11 токтом](#) (2020-жылдын 8-майы), 5-пункт; [БУУнун адам укугу боюнча комитетинин Мыйзамсыз кармоолор боюнча жумушчу тобунун доклады A/HRC/22/44](#), 2012-жылдын 24-декабры, 67-пункт.

¹¹⁹ 1984-жылдагы Кыйноолорго жана кадыр-баркты басмырлоочу мамилеге жана жазаларга каршы конвенциянын 4-беренесин кара (КПП), анда кыйноого кабылышы мүмкүн болгон адамдарды мажбурлап кайра артка кайтарууга абсолюттук тыюу айтылган. О.э. [МПГПП 7-беренесине карата Жалпы тартиптеги № 20 пикирди караңыз](#), 1992-жылдын 10-марты, 1.9-пункт; жана ЕСПЧнын прецеденттик укугу, анда ЕКПЧнын 3-беренесине иажбурлап артка кайтарууга абсолюттук жол берилбестик принциби камтылган, мисалы, ["Сёринг против Соединенного Королевства" ишин карагыла](#) (№ 14038/88 билдирүү, 1989-ж. 7-июлундагы чечим), 88-п; жана ["Чахаль против Соединенного Королевства" иши](#) (№ 22414/93 билдирүү, 1996-жылдын 15-ноябрындагы чечим), 80-1-пп.

адамдардын никеге туруу укугу жана азчылыктардын өз маданияттарын пайдаланууга, өзүнүн динин тутууга жана өз тилинде сүйлөөгө укуктары да чектөөгө болбоочу укуктар болуп эсептелет¹²⁰. **Чектөөгө болбоочу жана асболюттук укуктар өзгөчө кырдаалга, согуштук же өзгөчө абалга карабастан колдонулаары Конституциянын долбоорунда так, даана айтылып баяндалуусу сунушталат.**

124. Ошол эле берененин 2-пунктунда Конституциянын долбоорунда аныкталган баардык укуктарга жана эркиндиктерге карата бирдей эле даражада мыйзамдуу деп эсептелүүчү чектөөлөргө жол берилүүчү негиздердин толук тизмеси берилген. Жалпысынан чектөөлөр жөнүндө жоболорду кылдат карап чыгуу зарыл, анткени алар корголуучу укуктун чөйрөсүн аныкташат, ошондой эле мүмкүн болуучу кыянатчылыктардан сактоонун кепилдиги болуп кызмат кылышат. Чектөөлөр жөнүндө жалпы жобону камтыган улуттук конституциялардын мисалдары бар экенине карабастан, айрым укуктар 23-беренедө белгиленген негиздер боюнча чектелиши мүмкүн эместигин унутпоо зарыл. Бул жободо Конституциянын долбоорунун тийиштүү беренелерине ылайык негизги укуктарды колдонууга же алардын ортосундагы айырмачылыктарды таанууга карата жетиштүү көрсөтмөлөр жок. Анткени адам укугу жөнүндө айрым (жаңы) жоболор өкмөт тарабынан алгылыктуу жакшы аракеттерди (айрым укуктар “мыйзам менен камсыздалышын”) талап кылгандыктан, айрыкча тигил же бул укукту чектөөнүн же камсыздоонун чектерин аныктоодо проблемалар жаралышы ыктымал.

125. Мындан тышкары, адам укугу жөнүндө келишимдерде ар бир укук үчүн ага жол берилүүчү чектөөлөрдүн көлөмү өзүнчө көрсөтүлөт жана атап айтканда, ар бир укук үчүн зарыл болгон жана пропорциялуу чектөөнү актай турган мыйзамдуу максаттар саналат жана ал адам укугу боюнча келишимде көрсөтүлбөгөн максаттарды ишке ашырууга жол бербейт¹²¹. Эгер 23-беренедө жол берилүүчү чектөөлөрдүн жалпы тизмеси сакталса, **анда ар бир чектөө Кыргыз Республикасынын адам укугу чөйрөсүндөгү документтери үчүн милдеттүү болгон эл аралык таанылган жол берилүүчү чектөөлөргө ылайык болоору жөнүндө кошумча талапты тактоо керек.**

126. 23-берене (2) (“киргизилип жаткан чектөөлөр көрсөтүлгөн максаттарга өлчөмдөш болушу керек”) деген пропорциялуулук принцибин киргизет, чектөөнүн жана ошол чектөө аркылуу жетишилүүчү пайданын ортосундагы пропорциялуулук талап кылынса даанараак болмок, ошентсе да бул жакшы толуктоо. Бирок ошол эле жерде “ушундай чектөөлөр аскердик же мамлекеттик башка кызматтын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен да киргизилиши мүмкүн” деп, так эмес баяндалган негиздеме менен чектөөлөрдү негиздөө сунушталып жатат. Чындыгында айрым укуктар аскер кызматчылары же башка мамлекеттик кызматчылар үчүн конкреттүү чектелиши мүмкүн болсо да, муну чектөөлөрдүн ылайыктуулугун аныктоочу универсалдуу стандарт катары пайдалануу туура эмес болот. Ошондуктан иштеп чыгуучуларды бул сүйлөмдөн баш тартууга чакырабыз. 2-пунктун “Киргизилип жаткан чектөөлөр көрсөтүлгөн максаттарга өлчөмдөш болушу керек” деген жыйынтыктоочу сүйлөмү туура, бирок аны “жана демократиялык коомдо зарыл” деп толуктоо керек. Акырында 5 жана 6-пункттардын адамдын “Конституцияда каралган укуктары жана эркиндиктери чектелбейт” жана “Конституцияда каралган тыюу салуулар боюнча белгиленген кепилдиктерге эч кандай чектөө коюлбайт” деп айтылган маанилерин чечмелөө сунушталат.

127. Конституциянын долбоорунун бир топ жоболору Кыргыз Республикасынын чегинен тышкарыга эркин чыгуу (31-берене (2), иш таштоого укук (42-берене (4), менчигин коргоого укук (15-берене (4) сыяктуу айрым укуктарды “ар бир адамга” же

¹²⁰ Мындан тышкары, № 29 Жалпы тартиптеги пикирдин 11-пунктунда (2001) “императивдик нормалардын категориясы [Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын] 4-беренесинин 2-пунктунда айтылган чегинүүгө болбоочу жоболордун чегинен чыгат” деп айтылган.

¹²¹ Караңыз. БДИПЧ, [Руководящие принципы защиты правозащитников](#) (2014 -ж.), 56-параграф. О.э. караңыз: ГКПП, МПГПП 19-беренеси боюнча № 34 Жалпы тартиптеги пикир [Замечание](#), Док. ССРР/С/ГС/34, 2011-жыл, 12-сентябрь, 22-п.

“баарына” эмес, “жарандарга” гана берүүнү улантып жатат. Андан тышкары, Конституциянын долбоорунун 56-беренесинде (1) “мамлекет адамдардын укуктары менен эркиндиктерин камсыздайт” деп айтылган, ал эми 91-беренесинде(1) (3) “Министрлер Кабинети “жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу” боюнча чараларды жүзөгө ашырат делет. Андан ары, 97-беренедө (6) “укуктары жана эркиндиги бзулуп жаткан адамдардын даттануулары” жөнүндө конкреттүү айтылган. Бул контекстте МПГПП 2-беренеси сыяктуу эле, айрым укуктар жарандарга карата гана колдонулушу мүмкүн экендиги белгиленген, мисалы мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө, добуш берүүгө жана шайланууга укук, ошондой эле мамлекеттик кызматтардан пайдаланууга укук. Бул учурлар Конституциянын долбоорунун 2 жана 37-беренелеринде көрсөтүлгөн. Экинчи жагынан, негизги укуктардын жана эркиндиктердин кепилдиги анын жарандарына эле эмес, мамлекеттин юрисдикциясында болгондордун баарына колдонулушу керек¹²². Ошондуктан Конституциянын долбоорун иштеп чыгуучулардын чет өлкөлүк жарандарга жана жарандыгы жок адамдарга да ошол эле укуктарды жана эркиндиктерди пайдаланууга берүү жөнүндө ниеттерин эске алып (Конституциянын долбоорунун 52-беренесинин 1-бөлүгү), кош мааниге жол бербөө жана **негизги укуктар менен эркиндиктердин кепилдиги жарандарга эле эмес, баардык адамдарга берилерин так түшүндүрүү үчүн жогоруда аталган жоболордогу “жарандарга”¹²³ гана деген сөздү колдонбоо сунушталат¹²⁴.**

128. Главанын II Бөлүмүндө жарандын укуктары жана милдеттери жөнүндө жазылган, бирок аларда камтылган айрым жоболор, жарандарга гана тиешелүү укуктардын жана милдеттердин чегинен чыгат. Конституция долбоорунда каралган укуктарды жүзөгө ашыруу менен милдеттерди/милдеттерди аткаруунун ортосундагы байланышты орнотуу адам укугунун табиятына жана маңызына карама-каршы келген “укук” эмес, “артыкчылык” катары түшүндүрүлүшүн көрсөтүшү мүмкүн¹²⁵. Адам укугунун идеясынын бардыгы, мамлекеттин негизги укуктарды жана эркиндикти “сыйлоо, коргоо жана жүзөгө ашыруу” боюнча милдеттенмесин түзүү жолу менен индивидуумдун үстүнөн мамлекеттин басымдуу бийлигин тең салмакташтыруу болуп эсептелет¹²⁶. Ошондой эле, бул бөлүмдө аныкталган белгилүү кепилдиктер жана милдеттер ар бирине ачык жайылтылат (башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин бузбастан, укуктарды жана эркиндиктерди жүзөгө ашыруу милдетин, ошондой эле Конституция жана мыйзамдарда тыюу салынгандардан сырткары, ар бир адамдын аракет кылуу укугу жазылган 53-беренени кароо). Андыктан, так аныкталган укуктук принципти бурмалануусу мүмкүн болгон жарандын милдеттерине шилтеме берүүнү жокко чыгаруу өтө маанилүү.

2. Инсандын эркиндик жана копсуздук укугу

¹²² Мисалы, Венеция комиссиясы, [Заклучение по проекту закона о пересмотре Конституции Румынии](#), CDL-AD(2014)010, 2014-жылдын 24-марты, 49-пункт; жана [Заклучение относительно Конституции Болгарии](#), CDL-AD(2008)009, 2008-жылдын 31-март, 55-57-пункттар.

¹²³ Атап айтканда, 31-берене (2) (МПГПП 12 (2) беренеси менен ар бир адамга кепилденген кайсы өлкөнү болсо да, анын ичинде өз өлкөсүн да таштап чыгып кетүү эркиндиги), 42-берене (4) (Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө Эл аралык пактынын 8-беренеси менен кепилденген иш таштоого укук, анда Пактыда бекитилген укуктар ар бир адамга, анын ичинде жаран эместерге карата да колдонулаары айтылган - караңыз 30), 15-берене (4) (жеке менчикке укук, ал Адам укугунун жалпы декларациясынын 17-беренесинде ар бир адамга тиешелүү катары айтылган), 56-берене (1), 91-берене (1)(3) жана 97-берене (6) (мамлекеттин анын аймагынын ичинде жана юрисдикциясында болгон адамдардын МПГППда таанылган укуктарын, мыйзам менен корголуунун натыйжалуу каражаттарына укугун жана МПГПП 2-беренесине ылайык баардык адамдарга сотто доону өндүрүүгө укуктарын сыйлоого жана ал укуктарды камсыздоого милдеттенмеси.

¹²⁴ мисалы, ДИАУБ/ЕККУ, Түркмөнстандын Конституциясынын долбооруна корутунду (2016-жыл), параграф 132. Мындан тышкары, мисалы, Венеция комиссиясы, Румыниянын Конституциясын кайрадан карап чыгуу мыйзамынын долбоорунун корутундусу, CDL-AD(2014)010, 2014-жылдын 24-марты, 132-пункт. 49; Болгариянын Конституциясы тууралуу корутунду, CDL-AD(2008)009, 2008-жылдын 31-марты, 55-57-пункттар.

¹²⁵ мисалы, ДИАУБ/ЕККУ, [Түркменистандын Конституциясынын долбооруна корутунду](#) (2016-жыл), параграф 135.

¹²⁶ Н Shue, “Милдеттенмелердин бири-бирине көз карандылыгы” Р Alston жана К Tomasevski (ред.) *Тамактануу укугу*, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1984, 84-85-беттер, “Адам укуктарынын Европалык конвенциясына ылайык Европалык сот тарабынан адам укуктары жөнүндө позитивдүү милдеттенмелерди иштеп чыгуу” Е Cooke, А Mowbray цитатасы келтирилген Bloomsbury Publishing, 2004, 224-бет, андан кийин, Асбьёрн Эйде, Адам укугу катары жеткиликтүү тамактануу укугу жөнүндө баяндама, БУУнун дарыгери. E/CN.4/Sub.2/1987/23, 7-июль 1987-жыл.

129. Конституция долбоорунун 59-беренеси МПГПП¹²⁷ 9-беренеси талап кылган негизги кепилдиктердин айрымдарын көргөзүүсү жактырылган. Бирок камакка алынгандан кийин адвокат менен дарыгерге ыкчам жеткиликтүүлүктү камсыз кылган жобо алардын өздөрү тандаган жактар болушу керектигин ачык тастыктабайт. Андан тышкары, 59-берене 4-пункту сотко мүмкүн болушунча тез убакытта жана 48 сааттын ичинде сотко алынып келинүү укугу кепилденген, бирок анда сот тарабынан камакка алуу чечиминин мөөнөтү дагы көрсөтүлүшү керек. Ошондой эле, эл аралык органдар тарабынан жашы жете электерге байланыштуу учурда, 24 сааттан кечиктирилбестен судьяга жеткиликтүүлүгүнүн кепилденишин сунуш кылышкандыгын баса белгилөө керек. 59-беренеден полиция тарабынан аткарылган камакка алууну жана буйруктун же соттун чечиминин негизинде камоонун ортосундагы айырмачылыкты тактоо пайдалуу болот.

Ошондой эле, эл аралык органдар тарабынан жашы жете электерге байланыштуу учурда, 24 сааттан кечиктирилбестен судьяга жеткиликтүүлүгүнүн кепилденишин сунуш кылышкандыгын баса белгилөө керек¹²⁸. 59-беренеден полиция тарабынан аткарылган камакка алууну жана буйруктун же соттун чечиминин негизинде камоонун ортосундагы айырмачылыкты тактоо пайдалуу болот.

130. Ошондой эле, колдонуудагы Конституциянын 24-беренесинин акыркы 4-пунктунда жазылган, эрежеге жана мезгилдүүлүккө туура келген камакта кармоонун мыйзамдуулугун карап чыгуу (үзгүлтүксүз) боюнча жобо толугу менен жокко чыгарылган. Бул кармалган адамды сот органынын алгачкы автоматтык кароосунан кийин 48 сааттын ичинде 9-беренесинин (4) кепилдендирилгендей, камакта кармоо мыйзамдуулугун сот тарабынан кайрадан текшерүүгө даттануу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат МПГПП¹²⁹. Бул негизги кепилдик кайрадан Конституциянын долбоорунун 59-беренесине ылайык аракетке кириши керек.

3. Адилеттүү соттук териштирүүнүн кепилдиги

131. Конституциянын долборунда адилеттүү соттук териштирүү укугу тууралуу баарын камтыган жобо жок. Айрым аспектилер Конституция долбоорунун ар кандай бөлүмдөрүндө жазылган, мисалы 24-берененин (2), анда соттордун алдында теңдик принциби жөнүндө айтылган, 57-58-беренелеринде дагы, бирок аларда биринчи кезекте *кылмыш иши* тууралуу адилеттүү соттук териштирүүнүн элементтери айтылган, 60-берене, анда кылмыш-жаза мыйзамдарынын катаалдыгынын ретроактивдүүлүгүнүн жоктугу жана "*nullum crimen*", *nulla poena sine lege*¹³⁰ принцибинин (бирок, беренеден көрсөтүлгөндөй толук эмес 15 МПГПП же АУЕКнын 7-беренеси), 61-берене квалификациялуу юридикалык жардам алуу укугу жана эркиндиги жана соттук коргоо укугу тууралуу, 100-берене, анын ичинде ачык уктуруулар жана таймашуу жүрүмү принцибинин шилтемеси камтылган, жана 104-берене юридикалык жардам тууралуу.

¹²⁷ Анын ичинде, камакка алынышынын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндө чечим кабыл алуу үчүн сотко ыкчам түрдө алып келүү укугу, кармоонун себептери жана ага байланыштуу укуктар жөнүндө тезинен кабардар болуу укугу, ошондой эле камакка алынган учурдан баштап өзүн коргоо мүмкүнчүлүгү жана адвокаттын квалификациялуу юридикалык жардамын пайдалануу, медициналык кароодон өтүү жана дарыгерден жардам алуу укугу.

¹²⁸ БУУнун балдар укугу жөнүндө комитети, [№10 жалпы комментарий "Жашы жете электерге карата сот адилеттигинин алкагындагы балдардын укугу"](#) (2007), CRC/C/GC/10, 83-пункт; жана БУУнун адам укугу жөнүндө комитети, [МПГПП 9-беренеси жөнүндө №35 жалпы комментарий](#) (2014), CCPR/C/GC/35, 33-пункт.

¹²⁹ ошол жерде. ([МПГПП 9-беренесине №35 жалпы комментарий](#) 2014 -жылы), (b) пункту. 30, "анда 9-берененин 4-пункту камакка алуунун же камалуунун жыйынтыгында эркиндигинен ажыраган каалаган адамга, сот кечиктирбестен аны камакка алынуусунун мыйзамдуулугу боюнча чечим чыгарууга жана эгерде камакка алуу мыйзамсыз болсо, аны бошотуу үчүн токтоп чыгаруусу боюнча, ишти соттук териштирүүдө каратуу укугун берет". Анда *хабеас корпус* принциби бекитилген. Камакка алуунун иш жүзүндөгү негиздерин карап чыгуу, тиешелүү шарттарда, алдын ала аныктаманын негиздүүлүгүн карап чыгуу менен гана чектелиши мүмкүн. Гаврилин Беларусиге каршы (№ 1342/2005 кабары), 2-пункту. (№ 1051/2002 кабары), 7.4-пункту; Ахани Канадага каршы (№ 1051/2002 кабары), 7.4 -пункту; Ахани Канадага каршы (№ 1051/2002 кабары), 7.5-пункту). 10.2; жана А. Жаңы Зеландияга каршы (№ 754/1997 каршы), 7.4-пункту; Ахани Канадага каршы (№ 1051/2002 кабары), 10.2. 7.3 -пункту, алдыдагы дарек боюнча көрүүгө болот <<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/GC35-Article9LibertyandSecurityofperson.aspx>>.

¹³⁰ б.а. жаран кылмыш жасалган учурда, анын жүрүм-туруму жазык кылмышына дал келбесе, жаран кылмыш жазасына тартылбайт.

132. II бөлүмдүн мындай жоболорун МПГПП 14 жана 15-беренелеринде камтылган адилеттүү соттук териштирүү кепилдигине байланыштуу бардык элементтерди чагылдырган, жазык жана жарандык иштер боюнча адилеттүү соттук териштирүү укугу жөнүндө кеңири жалпы жобого айкалыштырууга аракет кылуу максатка ылайыктуу. (АУЕКнын 6- жана 7-пункттары дагы пайдалуу колдонмо болуп бере алат). Андан сырткары, адилеттүү соттук териштирүүнүн негизги кепилдиктеринин жоктугу көрсөтүлгөн жана анын ичине мисалы акылга сыярлык мөөнөткө соттолсо¹³¹, ошондой эле жамааттык, негиздүү жан өз убагындагы соттук чечим укугуна ээ болуу кошулушу мүмкүн¹³².

4. Тынчтык чогулуштардын жана бирикмелердин эркиндиги

133. Саясий укук категориясына ассоциация эркиндигинин бөлүнүшү (36-берене) жана тынчтык чогулуштарынын эркиндиги (39-берене) акыркыны ичине киргизүү жолу менен, бирок биринчиси III главага киргизбестен, аны толук актоого мүмкүн эмес жана кайрадан каралуусу зарыл. Чындыгында, жарандык жана саясий укуктардын бөлүнүшү мындан ары катуу талап менен колдонулбайт.

134. 39-берене ар бир жаранга тынчтык чогулуштар эркиндигинин укугуна кепилдик берет. Тынчтык чогулушун камсыздоо максатында, аталган берененин 2-пункту ар бир адамга “улуттук же жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнө билдирүү укугун” берет. Эгерде бул берене билдирүү жасоого боло турган принципти бекемдөө үчүн гана кызмат кылаары түшүнүктүү болсо (бирок ага эч качан жол берилбейт, андан тышкары, билдирүү жок болгон учурда, уюштуруучулар кандай гана болбосун, тынчтык чогулуштарына болгон укуктарын колдоно алышат жана эч кандай жоопкерчиликке тартылышпайт), анда бул эл аралык укуктун ченемдерине толугу менен шайкеш келет жана кубатталат.

Эл аралык укукка ылайык, улуттук мыйзамда укук жаатында чогулуш өткөрүү тууралуу мөөнөтүнөн мурда билдирүү керектелбейт, бирок мөөнөтүнөн мурда бидирүү мамлекетке чогулуштун тынчтык мүнөзүн сактоого жана башка адамдардын коомдук коопсуздугун жана укугун сактоого же иш-чараны өткөрүү үчүн чараларды көрүү боюнча көмөктөшүнө өбөлгө түзөт¹³³. Кененирээк маалымат атайын мыйзамда жазылышы керек, **анткени конституциянын деңгээлинде тынчтык чогулуштарын алдын-ала уруксат албастан өткөрүү эркиндик укугуна кепилдик берүү сунушталат, ошондой эле маселе жаралуусуна мүмкүн болгон чектөөлөрдү аныктап чыгуу керек.** Аны менен бирге, колдонуудагы Конституциянын 34-беренесине салыштырмалуу 39-беренедө “тынчтык чогулуштардын өткөрүлүүсү тыюу салынган жана чектелген деп айтылган эмес; бул эркин чогулуштарды өткөрүү жөнүндө билдирүү берилбегендиктен, билдирүүнүн формасы, анын мазмуну жана мөөнөттөрүнүн сакталбагандыгы үчүн алардын өткөрүлүшүн талаптагыдай камсыз кылуудан баш тартууга да тийиштүү”. Билдирүүгө карабастан, тынчтык чогулуштарынын эркиндигин жайылтуу жана коргоо боюнча бийликтин милдетин баса белгилеген коргоочу жобо эмнеге жокко чыгарылганы белгисиз. **Бул жокко чыгаруу маселесин кайрадан карап чыгуу сунушталат.**

135. Анткени менен Конституцияда ар бир адам бирикмелерге эркин биригүү укугу бекитилген (36-берене), анда саясий партияларды же профсоюздарды түзүү жөнүндө айкын жазылган эмес. Бирок, 8-беренедө “адамдын жана жарандын укугун, эркиндигин жана кызыкчылыгын коргоо жана жүзөгө ашыруу үчүн... саясий партияларды, профессионалдык союздарды жана башка коомдук бирикмелерди түзүүгө болот” деп жазылган.

136. Конституция долбоорунун 8-беренесинин (3), (3) ылайык, “диний жана этностук негизде саясий партияларды түзүүгө, диний бирикмелер аркылуу саясий максаттарды

¹³¹ 14-берене (1) жана (3) (б) МПГПП.

¹³² 14-берене (1) МПГПП; жана ЕККЧ/ЕККУ, [Кийинки чаралар тууралуу үчүнчү чогулуштун корутундусу](#), Вена,

¹³³ ЕККУ/ДИАУБ-Венеция комиссиясы, [Тынчтык чогулуштарынын эркиндигин башкаруучу принциптер](#) (^{3-ү} чыгарылыш, 2019-жыл), 25. п.

ишке ашырууга” тыюу салынган. Тең салмактуулук жагынан, улуттук азчылыктарды көрсөткөн партияларга уруксат берилиши принципке ылайык келет¹³⁴. Саясий шарттарда этностук же диний белгисине карап саясий партиялардын ортосундагы шайлоо конкуренциясына көмөк көрсөтүү коркунучтуу болгон учурларда, мамлекеттер бир гана этностун негизинде жана ушул саясий этникалык көпчүлүктү жайылтууну жактаган учурда саясий партияны түзүүгө же каттоосуна тыюу сала алышат. Бирок, диний же этностук атрибуттары бар саясий партияларды түзүүгө толук тыюу салуу эреже катары туура келбейт¹³⁵. Мындай чектөө демократиялык коомдо өтө зарыл болгон учурда колдонулушу мүмкүн, ал үчүн “диний мүнөзү конституциялык түзүлүшкө олуттуу жана коркунуч жараткан согуштук духу” бар партия керектелет¹³⁶. Диний уюмдар тарабынан саясий максаттарга жетишүү тууралуу, бул жобо диний көз караштардан улам келип чыккан саясий аргументтерди чектеп, МПГПП 19-беренесинде коргоого алынган сөз эркиндигине тоскоол болбостон, МПГПП 25-беренесинде коргоого алынган саясий дебаттарда диний же конфессионалдык уюмдардын өкүлдөрүнүн сөз эркиндигин чектөөсү мүмкүн, аны менен бирге 18-беренесинин (1) бекитилген диний ишенимдер жана эркиндигинин кепилдигин бузуу болуп саналышы мүмкүн. МПГПП¹³⁷ **Ошондуктан Конституциянын долбоорунан 8-беренени (3) (3) алып салуу сунушталат**¹³⁸.

137. Конституция долбоорунун 8-беренесинде (4) “коомдук бирикмелер каржылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн транспаренттүүлүгүн камсыздашат” деп жазылган. Биринчиден, адам укуктары боюнча эл аралык документтерге ылайык жарандык коомдун “ачык-айкындуулукту жогорулатуу” максаты мыйзамдуу болуп эсептелбейт¹³⁹. Тынчтык чогулуштар эркиндиги жана биригүү эркиндиги укуктары жөнүндө БУУнун атайын баяндамачысы ачык-айкындуулукту “ассоциациялардын ички иштерин тыкыр текшерүү үчүн, коркутуу жана куугунтуктоо жолу катары” кыянаттык жол менен пайдаланбагыла деп эскертти¹⁴⁰. Ушуга ылайык, **коомдук бирикмелердин каржылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн ачык-айкындыгына шилтемени алып салуу жана мыйзамдарга бирикмелердин отчеттуулугунун жана отчеттуулугунун стандарттарын эл аралык укукка жана алдыңкы тажрыйбага ылайык белгилөөгө уруксат берүү сунушталат.**

5. Өз оюн билдирүү эркиндиги жана маалыматтын жеткиликтүүлүгү

138. Жогоруда айтылгандай, коомдук кызыкчылыкты көрсөткөн жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин, сөз эркиндиги, анын ичинде маалыматтын жеткиликтүүлүгү I жана II бөлүмдөрдөгү жоболордо каралган. Сөз эркиндигин чектөөгө жол берген 10-беренеси (4), (5) менен адам укуктарынын жалпы чектөөсүн, 23-беренесинин (2) жана аталган укуктарды абсолюттук түрдө корголушун билдирген 33-жана 63-беренелеринин (1) ортосунда карама-каршылыктуу суроолор бар. Колдонуудагы Конституцияга салыштырмалуу кошумча болгон, Конституция

¹³⁴ Венеция комиссиясы, [Шайлоолорду өткөрүү боюнча сунушталган ченемдердин жыйнагы – Башкаруу принциптери жана түшүндүрмө жөнүндө баяндамасы](#), CDL-AD(2002)023, 1.2.4 пункту (теңдик жана улуттук ЕККУ/ДИАУБ- Венеция комиссиясы, [Башкаруу принциптери саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу](#) (2-чи чыгарылыш, 2020 ж.), CDL-AD(2020)032, параграф 134.

¹³⁵ ЕККУ/ДИАУБ- Венеция комиссиясы, [Башкаруу принциптери саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу](#) (2-чи чыгарылыш, 2020 ж.), CDL-AD(2020)032, параграф 134.

¹³⁶ ошол жерде, 57-пункт. (ДИАУБнын 2020-ж. июнда ыкчам чыгарылган корутундусу); жана параграф 14 (Биргелешкен корутунду 2009-ж.)

¹³⁷ ЕККУ/ДИАУБ-Венеция комиссиясы, [Өзбекстандын “Ыймандын жана диний мекемелеринин эркиндиги жөнүндө” мыйзамынын долбоору тууралуу биргелешкен корутунду](#) (12-октябрь 2020-жыл), CDL-AD(2020)002, 35. пункт

¹³⁸ ор. cit. шилтеме 3, para. 57 (ДИАУБнын [2020-ж. карата Кыргыз Республикасынын саясий партиялар тууралуу мыйзамдары жөнүндө шашылыш корутунду](#)) о.э. кароо керек ЕККУ/ДИАУБ-Венеция комиссиясы, [Саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуунун башкаруу принциптери](#) (2-чи чыгарылыш, 2020-ж.), параграф 134

¹³⁹ CDL-AD(2018)004, пункт. 1. 64. о.э. ЕККУ/ДИАУБ-Венеция комиссиясы, [Ассоциация эркиндиги жөнүндө биргелешкен башкаруу принциптери](#) (2015-жыл), пункт 224, анда “эл аралык жана регионалдык келишимдерде мамлекеттин ассоциациянын ички иштерине жана эркиндигине тоскоол болуу күчүнө байланыштуу, ассоциациялардын ички иштеринде транспаренттүүлүктү камсыздоо зарылдыгы так аныкталган эмес деп жазылган. Ошол эле учурда, ачыктык жана айкындуулук отчеттуулук жана коомдук ишеним үчүн негизги маанини берет. Ассоциациянын ишинде отчеттуулук жана ачык-айкындык болушу үчүн, мамлекет ассоциациянын ишмердүүлүгүн колдойт жана жеңилдетет.

¹⁴⁰ Тынчтык чогулуштарынын эркиндиги жана ассоциациянын укуктук маселелери боюнча БУУнун атайын баяндамачысы, [2013-ж. 23-апрелиндеги адам укуктары жөнүндө БУУнун Коопсуздук кеңешине баяндама](#) (Ассоциациялардын каржыланышы жана тынчтык чогулуштарын өткөрүү), параграф. 38.

долбоорунун 29-беренесине ылайык диффамация (бирөөнү маскаралаган маалыматтар) жана кемсинткендиги үчүн кылмыш жоопкерчилине тартуу тыюу салуу дагы сөз эркиндигинин укугунун бир бөлүгү болуп эсептелет. **Маалыматтын жеткиликтүүлүгүн жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин кошуу менен, сөз эркиндик укугу жөнүндө макулдашылган туюндурманы табуу үчүн баарын камтыган жобонун алкагында жогоруда көрсөтүлгөн суроолорду карап чыгуу максатка ылайыктуу болмок.**

139. Конституция долбоорунун айрым жоболорунда колдонулган түшүнүктөр тууралуу дал келбестик жана башаламандык байкалат, өзгөчө “жалпыга маалымдоо каражаты” жана “пресса” терминдери жөнүндө. 10-беренеге ылайык, “жалпыга маалымдоо каражаттары”, “эркин” болуп эсептелет жана “маалыматка жетүү укугун кепилдешет”, ал эми 63-беренеге “басма, сөз жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндиги” жөнүндө айтылат. Эмне үчүн бул жаңы жобо тексттин бул бөлүгүнө киргизилгендиги жана ал 32-беренеге таанылган басма, сөз, сөз эркиндиги жана ой эркиндиги укугуна таандык болгон укуктан ажыратылгандыгы түшүнүксүз. онституциянын. Аны менен бирге Кыргыз Республикасынын “Жалпыга маалымдоо каражаты” Мыйзамынын 1-беренеси, “жалпыга маалымдоо каражаты” деп “гезиттер, журналдар, тиркемелер, альманахтар, китептерди... аудиовизуалдык жаздырууларды” аныктайт..., башкача айтканда, маалыматтын материалдык алып жүрүүчүлөрү¹⁴¹. Андан сырткары, Конституциянын долбоорунда “басма сөз эркиндиги” институционалдык, мисалы, жалпыга маалымдоо каражатынын редакциясына таандык эмес, “жеке адам укугу” катары каралат. **Бул учурда ырааттуулук жана тактык үчүн терминологияны кайрадан карап чыгуу сунушталат.**

140. Жалпыга маалымдоо каражаттарына байланыштуу Конституция долбоорунун 10-беренесинин 4-пунктунда, “ өсүп келе жаткан муунду коргоо максатында, моралдык-этикалык баалуулуктарга жана Кыргыз Республикасынын калкынын коомдук аң-сезимине каршы келген ишмердүүлүккө мыйзам менен тыюу салууга мүмкүн”. Эл аралык укукта көрсөтүлгөн себептерден улам сөз эркиндиги укугу чектелиши мүмкүн (МПППнын 19-беренеси), атап айтканда: “а) башка адамдардын кадыр-баркын жана укугун урматтоо; б) мамлекеттик коопсуздукту же коомдук тартипти(ordre public) сактоо, калктын саламаттыгын же адеп-ахлактыгын сактоо үчүн” жана зарылдыгы, туура келиши жана мыйзамдуулугу боюнча текшерүүдөн өтүүсү керек. Бул жагынан алганда, “моралдык жана этикалык баалуулук” жана “ коомдук аң-сезим” терминдери кеңири жана бүдөмүк жараткан жана эл аралык деңгээлде юридикалык жактан аныкталган болуп эсептелбейт¹⁴².

Ошондуктан, **Конституция долбоорунун 10-беренесиндеги (4) жаш муундарды коргоо же “Кыргыз Республикасынын калкынын коомдук аң-сезиминин жана моралдык-этикалык баалуулугу” менен карама-каршы болуп, сөз эркиндигин жана жалпыга маалымдоо каражатынын эркиндигин (жана башка эркиндиктерди) чектөө үчүн негиз болгон бүдөмүк шилтеме, укуктук принципти сактоо үчүн себепсиз кеңири жана бүдөмүк катары каралат жана алынып салынышы керек**¹⁴³.

¹⁴¹ Кароо керек < <http://minjust.gov.kg/ru/content/38>>.

¹⁴² Кароо керек Жалпыга маалымдоо каражатынын эркиндиги боюнча ЕККУнун өкүлү, [2019 – 2023-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун Концепциясынын долбооруна укуктук корутунду](#), 21-июнь, 2019-жыл, 4-бет., юридикалык контекстте эл аралык укуктук жактан таанылбаган жана укуктук теорияда “топтук жана коомдук аң-сезим”, “элдик маданият”, “адеп-ахлак баалуулуктары” сыяктуу канааттандырарлык сүрөттөмөгө ээ болгон категорияларды колдонуудан баш тартууну сунуш кылуу.

¹⁴³ Салыштыруу үчүн кароо, мисалы, [Европа Кеңешинин айрым мүчө мамлекеттериндеги мыйзамдарды эске алуу менен “гомосексуализмди пропагандалоого” тыюу салуу боюнча Венеция комиссиясынын корутундусу](#), CDL-AD(2013)022-е, параграфтар. 31 жана 80, анда “жылаңачтануу же сексуалдык мүнөздөгү же чагымчыл мүнөздөгү жүрүм-турумду же материалдарды көрсөтүү” (58-пункт) же сексуалдык мүнөздөгү же уятсыз мазмун менен чектелген тыюу салуулар (80-пункт) жөнүндө бир кыйла так шилтеме менен айырмаланып, “жашы жете электердин адеп-ахлактык жана руханий өнүгүүсүнө же ден-соолугуна зыян келтирүүгө жөндөмдүү маалымат” же “жашы жете элек балдарды коргоо” сыяктуу туюндурмалар “мыйзамда белгиленген” талаптарга жооп берүү үчүн бүдөмүк деп табылган. Кароо керек. Адам укуктары боюнча САН комитети, [Федотова Россия Федерациясына каршы](#), № 1932/2010 маалыматы, БУУнун документи. СССР/С/106/Д/1932/2010 (30-ноябрь, 2012-жыл), para. 10.8, анда Комитет “жашы жете элек балдарды белгилүү бир

141. Белгилей кетүүчү нерсе, “ал укуктар оффлайн түрдө Интернетте корголот”, анын ичинде сөз эркиндиги укугу да бар¹⁴⁴. Бул контекстте, негизинен көпчүлүктүн, айрыкча жаштардын тандоосу болгон байланыш каражаты катары социалдык тармактарда жана жалпы эле Интернетке сөз эркиндигинен башка кеңири же бүдөмүк чектөөлөрдүн жүрүшүнө жол бербөөнү камсыз кылууну карап чыгуу зарыл.

142. Мындан сырткары, жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин кепилдеген Конституция долбоорунун 10-беренесинде (3) “Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугу мамлекет тарабынан ишке ашырылат” деп жазылган.

“Маалыматтык коопсуздук” деп аталган нерсе эл аралык укуктагы талаштуу термин болуп саналат жана жалпысынан контентти жөнгө салуунун ордуна, телекоммуникация инфраструктурасынын корголушун билдирет. Бирок, Конституциянын долбоорундагы “маалыматтык коопсуздук” түшүнүгүнүн келип чыгышын “2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун Концепциясынан” билүүгө болот¹⁴⁵. Ушул Концепцияга укуктук талдоо жүргүзгөн ЕККУнун жалпыга маалымдоо каражатынын эркиндиги боюнча өкүлү, ММКнын сөз эркиндигин жана эркиндигин чектеген ченемсиздик чараларды кабыл алуу үчүн, анын ичинде мыйзамдуу чараларды көрүү үчүн “маалыматтык коопсуздук” терминин так эмес жана өтө кеңири колдонуунун айрым учурларын белгиледи¹⁴⁶. Мындан тышкары, Конституция долбоорунун 10-беренеси (3) 23-берененин (2) кайталайт, буга чейин улуттук коопсуздукка карата маалыматтык коркунучтар жөнүндө жоболорду камтыган билдирүү, “улуттук коопсуздук” адам укуктарын, анын ичинде эркиндик укугун чектөө үчүн укуктук негиз катары каралат. Жогоруда айтылгандардан, **10-беренеден (3) “маалыматтык коопсуздукка” шилтемесин алып салуу сунушталат.**

143. Конституция долбоорунун 10-беренесинин (5) мындан ары “чектелүүчү иш-чаралардын тизмеси жана ага жетүү жана жайылтуу чектелиши керек болгон ишмердүүлүктөр мыйзам тарабынан белгиленет” деп айтылган, адам укуктарынын эл аралык стандарттары менен мүмкүн болушунча чектөөлөрдү чектөөгө же сүрөттөөгө мүмкүн болгон негиздер жок¹⁴⁷. Бул жаатта чогулуштардын жана башкы документтердин коомдук мүнөзүнүн презумциясынын баштапкы чеги болгон максималдуу ачып берүү принцибин, ошондой эле маалыматтык жеткиликтүүлүгү боюнча белгилүү кеңири аныктамалардын болушу керек, жана бул Конституцияда көрүнүктүү орунду ээлеши зарыл¹⁴⁸. **Ошондуктан, 10-беренеден (5) коомдук кызыкчылыкты жараткан маалыматтык максималдуу ачык принцибин белгилөө сунушталат.**

6. Башка корутундулар

144. **Жашоо укугу** - 25-берене жашоо укугунун кепилдиги. Кийинки редакциянын биринчи пунктуна кошулган, жаңы жобо: “Жеке жашоого жана саламаттыкка кол салууга

сексуалдык ишмердүүлүккө тартууга багытталган иш-аракеттер” менен “сексуалдык мүнөзүн билдирүү” жана “аны түшүнүүгө умтулуу” ортосунда туура айырмачылыктарды жасаган.

¹⁴⁴ Европа Кеңеши, Сунуштар үчүн Тиркемелер CM/Rec(2014)6, [Интернет колдонуучулары үчүн адам укуктары боюнча Колдонмо](#) (2014-жылдын 16-апрелинде министрлердин орун басарларынын 1197-чи отурумунда Министрлер Комитети кабыл алган), анда мындай деп айтылат: “1. сөз эркиндиги жана маалымат эркиндиги: Мамлекеттик чек араларга карабастан жана алардан көз карандысыз, сиз каалаган маалыматты жана идеяны издөөгө, алууга жана таратууга укуктуусуз. Бул төмөнкү билдирет: 1. Сиз Интернетте өз пикириңизди билдирүү эркиндигине ээсиз, маалыматка жана башкалардын ой-пикирлерине ээ болосуз. Буга динге болгон көз караштар, позитивдүү кабыл алынган же кемсинтүү деп эсептелген, ошондой эле башкаларды тынчсыздандырып же кемсинткен болуп эсептелген саясий билдирүүлөр кирет. Сиз башкалардын кадыр-баркын же укуктарын, анын ичинде алардын жеке жашоого болгон укугун эске алышыңыз керек;

¹⁴⁵ Кароо. <<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/13652>>.

¹⁴⁶ Кароо. ЕККУнун массалык маалымат каражаттарынын эркиндигинин маселелери боюнча өкүлү, [Кыргыз Республикасынын 2019-2023-жылдарындагы маалыматтык коопсуздук Концепциясынын долбооруна укуктук корутунду. 21-июнь, 2019 -жыл.](#)

¹⁴⁷ [например](#), ОБСЕ, *Решение Совета министров по безопасности журналистов*, 7 декабря 2018 года; СБСЕ/ОБСЕ, *Документ Колленгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ, Колленгаген*, 29 июня 1990 года, пункт. 9.1.

¹⁴⁸ См. Специальный докладчик ООН по продвижению и защите права на свободу информации и выражения мнений, [Отчет 2010 года](#), 20 апреля 2010 года, параграф. 32.

болбойт”, “Конституция долбооруна жаңы төмөнкү пункт киргизилген”: “ ар бир адам өзүнүн жеке жашоосун жана саламаттыгын коргоого укугу бар, ошондой эле башка адамдардын жеке жашоосуна жана ден соолугуна укукка каршы кол салуу болгондо, керектүү коргонуунун чегинде коргоого укугу бар деп жазылган”. Бул кадимки конституциялык жобо. Табигый мыйзамдын негизинде, айрыкча “башка адамдардын жеке жашоосуна жана саламаттыгына укуксуз кол салууга” каршы коргоо укугуна келгенде, ал өзүнө фактынын жалпы сүрөттөлүшүн жана бир нече маселе жараткан конституциялык чечимдерди камтыйт. Чындыгында, бул мамлекеттин же мамлекеттик бийлик органдарынын милдети. Анын “ар бирине” тиешелүү болушу карама-каршы пикир жаратат, тажрыйбалык жактан алганда, “башка адамдардын жашоосун жана саламаттыгын” коргоо катары кандай иш-аракетти айтууга болот. **Бул пунктту толугу менен кайрадан карап чыгуу зарыл.**

145. Дин жана ишенимдердин эркиндиги - дин жана ишенимдердин эркиндиги жөнүндө жобосу АУЕК жана МПГППда дагы эл аралык стандарттарга караганда чектелген болуп эсептелет. Аларда МПГПП (18.1-берене “өз динин же ишенимине ишенүү жеке өз эркиндигин, аны менен бирге, башка жамааттык же жеке жак катары ишенүүгө боло турганын, диний жана ритуалдык ырым-жырымдарды жана окутууларды өткөрүүгө, сыйынууга кепилдейт), ошондой эле АУЕКда (9.1-беренедө бул маселе МПГПП даана дал келген туюндурманы камтыйт) коомдук же жеке, өзүнчө же жамааттык түрдө ишенимин билдирүүсү көрсөтүлгөн эмес. **34-беренени эл аралык стандарттарга колдонууга мүмкүн болушуна ылайыктап, кайрадан туюндуруп жана кеңейтүү керек.**

146. Бул учурда мамлекеттин конфессиялар аралык ынтымакты камсыз кылуу боюнча позитивдүү милдеттенмесин белгилеген 21-беренедө, бул абстрактуу конструктивдүү максат болсо дагы, диний жамааттардын ички тажрыйбасына жана ишенимдерине жана башкаруусуна мамлекеттин ашыкча кийлигишүүсүнө алып келип, алардын дин жана ишеним эркиндигине коркунуч келтириши мүмкүн. Бул туюндурма Конституция долбоорундагы жалпы тенденцияны көрсөтүп турат, анда диний плюрализм либералдык конституциялык демократиянын күчү катары эмес, гармония жана тартипке коркунуч катары каралат. **Мамлекеттин коомдогу плюрализмди басууга эч кандай шылтоосу болбошу керек.**

147. Билим алуу укугу – Конституция долбоорунун 20-беренесинде (3) “балдардын ар тараптуу руханий, адеп-ахлактык, интеллектуалдык жана физикалык жактан өсүшүнө шарт түзүү менен, мамлекет патриоттук жана жарандыкты тарбиялайт” деп жазылган. МПЭСКПнын 13-беренесине (3) ылайык мүчө-мамлекеттер “ата-эненин эркиндигин жана белгилүү учурларда, мыйзамдуу камкорчуну... урматташат, бул өзүнүн ишенимдерине ылайык балдарына диний жана моралдык тарбия берүүнү камсыздайт”. Буга жараша, МПЭСКПнын 13-беренеси (3) мамлекеттик мектептерде төмөнкү предметтерди окутууга уруксат берет: дин жана этиканын жалпы тарыхы, эгерде ал сөз эркиндигин, абийирди жана аны эркин көрсөтүүдө объективдүү жана калыстык негизде окутулса¹⁴⁹. **Конституция долбоорунун 20-беренеси (3) ушул пунктту чагылдырып, баланын өнүгүп келе жаткан мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен, ата-эненин укугунда өзүнүн ишенимине ылайык балдарга доо кетирбестигин, адеп-ахлактык жана диний билим берүүнү камсыз кылуу максатында толукталышы мүмкүн.**

148. **Менчик укугу** – Конституциянын долбоорунун 15-беренесинде менчик укугун коргоо маселелери каралып, мүлктү өзүм билемдик менен ажыратууга тыюу салынат, менчик ээсинин эркине каршы мүлктү алып коюуга соттун чечими менен гана жол берилери белгиленет жана “акыйкат жана алдын-ала каралган мүлктүн наркын жана мүлктү камакка алуунун натыйжасында келтирилген чыгымдардын ордун толтуруу” маселелери каралган. Чындыгында, колдонуудагы Конституциянын 12-беренесинин

¹⁴⁹ Комитет КЭСКП, [Замечание общего порядка № 13 по статье 13 МПЭСКП о праве на образование](#) (1999 г.), E/C.12/1999/10, пункт 28.

2010-жылдагы Венеция комиссиясынын корутундусунда “жөнгө салуу түшүнүксүз гана эмес, ошондой эле талапка жооп бербейт, анткени ал эл аралык стандарттарга жооп бербейт, жеке жана коомдук кызыкчылыктардын тең салмактуулугун, ошондой эле тез жана жетиштүү компенсацияны талап кылат” деп белгиленгендиги сынга алынган.

4-пунктунда Кыргызстандын жарандарынын жана юридикалык жактарынын мүлкүн, ошондой эле чет өлкөлөрдөгү кыргыздардын мамлекеттик мүлктөрүн коргоо каралган. Мындай кепилдик кандайча ишке ашаары белгисиз¹⁵⁰. Конституция долбоорунун 45-беренесинде (2) “ эч ким негизсиз үйүнөн ажыратылбайт” деп жазылган БУУнун укук коргоочу механизмдери өлкөдөн чыгарып салуу жана көчүрүү чаралары өзүн актаган учурда гана Кыргыз Республикасын өзүнүн улуттук мыйзамдарын өлкөдөн чыгарып салуу жана көчүрүү маселелери боюнча эл аралык милдеттенмелерге толук шайкеш келтирүүнү камсыздоого, жана жерди мыйзамсыз экспроприациялоодон жана мажбурлап көчүрүүдөн коргоонун натыйжалуу мыйзамдык кепилдиктерин белгилеп, мындай учурда компенсация жана альтернативдүү турак жай берүүгө, үйлөрдү бузуу жана мажбурлап көчүрүү өтө зарыл чара катары гана колдонулушун камсыздоого чакырат¹⁵¹. Конституциянын долбоорунун менчик укугуна тиешелүү жоболорун кайра карап чыгып, менчикке укук жана тийиштүү кепилдиктер жөнүндө жоболорду күчтөндүрүү сунушталат¹⁵².

150. Өзгөчө кырдаалдар – колдонуудагы Конституциянын 15-беренесине салыштырмалуу, Конституциянын долбоорунун 12-беренеси “өзгөчө кырдаалдын” жаңы режимин киргизет, бирок ал кандайча болоору жана кандай киргизилээри түшүнүксүз. Президенттин жана Жогорку кеңештин ыйгарым укуктарын аныктаган 70 жана 80-беренелерде “өзгөчө кырдаал” жөнүндө айтылган эмес. 116-берененин 5-пунктунда да өзгөчө кырдаалдын же согуштук абалдын учурунда жаңы Конституция кабыл алынышы же жана Конституцияга өзгөртүүлөр менен толуктоолорду киргизүү мүмкүн эместиги такталган, бирок “өзгөчө кырдаалдын” жаңы категориясында Конституцияны кайра карап чыгууга чектөө коюучу кошумча жобо жок, мындай режимдердин ортосундагы айырмалар баяндалган эмес жана ал режимдер колдонулуучу кырдаалдар көрсөтүлгөн эмес. 12-беренеден да өзгөчө кырдаал убагында конституциялык укуктарды же адам укуктарын чектөө жөнүндө айтылган эмес жана МПГПП 4-беренесинде каралган критерийлер менен кепилдиктер эске алынган эмес. Өзгөчө кырдаалды жарыялоо айрым бир негизги укуктарды чектөөгө алып келке турган болгондуктан, **өзгөчө кырдаал жана согуштук кырдаал режимдеринин ортосундагы айырмаларды аныктоо, аларды жарыялоонун шарттары жана процедураларын аныктоо, ошондой эле чектелиши мүмкүн болгон жана чектелбечү негизги укуктарды аныктоо сунушталат.**

151. Конституциянын долбоорунун 52-беренесинин 2-пунктундагы **саясий калкалоого алынган адамды башка мамлекетке өткөрүп берүүгө тыюу салуу** эл аралык стандарттарга ылайык келбейт, анткени ал саясий баш калка алган адамдарга карата жана расмий экстрадицияга карата гана колдонулат. Башка мамлекетке өткөрүп бербөө боюнча кимди да болсо ал кыйноогоже адамдык кадыр-баркын басмырлоо коркунучу бар¹⁵³ же жашоо укугун бузуу коркунучу бар¹⁵³ өлкөгө же районго **чыгарып салуунун ар**

¹⁵⁰ CDL-AD(2010)015, para. 15.

¹⁵¹ Комитет КЛРД, [Заключительные замечания по Кыргызской Республике](#) (2018 год), CERD/C/KGZ/CO/8-10, пункт 24; и Комитет КЭСКП, [Заключительные замечания по Кыргызской Республике](#) (2015 год), E/C.12/KGZ/CO/2-3, пункт 2. 19.

¹⁵² См. также сноску 2, пункт 2. 15 (Заключение Венецианской комиссии 2010 года по проекту Конституции Кыргызской Республики).

¹⁵³ Конвенцию о статусе беженцев (открыта для подписания 28 июля 1951 года, вступила в силу 22 апреля 1954 года), 189 UNTS 150, статья 33; Конвенцию против пыток и жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (принята 10 декабря 1984 года, вступила в силу 26 июня 1987 года), 1465 UNTS 85, статья 3; Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений (принята 20 декабря 2006 года, вступила в силу 23 декабря 2010 года), 2716 UNTS 3, статья 16; статьи 2(1) и 7 Международного пакта о гражданских и политических правах (смотри [ССПР, Замечание общего порядка № 20 \(1992\)](#), пункт 9, в котором указывается, что это обязательство отражено в статье 7 МПГПП, в то время как [Замечание общего порядка № 31 \(2004\)](#), Док. ССПР/C/21/Rev.1/Add.13, пункт 13. 12, признает принцип недопустимости принудительного возвращения в статью 2 МПГПП). См. также, например, ССПР, [Замечание общего порядка № 36 \(2018\)](#), пункт 12. 31.

кандай формаларынан коргоочу жалпы жобону кошуу сунушталат¹⁵⁴. Мындан тышкары, эл аралык укуктун колдонулуп жана өнүктүрүлүп жаткан практикасында да адамдын кол тийгистиги же эркиндиги үчүн коркунуч болгон, түрмөгө мыйзамсыз камап салуу коркунучу бар учурда¹⁵⁵, күч менен жок кылуу¹⁵⁶, адилеттүү соттон мыйзамсды бузуп баш тартуу¹⁵⁷, сексуалдык жана гендерлик зомбулуктун катаал формалары¹⁵⁸, узак убакытка жалгыз камап коюу же адам укугун башкача олуттуу бузуу коркунучтары¹⁵⁹ бар учурларда *мажбурлап чыгарып салууга* тыюу салат¹⁶⁰.

Ф. Конституцияга оңдоолорду киргизүү жана жаңы Конституцияны кабыл алуу процедурасы

152. Конституциянын долбоорунун 116-беренесинде Конституцияны кабыл алуу же кайра карап чыгуу жол-жобосу белгиленген жана бул азыркы учурда колдонулуп жаткан жол-жободон олуттуу айырмалуу. Атап айтканда, мында Конституцияга оңдоолор кандай киргизилээри эле эмес, таптакыр жаңы Конституция кандайча кабыл алынаары да аныкталган. 116-берененин 1-пунктуна ылайык, Конституция 300 000 миңден кем эмес шайлоочунун, Президенттин же Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экисинин демилгеси боюнча референдум жолу менен кабыл алынышы мүмкүн. Мындай учурда референдумду Президент жарыялайт. *prima facie*, бул жободо таптакыр жаңы конституцияны кабыл алуу процедурасы каралып жатат, ошондой болсо да, ошол эле берененин 7-пунктунда бул принципке толуктоо киргизилип, “Конституцияга киргизилген оңдоолор жана толуктоолор Конституциянын жаңы редакциясы болушу мүмкүн” деп айтылып жатат, мындай болгондо жаңы конституция мурдагы конституцияга оңдоолор катары гана кабыл алынат жана толук жаңы документ болуп эсептелбейт деп түшүнүүгө болот. Бул жерде, кабыл алуу процедурасы ар кандай чечмелөөгө жол ачып жатат жана бул проблемалуу болушу мүмкүн. Кабыл алынган кайсы Конституция болсо да андагы **аны өзгөртүү же алмаштыруу боюнча жол-жоболор так, даана болууга тийиш.**

153. Мындан тышкары, 2-пунктта бөлүмдөрдү: I бөлүмдү (“Конституциялык түзүлүштүн негиздери”), II бөлүмдү (“Адамдын укуктары, эркиндиктери жана милдеттери”) жана V бөлүмдү (“Конституцияны кабыл алуунун, өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнүн тартиби”) 300 000 миңден кем эмес шайлоочунун, Президенттин же Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экисинин демилгеси боюнча референдум өткөрүү жолу менен кайра карап чыгуу мүмкүндүгү айтылган. Бул учурда референдумду Президент да демилге кылууга тийиш. 3-пунктка ылайык, 3-бөлүмгө (“Мамлекеттик бийлик органдары”) жана 4-бөлүмгө (“Жергиликтүү өз алдынча башкаруу”) өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү Президенттин же Жогорку кеңештин депутаттарынын үчтөн экисинин добушу менен гана болууга тийиш жана

¹⁵⁴ [напримен, УВКПЧ, Техническая записка о принципе недопустимости принудительного возвращения в соответствии с международным правом прав человека](#) (2018 год), стр. 1; и ССРР, [Замечание общего порядка № 31](#) (2004 год), пункт 31 (2004 год). 12.

¹⁵⁵ там же, стр. 1 (2018 год - Техническая записка УВКПЧ о невыдворении).

¹⁵⁶ например, ЕСПЧ, [дело "Осман \(Абу Катада\) против Соединенного Королевства"](#) (заявление № 8139/09, 17 января 2011 г.) См. статью 16 Международной конвенции для защиты всех лиц от насильственных исчезновений, принятой Генеральной Ассамблеей ООН Резолюцией A/RES/61/177 от 20 декабря 2006 г. (которая вступила в силу 23 декабря 2010 г.).

¹⁵⁷ См. сноску на стр. 1 (2018 год Техническая записка УВКПЧ о невыдворении). См. также сноску, пункты 258-262 (2021 год ЕСПЧ дело ["Осман \(Абу Катада\) против Соединенного Королевства"](#)).

¹⁵⁸ там же стр. 1 (2018 год Техническая записка УВКПЧ о невыдворении). См. также, например, Комитет КПП ООН, [дело "Ньямба и Баликоса против Швеции"](#), сообщение № 322/2007, 3 июня 2010 года, пункт 2. 9.5; и Комитет КЛДЖ, [Общая рекомендация № 32](#) (2014), пункт 23.

¹⁵⁹ там же стр. 1 (2018 год Техническая записка УВКПЧ о невыдворении). См. также, например, ССРР, [Замечание общего порядка № 20](#) (1994), пункт 1. 6.

¹⁶⁰ Сообщение № 470/1991, пункт 470/1991_13.2: "Если государство-участник выдает какое-либо лицо, находящееся под его юрисдикцией, при таких обстоятельствах, что в результате этого существует реальная опасность того, что его права, предусмотренные в Пакте, будут нарушены в другой юрисдикции, то само государство-участник может нарушить Пакт"; и ССРР/С/60/D/692/1996, 11 августа 1997 года, параграф. 6.9 в котором говорится об опасности любого серьезного нарушения прав человека, влекущего за собой обязательства о невыдворении.

Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө мыйзамдын долбоору Жогорку кеңешке киргизилген күндөн тартып алты айдан кечиктирилбей, добуштардын үчтөн экиден кем эмеси менен, ар бир жолку кароонун ортосунда эки айдан кем эмес аралык менен үчтөн кем эмес жолу каралып кабыл алынат.

153. Акырында, 116-берененин 4-пунктуна ылайык, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө бүтүм чыгарат.

154. Конституциянын долбоорунун 116-беренесинде бир топ кемчиликтер бар. Биринчиден, ал жайылма, чаржайыт баяндалган. Экинчиден, жаңы Конституцияны жана Конституцияга оңдоолорду референдум менен, бирок мыйзам чыгаруучу органдын катышуусуз кабыл алууга жол берет.

Үчүнчүдүн ал колдонуудагы Конституциянын 114-беренесиндеги кемчиликтерди жойбойт, алар мурда түшүндүрүүдөгү айырмачылыктар боюнча пикир келишпестиктерди пайда кылган эле¹⁶¹.

155. Көпчүлүк конституцияларда түзөтүүлөрдү киргизүү түзөтүү бир эле жобогобу же чоң бөлүктөргө же ал гана эмес бүтүндөй документке таандыкпы ага карабастан бирдей болуп саналарын белгилей кетүү керек. Бирок бир катар конституцияларда конституцияны толук кайра карап чыгуу үчүн (Австрия, Испания, Швейцария (эгерде эл жаңы конституцияны кабыл алууну талап кылса эки палата тең таркатылат) же жаңы конституцияны кабыл алуу үчүн (мисалы, Болгария, Испания, Словакия, Россия жана Черногория) атайы күчтөндүрүлгөн процедура каралган¹⁶².

156. Жалпысынан "конституциялык салт улоочулукту" камсыздоо үчүн конституцияда дээрлик жаңы конституцияны кабыл алуу процедурасын алдын ала кароо жакшы тажрыйба болуп саналат – мындай жол менен жаңы системасынын туруктуулугун, мыйзамдуулугун жана легитимдүүлүгү чыңдалат¹⁶³.

157. Жаңы Конституцияны кабыл алуу пландалган учурларда же Конституциянын структурасын ар тараптан өзгөртүүчү же анын негиздерине тиешелүү болгон түзөтүүлөр болгондо референдум уюштуруу максатка ылайыктуу болушу мүмкүн. Бирок жогоруда эскерилгендей, буга чейин сөзсүз түрдө парламент жаңы текстти талкуулап жана дебат жүргүзгөн, андан кийин аны көпчүлүк добуш менен кабыл алган баскыч болуусу керек. **Конституциянын долбоору маанилүү парламенттик шайлоолорду өткөрүүнү жана Жогорку Кеңештин кайра каралып чыккан конституцияны (колдонуудагы конституциялык ченемдерди жарым-жартылай же толугу менен алмаштыруучу) квалификациялуу добуш берүүнүн так аныкталган мөөнөттөрү жана процедурасынын негизинде кабыл алышун камтышы керек. Мындан тышкары, аткаруу бийлигинин органдарына парламентке түзөтүүлөрдү киргизүү процедурасын референдумга кайрылуу аркылуу айланып өтүүгө жол бербей турган Конституцияны мындай түшүндүрүүнү камсыздоо керек¹⁶⁴.**

158. Конституциянын долбоору тарабынан Президентке кызмат адамына Конституциянын бардык бөлүмдөрүн кайра карап чыгууну демилгелөөгө жол берүү боюнча жүктөлгөн роль (анын ичинде президенттин жана башка мамлекеттик бийлик органдарынын ролун жөнгө салуучу), ошондой эле референдум чакыруу боюнча өзгөчө компетенцияны камсыздоо боюнча ролу, бийликтерди бөлүштүрүү көз карашынан алганда көйгөйлүү болуп саналары шексиз жана ала кайра карап чыгууга муктаж. **Ошондуктан долбоорду талаптагыдай кайра карап чыгуу сунушталат.**

¹⁶¹ См. указ. сноски **Error! Bookmark not defined.**, Совместное заключение 2015 года; и Совместное заключение 2016 года.

¹⁶² См. Доклад Венецианской комиссии о конституционных поправках, CDL-AD(2010)01, пар. 56

¹⁶³ например Доклад Венецианской комиссии о конституционных поправках, CDL-AD(2010)01, пар. 68

¹⁶⁴ 2015 совместное заключение, пункт 27

159. Конституциялык соттун түзөтүүлөрдү киргизүү процессине катышуусу боюнча алганда, бул бир нече штаттардын конституцияларында каралган болсо дагы, ал белгилүү бир шарттар менен шартталган болууга тийиш¹⁶⁵. **Конституция мындай катышуунун сферасын так аныктоого (сот реформанын процедуралык же материалдык-укуктук аспектерин карайбы), мындай кароо жөнүндөгү билдирме үчүн жооптуу органдарды, ошондой эле эгерде Конституциялык сот терс добуш берсе же добуш бербеген учурда аны өткөрүүнүн мөөнөттөрү жана кесепеттерин аныктоого тийиш.**

160. Конституция долбоорунун өткөөл жоболорунун 3-беренеси 2021-жылдын 10-январында колдонуудагы Конституциянын негизинде алты жылдык мөөнөткө шайланган президент жаңы Конституциянын негизинде шайланды деп эсептеле тургандыгын белгилей кетүү керек, ошол эле учурда Конституциянын долбоорунда каралган мандат болгону беш жылды түзүп, ал эми укуктар парламенттик системадан президенттик системага өтүүгө байланыштуу дээрлик ар кандай белгиленген. Буга байланыштуу демократиялык легитимдүүлүк көйгөйү келип чыгууда. Шайлоочулар жаңы президентке колдонула турган эрежелерди билишкен эмес. Андан тышкары, Өткөөл жоболордун 3-беренесин бир жагынан эки конституциянын ичинен президентке узагыраак мандат берүү менен президенттин укуктарын кеңейтүүчү жоболорду тандоо, экинчи жагынан – анын укуктарынын тармагын кеңейтишкен. Пландалган референдум бул кемчиликти жое албайт, анткени шайлоочу “ооба” же “жок” деп гана добуш бере алат, ал президенттин жеке мандатын узартуу менен жаңы конституцияны кабыл алууга байланыштырылган. **Ошондуктан Президенттин демократиялык легитимдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн иштеп жаткан Президенттин мандаты тууралуу маселени тактаган бул жобону кайра карап чыгуу сунушталат.**

¹⁶⁵ Отчет Венецианской комиссии по проведению референдума CDL-AD(2010), параграф 58